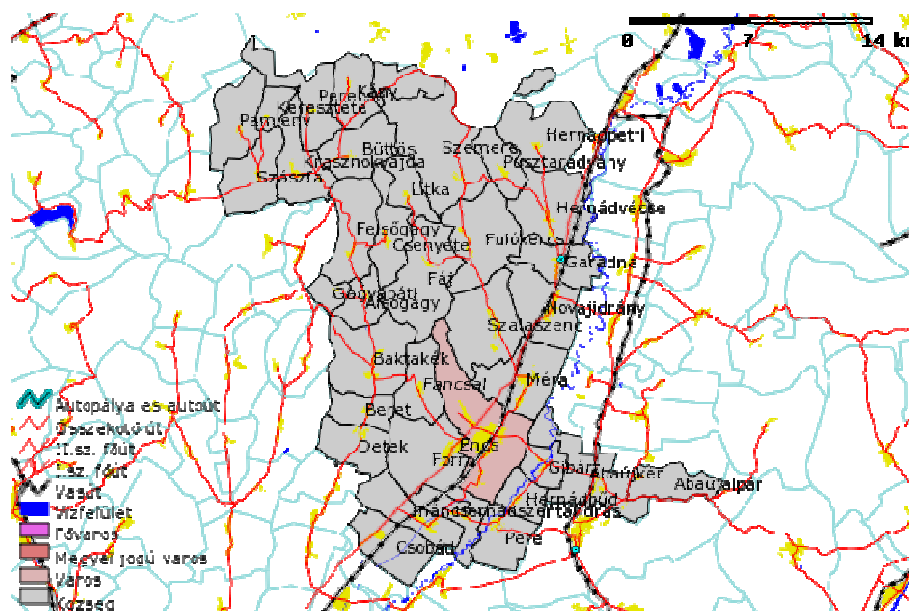

Encsi kistérségi tükör Helyzetfeltárás

Szerzők:
Réti Ildikó – Teller Nóra – Virág Tünde
Lektorálta:
Darvas Ágnes

A kistérségi tükör a Magyar Máltai Szeretetszolgálat megbízásából a Gyerekesély Program országos kiterjesztésének szakmai - módszertani megalapozása és a program kísérése a TÁMOP-5.2.1-11/1-2011-0001 projekt keretében készült el.

A Tükör a TÁMOP-5.2.3/12-es kistérségi pályázat szakmai programjának része, azt változtatás nélkül kell a pályázathoz benyújtani, az esetlegesen szükséges kiegészítő információkat külön fejezetben kell feltüntetni.

A projektek az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósulnak meg.

Tartalomjegyzék

1	Összefoglalás.....	4
2	A kistérség elhelyezkedése és települései, néhány társadalmi-gazdasági mutatója.....	6
3	A kistérség népességének néhány jellemzője.....	11
4	A lakosság iskolai végzettsége, képzettsége	17
5	Foglalkoztatás, jövedelmek.....	19
6	Munkanélküliség, segélyezési helyzetkép	22
7	Szolgáltatások a kistérség településein.....	26
7.1	Humán szolgáltatások elérhetősége és jellemzői	26
7.2	Pedagógiai szakszolgálatok a kistérség településein.....	31
7.3	Közoktatási intézmények és szolgáltatások	34
7.4	Egyéb szolgáltatások elérhetősége a kistérség településein	49
7.5	Szolgáltatások összekapcsolása.....	51
8	Lakás, lakhatás	52
9	Egészségügyi helyzet és ellátások elérhetősége	54
10	Közbiztonság	57
11	A gyerekes családok szegénységi kockázata	59
12	Szegregátumok, gettósodott települések.....	64
13	Fejlesztési szükségletek és igények.....	70
14	Helyi jó gyakorlatok.....	75
15	Forrástérkép.....	77
16	Módszertan	84
17	Táblázatok, ábrák és térképek jegyzéke	87
18	Irodalomjegyzék.....	88

1 Összefoglalás

Az Encsi kistérség települései a domborzatilag tagolt, kisebb völgyek és dombhátak sorozatából álló klasszikusan aprófalvas tájegységhez, a Csereháthoz tartoznak, amely előnytelen fekvésének, hiányzó erőforrásainak köszönhetően tradicionálisan elmaradott területnek számít. A szocializmus évtizedeiben hátrányai tovább nőttek, s a hatvanas évektől a rendszerváltásig jelentős népességvesztést szenvedett el. Egyetlen városa Encs a trianoni határmegvonás után lett kijelölt központ, fejlődése környezetéhez képest számottevő, ám csupán a közigazgatás kényszerű változásai, kedvező földrajzi helyzete jelölték központi szerepre. A kistérségben jelentős különbségek vannak az egyes települések között, amit a következő tényezők magyaráznak.

A kistérségi központhoz közelebb fekvő települések (Forró, Méra, Novajdrány, Ináncs), ahonnan van közvetlen vasúti összeköttetés Miskolc felé, - ellentétben a Belső-Cserehát völgyeiben elhelyezkedő településekkel - a szocializmus időszakában is fejlődtek és napjainkban is sokkal jobb helyzetben vannak. Egyrészt, mert ezekről a településekről könnyedén elérhetőek a kistérségi központban koncentrálódó szolgáltatások, másrészt a közvetlen vasúti összeköttetésnek köszönhetően Miskolc munkahelyei is (bár az ingázás költségei miatt, ez egyre inkább visszaszorulóban van).

A településeken élők társadalmi-etnikai összetétele a hetvenes évek óta folyamatosan homogenizálódik. Az évtizedek óta tartó szelektív elvándorlás, amely elsősorban a térség belső területeit érintette, a rendszerváltást követő gazdasági átalakulás, a térség ipari üzemeinek megszűnése után jelentősen mérséklődött, egyes települések esetében meg is fordult, de fennmaradt etnikailag szelektív jellege, amely a romák arányának fokozatos növekedését eredményezte. A cigány lakosság aránya a becslések szerint ma a térség össznépességét tekintve eléri a 25-30%-ot. A kilencvenes évektől a térségben az országosan tapasztalhatóval ellentétes demográfiai folyamatokat figyelhetünk meg: miközben az ország lakónépessége csökkent, a térség néhány, etnikai-társadalmi értelemben vett gettótelepülésén jelentős mértékű növekedésnek indult a népességszám. Emelkedett a cigány népesség és a fiatalok aránya, a munkanélküliség és az inaktivitás, amely mind az országos, mind a megyei átlagnál lényegesen magasabb. Az ingázás a rendszerváltás előttihez képest drasztikusan beszűkült, munkanélküli családok szivárogtak vissza korábban odahagyott településükre. A foglalkoztatás, elhelyezkedés lehetőségei a térségi központban és a folyóvölgy nagyobb településein kedvezőbbek, elsősorban a közlekedésnek köszönhetően, míg a központoktól távolabb eső, kisebb településeken alig akad munkahely, azoknak is döntő hányadát az önkormányzat nyújtja. A gazdaság nem képes fejlődni a térségben, a mezőgazdaság átalakulása egyelőre csak egy-két gyümölcsültetvényre korlátozódik. A térség társadalmát a nyugdíjasok és a tartós munkával nem rendelkező (alacsony képzettségű) rétegek jellemzik.

Az Encsi kistérség sajátossága, hogy a települések többségének népességstabilitása megingott, szinte alig találunk olyan települést, amelynek kor, végzettség és foglalkoztatottság szerinti összetétele hasonlatos lenne az országosan tapasztalhatóhoz. A települések többségének társadalma végletesen polarizálódott. Az egyik póluson találjuk a növekvő lakónépességű, fiatalodó településeket, ahol általában alacsony iskolai végzettségű, többségében cigány népesség koncentrálódik, a

munkanélküliségi és inaktivitási ráta nagyon magas (pl. Csenyéte, Fáj, Fulókércs, Hernádvécse, Pusztaradvány, Hernádpetri). A másik póluson az előregedő, általában száz fő alatti törpefalvakat, ahol már csak nyugdíjasok élnek (pl. Kány, Pamlény, Percecse, Gagypáti, Litka).

Ezek a településeken a térbeli, szociális és etnikai hátrányoknak olyan erős kombinációja jött létre, ami a jelenlegi viszonyok között csaknem lehetetlenné tesz mindenfajta kitörést. Nemcsak a helyben való boldogulás lehetetlenült el, de az ingatlanárak hatalmas regionális és települési különbségei miatt jószerivel semmilyen esély nincs arra, hogy az e településeken rekedt, szegény, képzetlen, sokgyermekes, már a második-harmadik generációban is munkanélküliséggel sújtott családok elköltözéssel javítsanak helyzetükön. Mindeközben a térség gazdasági-társadalmi elmaradottsága rohamosan növekszik, amelyen az elmúlt másfél évtized különböző fejlesztési projektjei sem tudtak lényegesen változtatni. A legsúlyosabb probléma a térség nagyon alacsony foglalkoztatottsági szintje, szinte alig van munkahelyet biztosító vállalkozás, így a családok jelentős része különböző transzfer jövedelmekből és többnyire informálisan végzett alkalmi munkákból próbál boldogulni. Azt sem mondhatjuk, hogy akinek munkája van az jól él: a foglalkoztatottak többsége csak minimálbéren van bejelentve, az önkormányzatok által fenntartott intézményekben a technikai személyzet jelentős részét csak közfoglalkoztatásban tudják alkalmazni. Ebben a térségben a közszférában dolgozók bére tekinthető „tisztas” jövedelemnek. A különböző foglalkoztatási programok nem tudják megváltoztatni a strukturális problémákat, csak a szegénység mértékét és a konfliktusok esélyét mérséklék.

Az oktatási és szociális szolgáltatások ellátását az állami normatíva nem fedezi, az ebben a térségben működő önkormányzatoknak saját bevétele nincsen, ebből következőleg gyakran az alapellátásokat biztosító intézmények fenntartása, a rezsik és a bérek kifizetése is gondot okoz. Azaz miközben a leghátrányosabb helyzetű térségek gettótelepülésein volna a legnagyobb szükség a magas színvonalon nyújtott közszolgáltatásokra, éppen itt szenvednek a legnagyobb hiányt ezen a téren: innen hiányzik a legtöbb óvodai férőhely, itt találjuk a legtöbb, szociális támasz nélkül működő, alacsony oktatási színvonalat kínáló szegregált iskolát, s a szociális szolgáltatásokkal elért családok száma is töredéke a jobb helyzetű településeken nyújtottakénak.

Az önkormányzatok között a fejlesztési és üzemeltetési forrásokért folytatott versenynek megjelennek a negatív következményei, ennek főbb elemei:

- drágán felújított, de fenntarthatatlan intézmények,
- többségében túlzásúfolt és ezért alacsony színvonalú intézmények,
- túlterhelt szakapparátus.

Az táji-földrajzi adottságokból következően vannak jó példák és gyakorlatok az önkormányzatok közötti együttműködésre, ebben vannak még tartalékok, amennyiben megfelelő forrású és valódi kitörési pontokra koncentráló programokat valósítanak meg. Az eddigi beszélgetések és feldolgozott háttéranyagok alapján a térség helyzete várhatóan tovább romlik, helyi tömeges munkahelyteremtésnek, nagyobb mértékű turisztikai piac kiépítésének gyakorlatilag nincs realitása. Emiatt a programoknak arra kell irányulniuk, hogy a jelenleg mélyszegénységben élők gyerekei kitörhessenek ebből a körből, azaz a szociális programok révén (közfoglalkoztatás és munkahelyteremtés, speciális oktatási, nevelési, egészségügyi programok) a kooperáló családok esetében realitás legyen a tisztas megélhetés, tanulás, munkavállalás és esetlegesen az elköltözés.

JAVASLATOK:

Javasoljuk, hogy a településeken élő gyerekek száma és aránya, szegénységi kockázata, a térbeli kirekesztettség, a gettósodás, a nyomor térbeli sűrűsödése, az oktatási és szociális intézmények és szolgáltatások jelenléte, elérhetősége, illetve a helyben levő szakemberek kapacitása alapján a különböző településeken és településrészekben differenciált fejlesztések induljanak meg. Vannak települések, ahol komplex oktatási, lakhatási, szociális szolgáltatás-bővítésre és intézményfejlesztésre van szükség külső szakemberek bevonásával, van ahol csak egy-egy területen kell beavatkozni, vagy a lakhatási-közösségi, vagy az oktatási szolgáltatásokat kell bővíteni, a különböző, a településen már meglévő szolgáltatásokat összekapcsolni. Illetve vannak olyan települések, ahol a helyi intézményekkel, az ott dolgozó szakemberekkel együttműködve lehet a szolgáltatásokat bővíteni. Szükséges továbbá megerősíteni a segítő szolgálatokat, a kapacitáshiánnyal küzdő szakszolgáltatásokat, illetve általában javítani a szolgáltatások elérhetőségét. A helyi közösségek kiaknázatlan kapacitásait intenzív közösségfejlesztő munkával kell segíteni.

Mindezek hiányában folytatódni fog a szegénység generációról generációra történő átöröklődése, egyre több család sodródik kilátástalan nyomor helyzetbe. A programok területileg célzott megvalósítása esetén esély nyílik arra, hogy a következő generáció, a felnövekvő gyerekek jelentős része képessé váljon a társadalmi és a földrajzi mobilitásra, ezzel enyhülhet a szegénység, a nyomor térbeli koncentrációja..

2 A kistérség elhelyezkedése és települései, néhány társadalmi-gazdasági mutatója

Az Encsi kistérség a domborzatilag tagolt, kisebb völgyek és dombhátak sorozatából álló Cserehát része, amely klasszikusan aprófalvas táj. Előnytelen fekvésének, hiányzó erőforrásainak köszönhetően tradicionálisan elmaradott területnek számít. A szocializmus évtizedeiben hátrányai tovább nőttek, s a hatvanas évektől a rendszerváltásig jelentős népességvesztéséget szenvedett el. Így ma a Cserehát az ország egyik legelaprózottabb településhálózatú, leghátrányosabb helyzetű vidéke.

1. táblázat A települések lakosság száma a kistérségben

100 fő alatti lakosú	7 (Abaújalpár, Gagyapáti, Kány, Keresztéte, Litka, Pamlény, Percse)
101-500 fő közötti lakosú	18 (Alsógagy, Beret, Büttös, Csenyéte, Detek, Fáj, Fancsal, Felsőgagy, Fulókércs, Garadna, Gibárt, Hernádbúd, Hernádpetri, Hernádszentandrás, Pere, Pusztaradvány, Szászfá, Szemere)
501-1100 fő közötti lakosú	5 (Abaújkér, Baktakék, Csobád, Hernádvécse, Krasznokvajda)
1101-2000 fő közötti lakosú	4 (Ináncs, Méra, Novajdrány, Szalaszend)
2001-5000 fő közötti lakosú	1 (Forró)
5001 fő feletti lakosú	1 (Encs)

Forrás: KSH és saját szerkesztés

A kistérséghez tartozó 36 település lakónépességének átlaglétszáma ötszáz fő körüli, a mikrotérségi központok zöme is mindössze 500–1 000 lakos közötti, de van olyan körjegyzőségi és oktatási központként működő település is, ahol alig ötszázan élnek (Krasznokvajda). A térség egyetlen – e rangot csak 1984-ben megszerzett – városa Encs. Abaúj közepén, a trianoni határmegvonás után lett kijelölt központ, 1930-ban 1 617 lakosával az abaúji térség ötödik legnépesebb települése volt. Encs fejlődése környezetéhez képest számottevő volt, ám csupán a közigazgatás kényszerű változásai, kedvező földrajzi helyzete jelölték központi szerepre. 1962-ben az abaújszántói, az encsi és a szikszói járások egyesítésekor az ország legnagyobb járásának a székhelye lett. 1966-ban a szomszédos Abaújdevecserrel, Fügöddel és Gibárttal községi közös tanácsot hozott létre, amely települések lassan a város részévé váltak. Annak ellenére, hogy központi funkcióinak, a közszolgáltatások bővülésének, az ipartelepítéseknek és kedvező forgalmi helyzetének köszönhetően a község lakónépessége folyamatosan növekedett, a település képe, házai, rendezettsége nem tért el jelentős mértékben a térség nagyobb lélekszámú falvaitól.

A terület valaha Kassa vonzaskörzetébe tartozott: a kistérség északabbra fekvő települései jóval közelebb fekszenek Kassához, mint Miskolchoz, de – mivel sem a buzitai határátkelő megnyitása, sem a schengeni övezetbe való csatlakozás nem tüntette el a határt – ez alig érvényesül. Bár a határ menti, és a főútvonal közelében fekvő magyarországi települések egy része Kassa agglomerációs, vagy legalábbis ingatlanspekulációs övezetévé vált, egyelőre csak a jövő ígérete, hogy az Encsi kistérség régi kapcsolata a kassai munkapiaccal visszaáll.

A térséget észak-déli irányban szeli át a Hernád folyó, az azzal párhuzamos, 3. számú közlekedési főútvonal és a Miskolc-Kassa vasúti fővonal. Az erre a tengelyre felfűződő nagyobb településekhez kapcsolódnak a dombvidék völgyeiben kanyargó mellékutak mentén elhelyezkedő falvak és a mellékutakról elágazó bekötőutak végén található piciny zsáktelepülések. Az egymással párhuzamosan futó völgyeket jellemzően nem kötik össze közutak, így a domborzat meghatározta közlekedési útvonalak jelölik ki a kisebb települések vonzasközpontjait. Mindezt jól mutatja, hogy a völgyekben meghúzódó települések közigazgatási beosztása alig változott az elmúlt negyven évben, ugyanazok a települések „vonzódtak” egymáshoz a nagyközségi közös tanácsi rendszerben, mint a körjegyzőségek, iskolatársulások mai világában. Ezekben az esetekben a falvak alacsony lakónépessége lehetetlenné teszi az önálló feladatellátást, elhelyezkedésük miatt csak egyetlen nagyobb településhez tudnak kapcsolódni, választási lehetőségeik nagyon korlátozottak.

1. ábra Autóbusz és vonat közlekedési kapcsolatok az Encsi kistérségben

Forrás: www.maps.google.com, Városkutatás Kft. szerkesztés

Az ábrán jól látható, hogy a Kassa-Miskolc vasútvonalhoz közelebb fekvő, vagy arra felfűződő települések közlekedési helyzete lényegesen kedvezőbb, mint a völgyek végén elhelyezkedő településeké. Külön ki kell emelni Krasznokvajda mikrotérségi központ kedvezőtlen helyzetét: innen a kistérségi központot gyakran nehezebb elérni, mint Miskolcot, különösen hétvégén, amikor csak egy-két autóbusz pár közlekedik. De hasonlóan nehéz eljutni a kistérségi központba a Száraz-völgy zsáktelepüléséről, Csenyétéről, vagy a Kegyetlen térség távolabbi pontjairól. Ez a tömegközlekedés a Belső-Cserehát településeiről lehetetlenné teszi mind a munkavállalást, mind a középiskolai bejárást.

Fejlesztések tere és szereplői¹

A Cserehát felzárkóztatását és fejlesztését mintegy két évtizede különböző fejlesztő szervezetek segítik. Az ország egyik legelső térségfejlesztéssel foglalkozó civil szervezeteként 1989-ben alakult meg a térség egyik legfontosabb és legsikeresebb területfejlesztési szervezetévé felnövő *Csereháti*

¹ Kis János Péter – Vidra Zsuzsa – Virág Tünde 2008.

Településszövetség (CSTSZ). Már a megalakuláskor figyelmet fordítottak arra, hogy átlépjék az évtizedek során rögzült járási/városkörnyéki határokat, a Cserehátat, mint különböző adminisztratív egységekhez tartozó, de azonos gazdasági, társadalmi problémákkal küszködő önálló tájegységként kezeljék, más oldalról a kezdeményezés „civil” volt annyiban is, hogy figyelmet fordítottak arra, hogy ne csak a tanácsi rendszer kedvezményezettjei, a körzetközpontok, hanem a kistelepülések képviselői is szerepet kapjanak a szervezet döntéseiben. A jelenleg 52 települési önkormányzatot, 4 vállalkozást és intézményt és 90-100 magánszemélyt magában foglaló civil szervezet központja a legutóbbi időig a Cserehát közepén, Gagyvendégiben volt, de a statisztikai kistérségek kialakításával az encsi kistérségre vonatkozó tevékenységei erőtlenné váltak.²

Mindezzel párhuzamosan a kilencvenes években Hernádvécse központtal, a hangzatos „Kitörés a Kegyetlenből” névvel elindult egy helyi tervezésen és részvételen alapuló fejlesztési program az OFA kezdeményezésére, Márczis Márta vezetésével. A program 1992-ben indult, legaktívabb szakasza 1995 és 1998 között volt, az ebben az időszakban létrehozott szervezetek pl. a Kegyetlen Térségi Szövetség, a Kegyetlen Térségi Alapítvány körülbelül még 2001-ig működtek. A tíz település térségfejlesztő programja elsősorban közösségfejlesztésre, vállalkozásfejlesztésre, mezőgazdasági projektekre épült.³

Az 1996-os Területfejlesztési Törvény lehetőséget nyújtott, támogatta a különböző – általában egy statisztikai térséghez tartozó önkormányzatok – területfejlesztési társulásainak megalakulását. Így alakult meg a Cserehát nyugati felén 1999 májusában 46 önkormányzat közös akaratával, a társadalmi szervezetként bejegyzett Bódva-völgyi Terület- és Településfejlesztési Társulás, míg a Cserehát keleti felén, a Hernád völgyében az Abaúji Területfejlesztési Önkormányzati Szövetséget az akkori statisztikai körzethez tartozó 55 önkormányzat hozta létre.

A 2004 után megalakuló kistérségi társulások mindkét önkormányzati szövetséget „integrálták”: a két nagy önkormányzati szövetség megalakulásával, majd a kistérség alá kényszerítésével nemcsak a területfejlesztés különböző szereplőit (gazdaság, civil szféra, önkormányzatok) koordináló, együttműködésre biztató szervezetei üresedtek ki, de megváltozott a területfejlesztés tere is.

A többcélú kistérségi társulási törvény, illetve a társulási ösztönző normatíváról szóló jogszabály⁴ megjelenését követően az Encsi Többcélú Kistérségi Társulás (ETKT) az országban szinte az első

² A kilencvenes évek végén zajlottak az első nagyobb, Cserehádi Településszövetség által kidolgozott és koordinált foglalkoztatási programok. Ugyanakkor a Településszövetség a sikeresnek mondható térségi programok lebonyolításába majdhogynem tönkre is ment: a projekt folyamatos finanszírozásához, a foglalkoztatottak béreinek rendszeres kifizetéséhez hitelt kellett felvenniük, de annak kamatterheit a projekt költségei között nem lehetett elismerni, így a szövetség vagyonának egy részét el kellett adni. Miközben a Szövetség az utóbbi években jelentős támogatási forrásokhoz jutott, térségi léptékű projekteket próbált bonyolítani, helyzete más területen megingott.

³ Ezzel párhuzamosan működött a térségben a Holland Alapítvány. Kees Bakker édesanyja holland volt, ő újságíróként került Magyarországra a kilencvenes évek elején. Elsősorban Hernádvécse körzetében, de tágabban az egész Csereháton (lásd Ladányi-Szelényi 2004, 91-92, 95-98) tevékenykedett. *„Egy pénzzel rendelkező, végetlen jóindulattal rendelkező öregúr, aki azért vett mosógépet olyanoknak, ahol nem volt bevezetve a víz.”*, és azt gondolta, hogy a gyerekek rendszeres iskolalátogatásának legfőbb akadály, hogy nincs mountain bike-uk. Módszere az volt, hogy mindenkivel beszélgetett, és ahol problémát látott próbálta megoldani.

⁴ 2004. évi CVII. Törvény; 65/2004 (IV. 15). Kormányrendelet; lásd a kötet Függelékét.

között, 2004 júniusában alakult meg, a korábbi Encsi statisztikai kistérség 35 településéből,⁵ míg az inkább a Zempléni-hegység turisztikai területei felé orientálódó települések, élve a változtatás törvényi lehetőségével, létrehozták a Gönc és Abaújszántó központtal működő Abaúj–Hegyközi kistérséget. Az Encsi TKT megalakulása mellett az önkormányzatok egyhangúlag és magától értetődő módon döntöttek, hiszen az együttműködés a közoktatás és a területfejlesztés területén már komoly előzményekre tekintett vissza. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a térség földrajzi adottságaiból következően a települések nem is nagyon tehettek mást, mint hogy elfogadják az egykori járási/városkörnyéki központ, a térség egyetlen városának központi szerepéből következő akarátát, hisz közel s távol nincs olyan központi funkciójú település, amely annak alternatívája lehetne.⁶

E folyamatok hatására a Cserehátat egységesen kezelő koncepció helyett a tervezés súlypontja a legsúlyosabb gazdasági, társadalmi problémákkal küszködő Belső-Cserehátról a „folyóvölgyekbe”, és az ott elhelyezkedő kistérségi központokba Edelénybe, illetve Encsre helyeződött át. Azaz, a kistérségi társulások megalakulásával, a területfejlesztési feladatokat ellátó kistérségi tanácsok kötelező felállításával, a kistérségi szintű tervezés erőteljes támogatásával kihúzták a tágabb térre, a három kistérség szerves egységet alkotó cserehátai tájra koncentrálnó civil kezdeményezés, a CSTSZ lába alól a talajt. Jelenleg a CSTSZ központja Edelényben található.

A kistérségben a gazdasági folyamatokra, közszolgáltatás-szervezésre vonatkozó fejlesztések intézményesülési törekvései mellett 2005 novemberében pilot programként elindult a „Cserehát-program”, az SZMM és az UNDP bábáskodása mellett. A program alapvetően az UNDP fejlesztési elveire épült, a helyi szereplők: közintézmények, civil szervezetek, magánszemélyek együttműködésén alapuló fejlesztését célozta meg. Mivel ebben a térségben a civil szféra szinte egyáltalán nincs jelen, a magánszemélyek érdekérvényesítő képessége csekély, és számos településen az alapvető intézmények – ha egyáltalán vannak – csak minimális szinten működnek – a program tíz animátort, coach-ot, kócsot (ki, hogy nevezte) telepített a térségbe, akik segítettek az úgynevezett tanuló-projektek, vagy kisprojektek kidolgozásában. A tanuló-projektek kidolgozása nagyon hosszú időt vett igénybe, amihez képest a kétfélmillió forintos támogatás elenyésző volt.

Ugyanakkor a projekt nem számolt a reális társadalmi környezettel sem: a mindennapi megélhetési gondokkal küszködő emberek egyrészt nehezen vehetők rá a civil aktivitásra, másrészt a program nem számolt egy-egy projekt járulékos költségével, azzal, hogy itt nem ténylegesen működő szervezetekről van szó: ha a projekt érdekében valakinek telefonálni kellett, utazni, azt a saját pénzből volt kénytelen megtenni. A program előnye, hogy felszínre került néhány fontos kezdeményezés (Babaház – kismamáknak képzés, önszolgálat, „közös bölcsőde”), alakultak civil szervezetek, ugyanakkor a legtöbb program kimerült a faluszépítésben, tájékoztató táblák kihelyezésében, és a cigánytelepen a szemét összegyűjtésében. A legnagyobb probléma a program utóéletével van: két év után az animátorok fizetése megszűnt, eltűntek a térségből, a program befejeződött, az elsősorban az önrész finanszírozására irányuló nagy projektek még sehol sem voltak, és emberek többsége csalódottsággal gondol vissza a Cserehát programra.

A Cserehát program befejezésével, mondhatni annak folytatásaként indult el 2007 januárjában a „Nem mondunk le senkiről” Zászlóshajó Program (az LHH program), ami a – tervezés során változó

⁵ A törvény melléklete alapján az Encsi kistérséget eredetileg 35 település alkotta, de Gibárt településrészt önálló településsé válásával 36 lett a települések száma.

⁶ Virág Tünde 2012. 243-270.

számú – hátrányos helyzetű kistérség komplex fejlesztését tűzte ki célul. A program erőteljes politikai és sajtóbeli reprezentációját nem követék a tettek. Bár a terveket, ötleteket összegyűjtötték a kistérségek, a különböző fejlesztő szervezetek, elsősorban a korábban is aktív CSTSZ és a térség keleti felén az Abaúji Vállalkozásfejlesztési Alapítvány is igen aktívak voltak, de ezen túl nem történt jelentősebb fejlesztés. Végül az LHH projektek tervezése 2008 őszén, szinte néhány hónapnyi határidővel lezajlott, mára már a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség forrás-kiírási gyakorlata, semmint a stratégiai vonalak mentén történik a kistérségben a projektek tervezése, megvalósítása.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a több ütemben, búvópatakszerűen feltörő „Cserehát-mentő” akciók ugyan egyfelől a fejlesztésekkel és fejlesztőkkel szembeni szkepticizmust erősítették, másfelől a közös beszélgetés, tervezés az együttgondolkodást is alakították, formálták a térség fontosabb szereplői között.

3 A kistérség népességének néhány jellemzője

A Cserehátként ismert földrajzi terület a mezőgazdaság modernizálásának elmaradása, az ipar teljes hiánya, illetve a vasúthálózat kiépítetlensége miatt az ipari területekhez való csatlakozás nehézségei miatt soha nem tartozott az ország fejlődő térségei közé. A XX. század fordulóján a térségben jellemzően 15-20 holdas paraszti gazdasággal rendelkező családok számítottak a jómódúnak, mellettük tömegével éltek egykori zsellérek, földnélküli szegények, és cigányok. A dimbes-dombos, nem túl jó minőségű földeken a termőterület mintegy felét művelő kis és törpebirtokok többnyire a Felvidéken értékesített gabonát termeltek, viszonylag alacsony határfokkal, hiszen a gazdaságok legtöbbszörében a tőkehiány miatt elmaradt a modernizáció, a gépesítés. Kivételt ez alól csak a zsidó haszonbérletben levő területek jelentettek. A gazdasági szerkezetváltás és a modernizáció elmaradása magas természetes szaporodással párosult, ami a terület országos viszonylatban is kiemelkedő túlnépesedéséhez vezetett.⁷

A századforduló népességvesztéssel járó folyamatait után a következő nagyobb elvándorlási hullámot az ezerkilencszázhatvanas évek téves szervezése és a körzetesítésként ismert településfejlesztési, közigazgatási és intézménykoncentrációs folyamat indította el.

Az elvándorlás mindig szelektív volt, azaz elsősorban a fiatalok és a képzettebbek költöztek el a településekről, az aprófalvak előregedtek, nőtt az eltartottak aránya. Ezeken a településeken szinte csak alacsony iskolázottságú, zömében mezőgazdasági foglalkozású népesség maradt. A hetvenes évek végén úgy tűnt, hogy az aprófalvak népességének csökkenését megállítani már nem lehet, a megyei tervező intézetek „kihalási listákat” állítottak össze, amelyek azon falvakat vették számba, amely elnéptelenedésre ítéltettek. Egy 1972-ben készült borsod megyei tervdokumentum szerint a Cserehátan egy egész sor falu elnéptelenedését prognosztizálták, az elképzelések szerint az ezredfordulóra a Cserehát mintegy másfél száz településéből mindössze 23-25 település maradt volna fenn.⁸ Ha a kistérség településeinek társadalmát vizsgáljuk, fontos különbségeket fedezhetünk fel a Hernád folyó völgyében elhelyezkedő nagyobb települések, városok és a Belső–Cserehátan

⁷ G. Fekete Éva 1991

⁸ Barta Györgyi – Beluszky Pál – Berényi István 1975 299-390.

található apró- és kistalvák között. A szocializmus időszakában a központoktól legtávolabb eső, határ menti területek településeiről, elsősorban a bekörzetesített aprófalvakból történt a legnagyobb mértékű, akár 50%-ot is meghaladó elköltözés. A térség délebbi, az ipari központokhoz, azaz lehetséges munkahelyekhez közelebb fekvő, a vasúti közlekedéshez kapcsolódó településeken nem az elvándorlás, sokkal inkább tömeges napi és heti ingázás volt jellemző elsősorban Miskolc, a Sajó-völgy és Budapest irányába.

A hatvanas évekre jellemző szelektív vándorlás és az abból következő demográfiai változások nem minden települést érintettek a térségben. 1960–1990 között, amikor a kistérség egészének lakónépessége a magas negatív vándorlási különbözetnek köszönhetően folyamatosan csökkent, a folyóvölgyben elhelyezkedő, Encs és a körötte csoportosuló települések népessége növekedett. Encs, mint szisztematikusan fejlesztett járási központ, kiépült infrastruktúrájával vonzó volt a távolabbi falvakból elköltözni szándékozók számára. A folyóvölgyben elhelyezkedő, intézményeket működtető nagyobb települések (Forró, Ináncs, Novajdrány, Méra) lakónépessége pedig elsősorban azért növekedett, mert innen a közvetlen vasúti összeköttetés miatt elérhetőek voltak a miskolci munkahelyek. Azaz nemcsak a térségből való elvándorlás volt jelentős, hanem a kistérségen belüli költözés is, amely elsősorban Encs, a kistérségi központ felé irányult. Az 1960–1990 közötti három évtizedben Encsen mind a vándorlás, mind a természetes szaporodás egyenlege pozitív: a lakónépesség jelentősen megnövekedett.

A rendszerváltás után a csökkenő lakónépességű területen, ahol évtizedeken keresztül negatív volt a vándorlási egyenleg, és a szelektív elvándorlás következményeként egy idő után a természetes szaporodás is negatívvá vált, 1990–2001 között egy közel száz éves demográfiai trend fordult meg: a kistérség lakónépessége úgy növekedett, hogy mind a természetes szaporodás, mind a vándorlási egyenleg pozitív lett. A rendszerváltás után a települések egy részében folytatódott, vagy éppen ebben az időszakban gyorsult fel a szelektív elvándorlás, és ezzel párhuzamosan megindult egy ezzel ellentétes folyamat, a beköltözés is. Ezért pontosabb, ha lakosságcseréről beszélünk, ahol a magasabb státuszúak még mindig elköltöznek a térségből, viszont az esélytelenek, a korábban városba költözők, majd ott munkájukat elvesztő emberek visszakényszerültek korábbi lakóhelyükre, a kistelepülésekre.⁹

2. táblázat Lakónépesség változása az Encsi kistérségben 1970-2010¹⁰

	Lakónépesség	Lakónépesség változása 1970-hez képest
1970	25810	100
1980	24529	95,0
1990	23093	89,5
2001	23673	91,7
2010	24628	95,4

3. táblázat A lakónépesség változásának egyes tényezői, 1970-2010

Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)			
1970-79	1980-89	1990-2001	2002-10

⁹ Virág, 2006, 2010

¹⁰ A pontos lakosság számban lehetnek eltérések, a helyzetelemzésben a hivatalos KSH adatokat használjuk, de a pályázatokat az aktuális MÁK adatok alapján kell benyújtani, ami némi eltérést mutat.

1614	317	483	-110
Vándorlási különbözet (fő)			
1970-79	1980-89	1990-2001	2002-10
-2895	-1753	97	-669
Élvezületések száma (fő)			
1970-79	1980-89	1990-2001	2002-10
4335	3461	4038	2799

Forrás: KSH népszámlások alapján saját szerkesztés

A rendszerváltás előtti évtizedekben csak a kistérségi központ és a kedvező forgalmi helyzetű települések lakónépessége növekedett, és ez a növekedés napjainkban is folytatódik. 1990 után a legfontosabb demográfiai változás a kistérségben az, hogy a szerepkör nélküli települések egy része – azok, amelyek 1960–1990 között elvesztették lakónépességük legalább felét – 1990 után elkezdett növekedni. Ezeken a településeken – amelyeknek a tervezők szándéka szerint rég el kellett volna néptelenedniük – 1990 után olyan folyamat indult el, amire senki sem számított: a születések számának növekedése következtében emelkedett a lakónépesség száma, de a vándorlási egyenleg is pozitív lett. Ez teljesen ellentétes az országos, és az évtizedes helybeli trendekkel. A szerepkör nélküli települések egy másik részében csak azért nem észlelhető még a lakónépesség számszerű növekedése, mert a születések számának növekedését és a bevándorlást a településeken maradt előregedő népesség még ellensúlyozni tudja.

Ugyanakkor fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a születések számának megugrása csak rövid ideig tartott: az ezredfordulót követő demográfiai adatok elemzéséből kitűnik, hogy a 2002 és 2010 közötti időszakban a születések száma jelentős mértékben csökkent, ahogy a vándorlási egyenleg is ismét negatívba fordult. Mindebből arra lehet következtetni, hogy egyrészt a rendszerváltás utáni években egyszeri nagyarányú visszatörődés történt a falvakba. Ugyanakkor a magasabb státuszú családok gyerekeinek elvándorlása, azaz, hogy a középiskola befejezése után már nem tér vissza a településre, tovább folytatódott. Az ezredforduló után készült elemzések azzal magyarázták a születések számának megugrását,¹¹ hogy a tartós munkanélküliség és társadalmi kirekesztettség hatására a munkanélküliek, különösen a falusi munkanélküliek etnikai gettóiban, történelmileg igen rövid idő alatt gyökeresen megváltoztak a termékenység szabályozásával kapcsolatos szokások. Ebből a logikából kiindulva az ezredforduló után történt születésszám csökkenés okaként a háztartások – még ha nagyon alacsony szinten való – stabilizálódására kell következtetnünk. Ugyanakkor, mint azt alább látni fogjuk, vannak olyan települések, ahol a fiatalok aránya továbbra is igen magas, a születések száma pedig messze meghaladja a kistérségi átlagot.

Ha földrajzilag csoportosítjuk településeinket láthatjuk, hogy a földrajzilag szervezett öt mikrotérség lakónépessége, annak aránya a kistérségen belül jelentős eltéréseket mutat.

Jelenleg a kistérségi központban, Encsen lakik a térség minden negyedik lakosa, a hozzá szervesen kapcsolódó településeket is figyelembe véve a központi településeken él a kistérség lakónépességének fele, ami az évtizedekkel ezelőtt elindult népességkoncentrációs folyamat eredménye. Ahogy majd a további fejezetekből láthatjuk, gazdasági-társadalmi szempontból elsősorban a jó közlekedési lehetőségeknek ebből következően a megyei és kistérségi központban elérhető munkahelyeknek és kistérségi központ által kínált szolgáltatásoknak köszönhetően az Encs

¹¹ Durst 2005 Ladányi-Szelényi 2004

köré szerveződő központi települések és a Hernád völgy települései, ahol a kistérség lakóinak további 15%-a él, sokkal jobb helyzetben vannak, mint a másik három mikrotérség települései. A Száraz-völgy és a Kegyetlen térség településeinek társadalma, ahol a térség lakóinak majd harmada él, végletesen polarizálódott. A demográfiai tendenciákat figyelembe véve e két mikrotérség településeit a következőképpen csoportosíthatjuk:¹²

1. A növekvő lakónépességű, fiatalodó településeken általában alacsony iskolai végzettségű, többségében cigány népesség koncentrálódik, a munkanélküliségi és inaktivitási ráta nagyon magas (pl. Csenyéte, Fáj, Hernádvécse).

2. Kétpólusú települési társadalmakban az idősek és a fiatalok egyaránt nagyon magas aránya jellemző. Ezekben a településeken együtt/egymás mellett él az előregedő nem cigány lakosság a fiatalodó cigány népességgel (pl. Baktakék, Szalaszend).

3. Az előregedő települések között általában száz fő alatti törpefalvakat találunk, ahol már csak nyugdíjasok élnek (pl. Litka, Gagyapáti).

Ezen települések sajátossága éppen az, hogy a települések többségének népességstabilitása megingott, szinte alig találunk olyan települést, amelynek kor, végzettség és foglalkoztatottság szerinti összetétele hasonlatos lenne az országosan tapasztalhatóhoz; amely földrajzilag, elérhetőség szempontjából távol esik a központi településekről, társadalma sokkal jobban szétzilálódott, a települések többségében az etnikai és társadalmi problémák halmozódása figyelhető meg.

Az Encsi kistérség településein belül külön kategóriát képez a krasznokvajdai mikrotérség. Egyrészt ez a település csoport nemcsak a leghátrányosabb helyzetű Belső-Csereháton helyezkedik el, távol mindenféle központi településtől, hanem az országhatáron is (a faluban hosszú évtizedekig határórlaktanya működött) és a járás, majd kistérség határán is. Az encsi járáson belül erről a területről volt a legnagyobb arányú az elvándorlás, annak ellenére, hogy a szocializmus időszakában mindig jól működő térsége volt.¹³ Ennek megfelelően a mikrotérség hét településéből négyben még százan sem laknak, további kettő lakónépességének összege alig haladja meg a háromszáz főt. Ebből következően a hét településen a kistérség lakóinak csak 4,6%-a él, többségük idős ember.

4. táblázat Népszámszám alakulása az egyes mikrotérségekben

		Népesség 2010	Népesség aránya a kistérségen belül
Központi települések ¹⁴	Encs	6620	26,9%
	Fancsal	356	
	Forró	2682	
	Garadna	430	
	Gibárt	376	
	Méra	1785	
	Novajdrány	1460	

¹² G. Fekete Éva 2004 55–85.

¹³ Beluszky Pál 1977 349–386.

¹⁴ Az anyagban központi településeknek nevezett csoport hivatalosan két mikrotérséget takar. Encs önálló mikrotérséget alkot, a többiek Novajdrány vezetésével egy másik mikrotérséget. Mivel a tervezési folyamat során a kettőt együtt kezeltük így az anyagban is egy mikrotérségként szerepelnek.

Összesen		13709	55,7%
Hernád völgy	Abaújalpár	86	
	Abaújkér	707	
	Csobád	716	
	Hernádbúd	155	
	Hernádszentandrás	456	
	Ináncs	1286	
	Pere	364	
Összesen		3770	15,3%
Szárazvölgy	Alsógagy	114	
	Baktakék	765	
	Beret	283	
	Csenyéte	541	
	Detek	306	
	Gagyapáti	28	
	Felsőgagy	206	
Összesen		2243	9,1%
Krasznokvajda	Büttös	215	
	Kány	61	
	Keresztéte	74	
	Krasznokvajda	540	
	Pamlény	55	
	Percse	38	
	Szászfa	144	
Összesen		1127	4,6%
Kegyetlen térség	Fáj	388	
	Fulókercs	391	
	Hernádpetri	256	
	Hernádvécse	944	
	Litka	51	
	Pusztaradvány	251	
	Szalaszend	1112	
	Szemere	386	
Összesen		3779	15,3%
Összesen a kistérség		24628	100%

Forrás: KSH

A program szempontjából egyik legfontosabb tényező, hogy a kistérségen belül mely településeken vannak nagyobb arányban a célcsoportként meghatározott fiatalok. Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a Kegyetlen mikrotérség és a Száraz völgy településein a kistérségi átlagnál jelentősen nagyobb arányban vannak jelen gyerek- és fiatalok; mindkét mikrotérség lakónépességének harmada fiatal, ezen belül vannak települések (Csenyéte, Fáj), ahol a népesség majd fele fiatal.

A 2002 és 2007 között a száz főre eső születések számát vizsgálva¹⁵ a kistérségi átlag (1,3 születés/100 lakos/év) felett teljesítő települések – egy, Hernádszentandrás kivételével – ebbe a két mikrotérségbe esnek. (Csenyéte 3,7 Pusztaradvány 2,9 Fáj 2,4 Hernádpetri 2,0 Felsőgagy 1,7 Hernádvécse 1,6 Szemere 1,5) Ezzel szemben Encsen, és az ahhoz kapcsolódó településeken bár a

¹⁵ Encs Többcélú Kistérségi Társulás Közoktatási Intézkedési terve 2008-2013 melléklete alapján saját számítás

fiatalok számossága magas, de arányuk a teljes népességen belül a kistérségi átlag alatt marad. Hasonló a helyzet a Hernád völgyének települései esetében is, azzal a kivétellel, hogy ezekben az alacsony lakónépességű falvakban a fiatalok számossága sem számottevő. A krasznokvajdai mikrotérségben pedig szinte egyáltalán nem élnek fiatalok, a települések lakónépessége nagyon alacsony, a lakosság masszív elöregedő tendenciát mutat.

Az alábbi táblázatból jól látható, hogy a települések többségében a fiatakorúak magas aránya és a cigány népesség becsült magas aránya sok esetben egybeesik, de nem mindig. Vannak települések, ahol a fiatakorúak aránya a kistérségi átlag felett, de a cigány népesség becsült aránya a kistérségi átlag alatt van (Fulókércs, Baktakék, Abaújkér).

5. táblázat Népeségszám alakulása, korösszetétele és etnikai képe az egyes mikrotérségekben

		Lakónépesség 2012	18 év alattiak		cigány népesség becsült		nyugdíjasok	
			szám a	aránya (%)	száma	aránya (%)	szám a	aránya (%)
Központi települések	Encs	6619	1464	22,1	1300	19,6	1100	16,6
	Fancsal	Na						
	Forró	2676	623	23,3	1200	44,8	400	14,9
	Garadna	430	107	24,9	0	0	101	23,5
	Gibárt	Na						
	Méra	1807	482	26,6	400	22,1	350	19,3
	Novajdrány	1460	392	26,8	670	45,9	250	17,1
Összesen								
Hernád völgy	Abaújalpár	89	8	9	0	0	45	50,6
	Abaújkér	689	182	26,4	100	14,5	251	36,4
	Csobád	702	142	20,2	210	29,9	220	31,3
	Hernádbúd	156	19	12,2	0	0	40	25,6
	Hernádszentand rás	467	103	22,1	175	37,5	92	19,7
	Ináncs	Na						
	Pere	356	83	23,3	49	13,8	70	19,7
Összesen		2459	537	21,8	534	21,7	718	29,2
Százvölgy	Alsógagy	118	22	18,6	6	5,1	30	25,4
	Baktakék	765	210	27,5	227	29,7	163	21,3
	Beret	283	74	26,1	226	79,9	43	15,2
	Csenyéte	570	275	48,2	565	99,1	15	2,6
	Detek	306	73	23,9	76	24,8	71	23,2
	Gagyapáti	31	3	9,7	0	0,0	2	6,5
	Felsőagy	220	56	25,5	110	50,0	23	10,5
Összesen		2293	713	31,1	1210	52,8	347	15,1
Krasznokvajda	Büttös	212	22	10,4	6	2,8	25	11,8
	Kány	61	5	8,2	0	0,0	21	34,4
	Keresztéte	73	5	6,8	10	13,7	26	35,6
	Krasznokvajda	540		0,0	180	33,3	70	13,0
	Pamlény	55	17	30,9	11	20,0	9	16,4
	Percse	61	5	8,2	0	0,0	0	0,0
	Szászfa	144	34	23,6	34	23,6	20	13,9
Összesen		1146	88	7,7	241	21,0	171	14,9
Kegyetlen térség	Fáj	398	172	43,2	380	95,5	0	0,0
	Fulókércs	397	129	32,5	32	8,1	0	0,0

	Hernádpetri	249	92	36,9	208	83,5	44	17,7
	Hernádvécse	940	298	31,7	660	70,2	135	14,4
	Litka	51	4	7,8	0	0,0	15	29,4
	Pusztaradvány	249	95	38,2	210	84,3	36	14,5
	Szalaszend	1112	279	25,1	180	16,2	160	14,4
	Szemere	394	115	29,2	200	50,8	46	11,7
Összesen		3790	1184	31,2	1870	49,3	436	11,5
Összesen a kistérség		20873	5108	24,5	7025	33,7	3523	16,9

Forrás: KSH és jegyzői adatlapok

Az iskolai statisztikákból¹⁶ tudjuk, hogy az Encsi járásban az iskoláskorú cigány gyerekek aránya már több évtizede nagyon magas volt, a megyei átlagnak majdnem a duplája, és az országos átlagnak a négyszerese, 1970-ben az általános iskolás korú gyerekek 22,7 %-át tartották a tanárok cigánynak (országos átlag 5,3% B.A.Z. megye 12,8), és ez az arány a nyolcvanas évekig nem változott, 1992-re viszont 27,8%-ra növekedett. Egy 2002-es adatfelvétel¹⁷ szerint a kistérség iskoláiban a gyerekek 43,6%-át tartották cigánynak.

2012-ben a jegyzői becslések alapján a lakónépesség harmadát tartják cigánynak a térségben, de a cigányok száma és aránya településenként jelentős eltéréseket mutat. Vannak települések (Pusztaradvány, Hernádvécse, Hernádpetri, Fáj, Csenyéte, Beret) ahol szinte már csak cigányok élnek, és vannak olyan, többségében nagyon alacsony lakónépességű, előregedő falvak (Litka, Percse, Keresztéte, Kány, Büttös, Gagyapáti, Alsógagy, Hernádbüd, Abaújalpár, Garadna) ahol egyáltalán nem élnek cigány családok.

Ha a cigány népesség becsült számát nézzük, látható, hogy a cigány népesség harmada a központi településeken él. A központi települések magas lakónépesség száma elfedi a településen belüli különbségeket, annak elemzéséhez a településeken belüli szegregátumok elemzése szükséges (lásd 12. fejezet).

4 A lakosság iskolai végzettsége, képzettsége

A kistérség lakosságának végzettségével-képzettségével kapcsolatos legfrissebb elérhető adatok a 2001-es népszámlás adatai. A KSH népszámlálási adatai mind a megyei, mind az országos összehasonlításban visszaigazolják a kistérség hátrányos képzettségi összetételét: a lakosság 62%-a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, azaz a térségi/regionális munkaerőpiacon versenyképtelen az alacsony végzettsége miatt. Ez az arány jelentősen magasabb a megyei vagy országos átlagoknál.

Települési összehasonlításban megfigyelhető, hogy a csak általános iskolai tanulmányokat folytató népesség aránya jelentősen magasabb a térségi átlagnál mind az előregedő, alacsony lakónépességű aprófalvakban, mind a fiatalok és romák által nagyon magas arányban lakott, gettósodó településeken, elsősorban a Kegyetlen térségben és a Száraz-völgyben. Mindez egyrészt azzal magyarázhatjuk, hogy a szelektív migráció következtében, akinek valamilyen végzettsége volt

¹⁶ Kertesi-Kézdi 1998

¹⁷ Virág, 2006

elmenekült a települések egy részéről, így e települések előregedtek, másrészt napjainkban a gettósodó településeken az alacsony iskolai végzettség a szegénység újratermelődéséhez vezet.

A térségben az egyetemi tanulmányokat végző, vagy azt oklevéllel befejezett, azaz valamilyen felsőfokú képzésben részesült népesség aránya jelentősen elmarad a megyei vagy országos átlagoktól. Encsen, a kistérségi központban, ahol a legtöbb intézmény és szolgáltatás koncentrálódik, a felsőfokú tanulmányokat folytató népesség aránya a kistérségi átlag duplája, majdhogynem megközelíti a megyei arányokat. Hasonlóképpen az Encshez közeli központi településeken jelentős számban vannak felsőfokú tanulmányokat folytatók. Fontos kiemelni, hogy az egykori tanácsi központokban (vastagon szedve a táblázatban), ahol jelenleg a mikrotérségi központok (jegyzőség, iskola, orvos, védőnő) működnek, magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, mint a mikrotérség más településein. Megfordítva azt is mondhatjuk, hogy olyanokat, akik életükben valaha valamilyen felsőfokú tanulmányokat folytattak, szinte csak és kizárólag a mikrotérségi központban találhatunk. Kivételt képeznek ez alól a Hernád völgy települései, ahol a felsőfokú tanulmányokat folytatók megoszlása a települések között jóval egyenletesebb.

6. táblázat A lakosság iskolai végzettsége az egyes mikrotérségekben

		legfeljebb általános iskolai végzettség	középiskolai tanulmányok	egyetemi tanulmányok
7 évesnél idősebb népesség körében (%)				
Encs központ				
	Encs	49,7%	41,1%	9,3%
	Fancsal	60,9%	35,4%	3,7%
	Forró	62,5%	33,4%	4,1%
	Garadna	59,5%	35,9%	4,6%
	Gibárt ¹⁸	Na	Na	na
	Méra	60,4%	37,0%	2,6%
	Novajdrány	65,1%	31,3%	3,6%
Hernád völgy				
	Abaújalpár	77,0%	23,0%	0,0%
	Abaújkér	65,0%	31,9%	3,1% (N=21)
	Csobád ¹⁹			
	Hernádbúd	65,0%	33,1%	1,9%
	Hernádszentandrás	68,2%	29,7%	2,1% (N=7)
	Ináncs	58,8%	36,9%	4,3% (N=47)
	Pere	69,6%	26,9%	3,5% (N=13)
Szárazvölgy				
	Alsógagy	73,4%	23,4%	3,2% (N=3)
	Baktakék	62,9%	31,4%	5,8% (N=38)
	Beret	85,8%	13,2%	0,9%
	Csenyéte	96,4%	3,3%	0,3%
	Detek	68,4%	29,0%	2,6% (N=7)
	Gagyapáti	86,7%	13,3%	0,0%
	Felsőgagy	82,9%	14,4%	2,7% (N=4)
Krasznokvajda				

¹⁸ A 2001-es népszámlálás idején még Encs város része volt.

¹⁹ A 2001-es népszámlálás idején még a Szikszói kistérséghez tartozott.

	Büttös	68,9%	30,7%	0,4%
	Kány	67,1%	29,1%	3,8% (N=3)
	Keresztéte	92,9%	3,6% (N=1)	3,6% (N=1)
	Krasznokvajda	63,6%	29,7%	6,7% (N=30)
	Pamlény	80,0%	20,0%	0,0%
	Perecse	72,4%	24,1%	3,4% (N=1)
	Szászfa	76,6%	22,8%	0,6%
Kegyetlen térség				
	Fáj	90,2%	9,8%	0,0%
	Fulókércs	83,3%	15,5%	1,2%
	Hernádpetri	79,2%	19,5%	1,3%
	Hernádvécse	77,8%	18,6%	3,6% (N=28)
	Litka	87,9%	12,1%	0,0%
	Pusztaradvány	86,4%	11,9%	1,7%
	Szalaszend	61,8%	34,2%	4,0% (N=39)
	Szemere	71,8%	24,8%	3,4% (N=12)
	Összesen a kistérség	62,0%	32,9%	5,1%

Forrás: Népszámlálás 2001. Saját szerkesztés.

5 Foglalkoztatás, jövedelmek

Már a hetvenes években tanulmányok sora bizonyította, hogy a térség jelentős részéről lehetetlen a napi ingázás, a döntően mezőgazdasági jellegű területeken a termelészövetkezetek nem biztosítják a lakosság megélhetését. Az itt élők többsége nem helyben dolgozott, hanem a Borsodi iparvidék üzemibe, bányába ingázott, vagy Miskolcon és távolabbi munkahelyeken, Budapesten vállalt munkát. Az Encsi kistérségben a nyolcvanas évek elején mintegy hatezer ingázó munkavállaló élt.

A nyolcvanas évektől kezdődően a munkahelyek leépülése mindenekelőtt azokban a gazdasági ágazatokban volt számottevő, ahol az államszocializmus időszakában elsősorban szakképzetlen munkaerőt, többségében cigányokat alkalmaztak. Az elhúzódó, tartós foglalkoztatási krízis oka azonban nem csupán a tágabb térség ipari üzeminek megszűnése, az ingázás ellehetetlenülése, hanem a helyi, térségi foglalkoztatási kapacitások eltűnése, illetve radikális összeszűkülése és térbeli koncentrációja.

A munkaügyi kirendeltség adatai szerint a kistérség legnagyobb foglalkoztatói térben koncentráltan helyezkednek el. A legnagyobb foglalkoztató az Abaúj Coop kereskedelmi kft 280 dolgozóval, ezt követi az egykor még mintegy 400 embert foglalkoztató az encsi bútorgyár amelynek ma már csak 150 alkalmazottja van. A kistérségi központ foglalkoztatói körül eltűnt a ruhagyár, a mezőgép, a fafeldolgozó üzem. Mindezeket túl Encsen koncentrálódik minden térségi intézmény: a térség szinte egészéből gyerekeket fogadó általános és középiskolák, okmányiroda, földhivatal stb.. Mindebből az is következik, hogy a közintézmények fenntartói váltak a kistérség egyik legfontosabb foglalkoztatóivá.

A foglalkoztatási krízis harmadik fontos oka a mezőgazdasági termelészövetkezetek gyors megszűnése volt. Döntő jelentőségű, hogy a szövetkezetek helyén milyen méretű gazdaságok alakultak, és mekkora hányad jutott a helyieknek a földből és a vagyonból. Az Encsi kistérségben mindössze három mezőgazdasági termelészövetkezet nem szűnt meg teljesen, illetve jogutód nélkül. A fancsali és a novajdrányi szövetkezet minimális létszámmal működik, míg az encsi Agrárcentrum a

térség egyetlen jelentősebb méretű mezőgazdasági üzemeként 76 embert foglalkoztat. Mindezen túl a mezőgazdasághoz kötődően forrói Abaújtej Közös Vállalat foglalkoztat 140 főt. A fancsali tsz megmaradt gyümölcsöseiben, és a Forró és Fancsal közötti szederültetvényen lehet időszakosan munkát vállalni. Mindezek túl Szalaszenden van egy jelentősebb faüzem, ahol jelentősebb számban foglalkoztatnak embereket.

Az Encs-Forró központi településeken elérhető munkahelyeken túl a Belső-Csereháton, Krasznokvajdán és környékén találhatóak még munkahelyek. Az ezredfordulón telepített gyümölcsösök termőre fordulásával a mezőgazdasági vállalkozások állandó és időszakos munkalehetőséget is kínálnak a környékelieknek. A krasznokvajdai mikrotérség legnagyobb foglalkoztatói mind Büttösön lettek bejegyezve, a Magrima Kft. 8 főt, Cserjés Kft. 10 főt, Kraszko Kft. 7 főt foglalkoztat. Ezek a foglalkoztatott létszámok nem tűnnek túl magasnak, ugyanakkor ez ebben a térségben 25 családnak jelent állandó bevételt. Ennél sokkal nagyobb volumenben dolgoznak a gyümölcsösökben időszakosan, ami a megbízhatóságtól függően akár évi 10 hónap is lehet, metszéstől az almaszüretig. Gyakori, hogy távolabbról, más településekről is jönnek alkalmi munkások, akár még Szlovákiából is, de ez a lehetőség nem vonatkozik a térség cigány gettóira, az ott élőket lakóhelyük stigmatizálja: csenyéteiként, fájként, vagy akár rakacsaiként mindenképp megbízhatatlan munkavállalónak számítanak, így munkát nem kaphatnak.

Az informális munkavállalás különböző formái – amelyek helyben köztudottak, de a munkaügyi központ számára láthatatlanok és kontrollálhatatlanok - az időszakos, alkalmi napszámos, a hetelős formális, vagy informális foglalkoztatás széles spektrumán szóródnak, de szálai egyéenként, településenként a kistérség határainál jóval messzebbre nyúlnak. Még a gettófalvakban is élnek olyan családok, akiknek vannak rokonaik, barátaik, „üzletfeleik” más, prosperálóbb településeken, vagy akár Miskolcon, Budapesten, és időnként munkát is tudnak vállalni.

A jegyzői adatlapok és a munkaügyi központ információi alapján a térség más településein nincsenek más jelentős vállalkozók, a falvanként bejegyzett 2-5 mikrovállalkozás a helyi boltost, kocsmárost takarja.

A térség néhány ambiciózus polgármestere fontosnak tartja, hogy a településen élők legalább a ház körüli kerteket megműveljék, és ehhez különböző segítséget is nyújtanak. Például Szemere polgármestere minden ősszel felszántatja a házak mögötti földterületet, és minden család annyit művel a területből, amekkora területen elegendő zöldséget, krumplit, hagymát tud megtermelni a családjának. Hasonló program indult el Abaújkéren, ahol Start program keretében létrehoztak egy gazdaságot, ahol növénytermesztéssel és állattartással is foglalkoznak. E mellett működik egy kis térszaüzem is. A gazdaságban és a térszaüzemben is közhasznúakat alkalmaznak. Hasonló program működik a közeli Ináncson is, ahol a falu adottságait kihasználva, a településhez tartozó nagyobb megművelhető földterületekre építve próbálnak önellátó faluvá válni, a helybeli születésű polgármester vezetésével. A cél, hogy minél több embernek tudjanak munkát adni, és a megtermelt zöldségekből az asszonyok főzni tudjanak a helyi óvodának, iskolának és a szociálisan rászorultaknak. Jelenleg 120 közhasznút foglalkoztatnak a gazdaságban. Hernádszentandrásnak egy biogazdasága van, ahol zöldséget, paprikát, paradicsomot, káposztaféléket, hagymát, krumplit termelnek bio körülmények között. Ebben a gazdaságban önkéntes alapon dolgoznak az emberek, és az elvégzett munkájuk arányában részesülnek minden terményből. Évről évre egyre többen vesznek részt a munkában, az idei évben megduplázták a megművelt földterületet, és levendula termesztésbe és feldolgozásba is belevágtak, ahol már állandó foglalkoztatásban alkalmaznak embereket. E mellett

üzemel a varroda, ahol asszonyok varrják a zsákokat a levendulának. Abaújkér, Ináncs és Hernádszentandrás, ahol az önellátás és a gazdálkodás jó gyakorlati sűrűsödnek nemcsak egy földrajzi térben helyezkednek el, hanem a kistérségnek azon részén, ahol jóval kedvezőbbek a foglalkoztatottsági és szegénységi mutatók.

Egy-egy nagyobb intézmény jelentős foglalkoztatóvá válhat egy településen, ahogy ez Abaújkéren is történt. A faluban működő egyházi fenntartású iskolakomplexumban 140 helyi lakos dolgozik. A térség legtöbb településen az önkormányzat a legfontosabb foglalkoztató. Egy-egy település helyzetét, az ott élők boldogulási, megélhetési lehetőségeit jelentős mértékben meghatározza, hogy a település vezetése mennyiben tartja fontosnak, hogy a faluban legyenek intézmények, ott néhány embert lehessen foglalkoztatni, hogy a közfoglalkoztatásra elköltött pénz valamiféle értéket teremtsen a faluban. Ez utóbbi a legnehezebb feladat, hiszen a térség falvaiban sokkal több a közfoglalkoztatásra szoruló, mint az elvégezhető munkák és az arra fordítható források. Ebből következően az egyes településeken belül a rászorulóknak között éles verseny alakul ki, hogy kit, mennyi időre, milyen formában vonnak be a közfoglalkoztatásba, mindez nemcsak a település vezetőitől, azaz a közfoglalkoztatás, mint forrás elosztóitól való függést erősíti, de egyfajta hierarchiát is teremt a rászorulóknak között.

A rászorulóknak közötti hierarchia alapvetően két dimenzió mentén alakul ki: egyrészt a közfoglalkoztatás időtartama (csak a minimális időre vonják be a rászorulókat, vagy akár egész évben foglalkoztatják őket), másrészt a munkavégzés tényleges tartalma között; a falu szeme előtt „látható” faluszépítést, takarítást végzők és az intézményekben dolgozó „láthatatlan”, tényleges munkát végzők között a közfoglalkoztatás formái igen széles skálán mozognak. A települések vezetőinek a közfoglalkoztatás a szociális feszültségek enyhítésének, a konfliktusok elkerülésének egyik legfontosabb eszköze, ugyanakkor a település vezetőinek habitusának, szociális érzékenységének függvénye, hogy egyes településeken a közfoglalkoztatásnak mi lesz a tartalma.²⁰

7. táblázat A kistérség néhány foglalkoztatási mutatója

	Foglalkoztatott 1980	Foglalkoztatott 1990	Foglalkoztatott 2001	Munkanélküli 2001	Inaktív kereső 2001	Eltartott 2001
Encs	44,7%	44,1%	30,0%	6,8%	30,7%	32,5%
Kistérség összesen	40,3%	38,8%	21,9%	9,0%	35,7%	33,4%

Forrás: KSH Népszámlálás és KSH adatsorok

Ahogy a fenti táblázat mutatja, már a szocializmus időszakában is jelentős eltérések voltak a foglalkoztatottsági mutatókban a kistérségi központ és a térség többi települése között. A foglalkoztatottsági olló már a kilencvenes évek legelején elkezdett nyitódni, és bár az ezredfordulóra Encsen is jelentősen visszaesett a foglalkoztatottság, a kistérség egészében ennél jóval nagyobb mértékben. A jegyzői adatlapok alapján készített táblázatban jól látható, hogy Encsen, ahol a kistérség lakónépességének negyede él, jóval kedvezőbbek a foglalkoztatottsági adatok, mint bárhol máshol a kistérségben. Míg Encsen a 18 év feletti lakosság 56,3%-a foglalkoztatott, a munkanélküliség csak 11,9%-os, addig a kistérség bármely más települése ennél jóval rosszabb mutatókkal rendelkezik. Ugyanakkor megfigyelhetőek az előző fejezetekben is bemutatott

²⁰ Virág 2009, Virág-Zolnay, 2010

mikrotérségi különbségek is: Krasznokvajdán, ahol az Encs-Forró központi településeken kívül működik valamilyen jelentősebb vállalkozás jóval előnyösebb a foglalkoztatási helyzet, mint a kistérség más mikrotérségeiben. A legelőnytelenebb helyzetben a Száraz-völgy és a Kegyetlen térség települései vannak: ezeken a településeken a 18 éven felüli népességnek csak 12-14%-a foglalkoztatott, ami azt jelenti, hogy ezeken a településeken az önkormányzat és az állam által fenntartott intézményeken, a helyi boltoson és kocsmároson kívül senki más nem dolgozik.

6 Munkanélküliség, segélyezési helyzetkép

A munkanélküliségi mutatókat vizsgálva a legrosszabb helyzetben a munkalehetőségektől legtávolabb elhelyezkedő, ugyanakkor saját vállalkozással sem rendelkező Kegyetlen térség és Száraz völgy települései vannak. E két mikrotérségben vannak olyan települések, ahol a – a jegyzői adatlapok alapján – a 18 éven felüli lakosság egészen minimális része foglalkoztatott. Csenyétén 3,4%, Felsőgagyban 7,3%, Pusztaradványban 3,2%, Fájban és Fulókércsen nincs foglalkoztatott – azaz ezeken a településeken még a falu igazgatását és fenntartását – az adott etnikai szociális gettó működtetését – is kívülről érkező emberek végzik.

8. táblázat A kistérség településeinek munkanélküliségi és segélyezési adatai

	Lakónépesség	Munkanélküliek	bepótló	RSZS	közfoglal-koztatott	Lakásfenntartási támogatásban részesülők aránya	Átmeneti segélyben részesülők száma
Encs központ							
Encs	6619	11,9	8,3	0,6	4,9	24,6	62
Fancsal		Na	na	na	na	na	Na
Forró	2676	18,5	19,6	1,3	12,7	40,1	-
Garadna	430	18,0	10,2	3,1	21,1	39,5	39
Gibárt		Na	na	na	na	na	na
Méra	1807	17,4	7,3	3,5	11,9	45,6	na
Novajdrány	1460	21,5	12,2	1,7	11,0	40,4	210
Abaujalpár	89	23,5	28,4	1,2	24,7	87,5	5
Abaujkér	689	12,8	11,6	1,8	9,9	33,1	15
Csobád	702	21,8	17,1	1,6	14,5	34,4	70
Hernádbúd	156	18,2	11,7	2,2	16,8	50,9	0
Hernádszentandrás	467	26,4	20,9	2,7	16,5	39,3	150
Ináncs	na	na	na	na	na	na	20
Pere	356	23,8	20,5	1,8	16,5	41,8	0
Összesen	2459	20,4	17,0	1,9	14,5	39,3	260
Szárzsvölgy	118	19,8	19,8	2,1	17,7	33,3	1
Baktakék	765	27,0	14,4	0,7	12,6	27,5	25
Beret	283	57,4	31,1	8,1	19,6	45,0	-
Csenyété	570	37,3	34,6	11,5	29,5	67,3	14
Detek	306	21,5	12,9	1,7	10,7	50,9	-
Gagyapáti	31	3,6	10,7	0,0	14,3	80,0	-
Felsőgagy	220	25,0	25,0	4,9	27,4	77,2	2
Összesen	2293	31,1	21,5	4,4	18,3	45,2	52
Krasznokvajda	212	11,1	8,4	0,5	14,7	15,3	0

	Kány	61	0,0	0,0	0,0	0,0	10,7	26,1	0
	Keresztéte	73	0,0	0,0	0,0	0,0	7,4	29,2	0
	Krasznokvajda	540	Na	na	na	na	na	27,0	0
	Pamlény	55	31,6	28,9	2,6	31,6	84,6	0	0
	Perecse	61	0,0	0,0	0,0	10,7	26,1	0	0
	Szászfa	144	38,2	31,8	2,7	38,2	36,3	1	1
	Összesen	1146	16,1	13,5	0,5	15,5	28,1	1	1
	Kegyetlen térség	398	52,7	37,6	12,8	40,7	67,3	30	30
	Fáj	397	40,3	28,0	7,1	33,6	70,9	--	--
	Fulókércs	249	31,2	24,8	7,6	31,8	81,9	-	-
	Hernádpetri	940	35,4	33,3	7,0	34,4	71,9	28	28
	Hernádvecse	51	8,7	4,3	0,0	6,5	20,0	51	51
	Litka	249	35,7	29,9	5,8	36,4	65,6	52	52
	Pusztaradvány	1112	21,6	21,2	2,0	14,8	48,7	4	4
	Szalaszend	394	15,1	31,5	0,0	16,8	47,5	0	0
	Szemere	3790	30,1	27,9	5,0	26,2	60,7	187	187
	Összesen								
	Összesen a kistérség	20873	37,4	30,7	4,3	26,6	30,0	811	811

na=nincs adat

Forrás: jegyzői adatlapok

2009 augusztusában²¹ a versenypiaci állásajánlatok száma 650 körül mozgott, a munkaügyi kirendeltségen hozzávetőlegesen ennyi embert is tudtak kiközvetíteni. Az első pillantásra némileg meglepő adat oka, hogy a munkapiaci rendszer nemcsak zárt, hanem kistérségi, mikrotérségi és települési szinten egyaránt erősen és személyre szólóan szelektív. A szűk munkaerőpiac a munkaadók számára átlátható, a döntések pedig perszonalizálódtak: pontosan tudják, hogy mire van, még inkább, hogy kikre nincs szükségük.

„Ha leülünk a foglalkoztatókkal, akkor ugye, nem árulok el nagy titkot, belenéznek a névsorba, tehát a rendelkezésre álló, általunk regisztrált, álláskereső munkanélkülieket tartalmazó névsorba és mondják sorra, hogy ez sem kell, ez sem kell, ez sem kell. Megy az információ, egyik adja a másiknak.”

A munkaügyi kirendeltség intézményi keretek között legalizálja ezt a személyválogató gyakorlatot. Ebből adódóan semmiféle garancia sincs arra, hogy a munkapiacon kelendő szakmákkal bárki el tud helyezkedni, ha személyét nem tudja elfogadtatni. A munkaügyi kirendeltség vezetői szerint alapvető probléma, hogy a térségben az elmúlt húsz évben nem történt olyan méretű beruházás, amelynek jelentős munkapiaci hatása lett volna. Ennek egyik oka, hogy itt *„leamortizálódott a népesség, élükön a cigánysággal”*. Ugyanakkor azt is elismerik, hogy korszerű ipar nélkül nem lehet korszerű szakemberképzést szervezni. A gyakorlati képzést végző kisvállalkozók nem a szakma egészére, hanem legfeljebb az éppen szükséges munkákra okítják a tanoncokat, illetve a szűk és szelektív kereslet miatt alacsony a potenciális munkavállalók motivációja, hiszen senki sem lehet biztos abban, hogy a megszerzett szakmával el is tud helyezkedni.

A munkaügyi kirendeltség adatlapja alapján komoly ellentmondás figyelhető meg a kistérségi szinten jelentkező hiányszakmák (autóvillamosság szerelő, ács-állványozó, cipész, minősített hegesztő, kőműves, mérlegképes könyvelő) és az állami támogatással megszervezett képzések között (pénzügyi számviteli ügyintéző, targoncavezető, földmunka és rakodógép-kezelő, szociális gondozó). Mindennek magyarázata abban keresendő, hogy a térségben élő munkanélküli népesség iskolázottsága rendkívül alacsony, az átképzések időtartama pedig rendkívül rövid, így nem alkalmas arra, hogy a hiányos alapkompenciákat pótolja, illetve minőségi szakmunkásképzést nyújtson.

A formális és informális munkalehetőségek híján a települések jelentős részében, elsősorban a Száraz-völgy és a Kegyetlen térség településein a családok megélhetési forrása az – egyre szűkülő – közfoglalkoztatásra és rendszeres segélyezésre alapul. Ezekben a településeken lényegesen magasabb arányban kapnak a családok lakásfenntartási támogatást is. Míg a térség egészét tekintve a családok csak mintegy harmada jogosult lakásfenntartási támogatásra, a kistérségi központban csak minden negyedik család, addig a Kegyetlen térség településein élő családok majd kétharmada, Hernádvécsein, Hernádpetriben, Pusztardványon és Fájban pedig még ennél is magasabb arányban jogosultak a családok erre a támogatásra. Azaz a lakásfenntartási támogatásra jogosult háztartások aránya a Kegyetlen térségben a kistérségi átlag duplája, míg a Száraz-völgyben „csak” másfélszerese, 45,2%,

²¹ A munkaügyi kirendeltségen szerzett tapasztalatokat, készített interjúkat lásd Virág – Zolnay 2010

de ebben a térségben is kiugró a csenyétei családok helyzete, itt a családok több, mint kétharmada kap ilyen támogatást.

Annak ellenére, hogy a térségben nagyon alacsony mértékű a foglalkoztatottság, hogy a családok jelentős része különböző transzfer jövedelmekből kénytelen boldogulni, az átmeneti segélyben részesülők száma nagyon alacsony a kistérségben; a települések legtöbbször, köztük a legszegényebb gettótelepüléseken is egyáltalán nem, vagy alig osztanak átmeneti segélyeket. Ennek oka elsősorban az önkormányzatok anyagi helyzetében kereshető: ezt a segély típust az önkormányzatoknak saját bevételükből kell kigazdálkodniuk, ami a legtöbb településnek nincs, így a képviselőtestület határozata alapján nem osztanak átmeneti segélyt. A másik ok, amiért a képviselőtestületek ilyen határozatra kényszerülnek az az, hogy az átmeneti segélyek iránti kérelmek a legtöbb esetben sokszorosan meghaladják az elosztható pénzösszeget, így az, hogy ki kap, és ki nem kap segélyt – főleg egy kistépülésen, ahol mindenki mindenkiről mindent tud – súlyos konfliktusokhoz vezetett.

A legszegényebb településeken, településrészekben, ahol a készpénzhiány mindennapos probléma, ahol mindenki szegény a településen és már a szomszédsági, rokonsági és más viszonyosági kapcsolatokon keresztül sem lehet kölcsönkhöz, alkalmi segítséghez jutni, az uzsora különböző fajtái mindennaposak. Az uzsora gyűjtőfogalom, amelynek számos megjelenési formája lehetséges. Leggyakoribbak a bolti kölcsönök, amely megjelenhet a városi, vagy a hipermarketek árainál jóval magasabb árakba beépítve is, de megjelenhet kamatos kölcsönként is. Mivel a völgyek legelzártabb településein az ellátási gondok vannak, elsősorban a friss hús megszerzése például jelentős probléma, az uzsora megjelenhet egy levágott disznó a bolti árnál jóval magasabb áron való kimérésében, vagy a nagytételben beszerzett és tetemes felárral továbbadott fagyasztott csirkefarhát formájában is, de ugyanazek vonatkoztathatóak a cigarettára vagy az alkoholra is. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a legszegényebb településeken, akinek van egy kis megtakarított pénze és autója, az már megpróbál a kereskedés fentiekben vázolt, nem konform módjaival bevételi többletét jutni. Időről –időre lehet olyan történeteket hallani, hogy ezeket a tevékenységeket sokszor a települések vezetői, a segélyek és források elosztói űzik, így a kölcsönök visszafizetése is automatikusan történik. Fontos látni, hogy ezek a kényszer és a hiány szülte tevékenységek és nem tekinthetők az uzsora kriminalizált formáinak, amelyek időről-időre szintúgy felbukkannak a településeken.

Mindezek ellenére kistérség egyetlen településén sincs adósságkezelés. (a törvény e szolgáltatás kötelező megszervezését lakosságszámhoz köti, a kistérség egyetlen települése sem éri el ezt)

7 Szolgáltatások a kistérség településein

7.1 Humán szolgáltatások elérhetősége és jellemzői

A kistérség humán szolgáltatásokkal való ellátottsága összefügg a kistérség belső szerkezetével. A legtöbb szolgáltatás Encsen érhető el, itt találhatóak a legfontosabb intézmények, a humán szolgáltatások központjai, ahonnan a szakemberek ingáznak a településekre. Néhány alapvető szolgáltatás (iskola felső tagozat, orvos, gyógyszertár) koncentrálnak az egykori körzetközponti településeken. Ugyanakkor látnunk kell, hogy ezek elérhetősége nagyon esetleges, sokszor egész

napos programot igényel. Az aprófalvas településszerkezetű térségben a legfontosabb szolgáltatás a falugondnoki szolgálat, amely gyakorlatilag az egyetlen mindennapos és élő összeköttetést jelenti az aprófalvak és a körzetközpontok, vagy a kistérségi központ között, helyettesíti, vagy kiegészíti a tömegközlekedést, elérhetővé teszi szolgáltatásokat. Falugondnoki szolgálat szinte minden ezer fő alatti településen létezik, ám annak tartalma nagyon eltérő lehet, alapvetően a polgármester akaratától és kezdeményező készségétől függ, de több helyen komplex szolgáltatóként működik. Egy jól megszervezett falugondnoki autó egy napja a következő funkciókat tudja ellátni: reggel elviszi a kisebb gyerekeket iskolába/óvodába, majd kiváltja az idősek gyógyszereit, eközben néhány falubelit is elszállít a városba, ahol ők bevásárolnak, egészségügyi szakellátásra mennek, délben már az idősek ebédjét szállítja ki....

A kistérségből fájóan hiányzik néhány alapvető humánszolgáltatás – és pedig több azok közül, amelyek éppen a gyerekek esélykülönbségeit hivatottak kiküszöbölni, enyhíteni, vagy éppen a szegénységben élő gyermekes családokat segíteni. Teljes mértékben hiányzik az adósságkezelési szolgáltatás, nincs gyerekház, bölcsőde csak Encsen van, családi napközi csak Novajdrányban és nyári napközi is csak egyetlen településen, Csenyétén. A védőnői szolgálat kapacitáshiányokkal küzd, különösen azokon a településeken, ahol a születések magas száma és a nyomor együtt járása figyelhető meg, hasonlóképpen ezeken a településeken a gyermekorvosi rendelés egyáltalán nem, vagy csak heti egy-két órában érhető el. A legszélsőségesebb esetet kiemelve: a kistérség két, legnagyobb szegénységben élő településén, Fájban és Csenyétén a következő humán szolgáltatások érhetőek el. Fájban, ahol 172 0-18 éves gyerek/ fiatal él, heti nyolc órában érhető el a családsegítő és a gyermekvédelmi szolgálat, négy órában védőnő, gyermekorvos pedig egyáltalán nincs. Csenyétén 275 0-18 éves korú gyerek/ fiatal él, számukra heti három órában biztosított a gyermekvédelmi és családsegítő szolgálat, négy órában védőnő és négy órában gyermekorvos. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy a szolgáltatások csak és kizárólag a kötelező feladatok és a krízishelyzetek kezelésére elegendő. Mindennek oka egyrészt az, hogy ezen szolgáltatások finanszírozása lakosságszámhoz kötött, nem reflektál a helyi szociális problémákra, a települések közötti nagyon különböző szegénységi kockázatokra.

A településeken a gyerekek és fiatalok délutáni időtöltését csak és kizárólag az általános iskolákban megszervezett délutáni szakkörök és napközi foglalkozások jelentik, de éppen az elaprózódott településszerkezetből következően ez nem minden települést érint. Különösen súlyosan érinti a felső tagozatosokat, akiknek többsége ingázni kényszerül lakóhelye és az iskola között. Délutáni tanoda csak Csobádon, Hernádszentandrásán és Mérán van a kistérségben. Ifjúsági klub működik Ináncson és Hernádbúdon. A jegyzői adatlapban számos művelődési/közösségi ház szerepel, de egyrészt az épületek állaga nagyon eltérő, másrészt megszervezett rendezvények gyakran kimerülnek az állami ünnepek és falubálok megszervezésében.

A helyi humánszolgáltatások elérhetőségét a kistérségben az alábbi tábla foglalja össze:

9. táblázat Humán szolgáltatások a kistérség településein

	házi segítségnyújtás	jelezőrendszeres házi segítségnyújtás	étkeztetés	tanya- vagy falugondnoki szolgálat	bölcsőde	családi napközi	óvoda	napközi napközi	általános iskola alsó tagozat	általános iskola felső tagozat	napközi	ifjúsági klub	gyerekház	közösségi ház	játszóter	sportpálya	szélessávú internet	nyilvános internet hozzáférés	tanoda	hány órában érhető el	hány órában érhető el	hány órában érhető el	hány órában érhető el	hány órában érhető el	hány órában érhető el
Encs	igen	igen	igen	igen	igen		igen	igen	igen	igen	igen			igen	igen	igen	igen	igen		40	40	40	40	20	20
Forró			igen				igen	igen	igen	igen	igen			igen	igen	igen	igen	igen		40	40	40	10	12	40
Garadna	igen	igen	igen	igen			igen		igen		igen					igen	igen	igen		40	40	40	0	40	40
Méra	igen	igen	igen	igen			igen		igen		igen					igen	igen	igen		20	20	40	0	20	40
Novajdrány	igen	igen	igen	igen		igen	igen		igen		igen					igen	igen	igen		40	40	40	0	40	40
Abaujalpár	igen		igen	igen			igen									igen	igen	igen							
Abaujker	igen		igen	igen			igen									igen	igen	igen		0	0	40	0	0	40
Csobád	igen	igen	igen	igen			igen		igen							igen	igen	igen		7	7	7	0	8	40
Ináncs	igen	igen	igen	igen			igen		igen		igen					igen	igen	igen		40	40	40	0	20	40
Hernádszentandrás	igen	igen	igen	igen			igen									igen	igen	igen		4	4	4	0	3	40
Hernádbúd	igen	igen	igen	igen			igen					igen				igen	igen	igen		1	1	1		1	40
Pere	igen	igen	igen	igen			igen									igen	igen	igen		2	2	2		2	40
Baktakék	igen	igen	igen	igen			igen		igen		igen					igen	igen	igen		40	40	40	40	40	40
Alsógagy	igen	igen	igen	igen			igen									igen	igen	igen		3	3	4	4	4	40
Csenyéte	igen	igen	igen	igen			igen		igen							igen	igen	igen		3	3	4	4	4	40
Gagyapáti	igen	igen	igen	igen			igen									igen	igen	igen		3	3	4	4	4	40
Beret	igen	igen	igen	igen			igen									igen	igen	igen							40
Detek	igen	igen	igen	igen			igen									igen	igen	igen							40
Felsőagy	igen	igen	igen	igen			igen									igen	igen	igen		3	3	4	4	4	40

Krasznokvajda	igen				igen					igen				igen				40	40	0	40
Kány	igen				igen									igen							
Keresztéte	igen				igen									igen							
Büttös	igen				igen								igen								
Pamlény	igen				igen																
Szászfa	igen				igen																
Perecse	igen				igen																
Szalaszend	igen				igen					igen				igen				8	8	40	40
Litka					igen													2	2	1	2
Szemere	igen				igen					igen				igen				16	16	1,5	0
Fáj					igen									igen				8	8	4	4
Fulókercs					igen					igen								30	30	4	4
Hernádvécse	igen				igen					igen				igen				40	40	16	0
Hernádpetri					igen													2	2	2	2
Pusztaradvány					igen													2	2	2	2

Megjegyzés: az áttekinthetőség miatt a nem létező szolgáltatásokat az üresen maradt cellák jelzik.

Forrás: Jegyzői adatlap

A humánszolgáltatások szervezésével kapcsolatban általános kihívás, hogy az önkormányzati foglalkoztatottak nagy része is más településről jár dolgozni, pl. sok településen az iskolai és óvodai pedagógusok, a szociális alapszolgáltatások munkatársai Encsről, vagy valamelyik központi településről ingáznak. A családsegítő szolgálat kistérségi koordinációban működik – minden településre eljut, de változó mértékben, és az adott településeken pedig a fogadóórát hol a polgármesteri hivatalokban, hogy valamelyik oktatási intézmény egyik helyiségében tartja. A térség 36 településén összesen 8(!) főállású munkatárs próbálja ellátni a családsegítő feladatait. Az, hogy kistérségi szinten szervezték meg az ellátást nem jelenti azt, hogy minden munkatárs fizikailag is a kistérségi központból ingázik nap mint nap. A közös fenntartás elsősorban a normatíva maximalizálás érdekében történt, de egy-egy szakember így is több települést lát el.

Ennek egyrészt az a hatása, hogy a településekről hiányzik az a helyi, a szolgáltatások és ellátások fejlesztése iránt pusztán csak helyi kötődése miatt is elkötelezett elit, amely hatékonyabban tudná képviselni a leszakadó csoportok érdekeit a helyi döntéshozatalban, másrészt pedig az ingázó munkatársak időbeosztása miatt sem alakulhatnak ki vagy erősödhetnek meg olyan szolgáltatások, amelyekre a helyi közösségeknek szüksége lehetne.

A humánszolgáltatásokban dolgozók ugyanakkor nemcsak azzal kell, hogy szembesüljenek, hogy maga a segítő munka egy állandó szélmalomharc, és a munkatársak sokszor eszköztelenek a segítségre szoruló igényeinek való megfelelésben. Azzal is meg kell birkózniuk, hogy a segítő szakmában dolgozók a folyamatos túlterheltség, a betöltetlen álláshelyek miatti helyettesítések, és egyáltalán, a bérezés színvonala miatt – legalábbis úgy élik meg -, hogy „alig vannak jobb helyzetben” a klienseiknél, és – nem meglepő módon – az egyedi esetkezelésen alapuló „sikereik” sem tartósak.

„Fontos látnunk, hogy a kistépelülések többségében az önkormányzat egyetlen alkalmazottja, aki mindennap jelen van a településen, maga a polgármester, akinek munkáját segítheti az aprófalvak többségében jelen levő, a külvilággal való kapcsolattartás funkcióját betöltő falugondnok, esetlegesen egy hivatalsegéd. Mivel a különböző feladatok finanszírozása érzéketlen a települések társadalmi összetételére, azt csak és kizárólag lakosságszámhoz köti, a különböző szociális ellátások szinte minden kistépelülés életéből hiányoznak, vagy csak esetlegesen vannak jelen. Egy-egy kistépelülés – attól függetlenül, hogy esetlegesen a lakónépesség harmada gyermek – nem tud fenntartani önálló, a településen folyamatosan jelen levő védőnőt, vagy szociális munkást, a normatívából finanszírozott ellátás elsősorban kapacitás problémák miatt nem lehet elégséges. Nemcsak a kapacitások és erőforrások szűkössége nehezíti a munkát, hanem a települések közötti, nem csekély távolságok is; a közlekedési nehézségek és ezek költségei tovább lehetetlenítik a szociális szakemberek és klienseik közötti együttműködést. Ebből következően a település társadalmi összetételéből adódó szociális feladatok ellátása kényszerűen a mindennapokban jelen levő közszereplőkre, polgármesterekre, hivatali alkalmazottakra hárul, akik ezeket habitusuknak, elkötelezettségeiknek megfelelően próbálják többnyire jóhiszeműen ellátni.

„Magukat tudjuk igazgatni. Itt ismerik az emberek problémáit, hova fordulhatnak, ha nem hozzánk? Tudunk nekik hitelt adni, mondjuk a gyógyszerkiváltásra, ha elfogy a pénzük, a következő hónapban levonjuk a segélyből. Ezt nagyobb egységekben már nem lehetne megtenni.”

„Nem mindegy, hogy kik laknak azon a településen, nekem ebben a faluban foglalkoznom kell a közüzemi számlákkal, hogy ne kapcsolják ki a villanyt a házakban, a hivatalos levelekkel, mert

nem értik őket, elrendezni minden reggel a közmunkásokat, ha nem vagyok mellettük, nem csinálnak semmit – sok dolga van egy ilyen faluban a polgármesternek.”

A hátrányos helyzetű, végtelenen polarizálódott társadalmú településeken, ahol már vagy csak idősek vagy nagyon szegény, sokgyermekes, többségében cigány családok élnek, az önkormányzatoknak egyszerre kell a már felbomlott, vagy felbomlóban lévő társas támogató rendszereket, szomszédságokat, rokonságokat, kliens-patrónus kapcsolatokat és a szociális ellátás területén meglévő a hiányokat pótolni. Ezekben a falvakban a szociális problémák halmozottan jelentkeznek, miközben a lakosság jelentős része nem csak érdekei képviseletére nem alkalmas, de gyakran a mindennapi élethez szükséges ügyek intézésével sem boldogul. Így önkormányzati dolgozók gyakori „feladata” a családoknak érkező hivatalos levelek értelmezése, és az így felmerülő ügyek elintézése, a hivatalos igazolások, dokumentumok beszerzésében való aktív segítség, a gyerekek iskolai problémáinak, konfliktusainak kezelése, leggyakrabban a hiányzásokból következő jegyzői felszólítások „elsimítása”, a közüzemi díjak késedelmes, vagy elmaradt befizetéséből adódó problémáinak megoldása. Miközben a polgármesterek, alkalmazottak tudásuknak, habitusuknak megfelelően, kapcsolatrendszerük mobilizálásával többé-kevésbé ellátják a szinte minden településről hiányzó szociális munkás, családsegítő feladatát, megvédik a családokat attól, hogy egy-egy egyszerűnek induló ügy kriminalizálódjon, bírósági üggyé váljon, egyúttal be is avatkoznak a családok életébe. Bár a beavatkozások többnyire „jó szándékúak”, ugyanakkor az eljárások és gyakorlatok valószínűleg nem felelnek meg a szociális munka szakmai elvárásainak, másrészt a segélyosztó és segélyes közötti paternalista kapcsolatokat, a segélytől és annak juttatójától való függést erősítik.”²²

7.2 Pedagógiai szakszolgálatok a kistérség településein

Az Encsi kistérségben térségi szinten szervezik meg a pedagógiai szakszolgálatokat, amelynek keretében gyógypedagógiai tanácsadást, korai fejlesztés és gondozást, fejlesztő felkészítést, a nevelési tanácsadást, logopédiai ellátást, pályaválasztási tanácsadást és gyógytestnevelést is vállaltak, iskolapszichológust biztosítanak. A gyógytestnevelést, gyógy-úszást jelenleg az encsi székhellyel működő Területi Egészségügyi Központ végzi; az intézmények, szülők egyénileg oldják meg a gyermekek ellátási helyre történő utaztatását. A pedagógiai szakszolgálat egy városi intézményhez (óvoda) csatolt intézményegység. Encs város, mint fenntartó az encsi kistérségi társulással kötött megállapodási szerződés alapján szolgáltat az Encsi, illetve Abaúj–Hegyközi kistérségnek. A szakszolgálat vezetője egyben az óvodavezető is.

Mindennek előzménye, hogy a nyolcvanas évek közepén megszüntetett szakfelügyeleti rendszer helyett, az 1990-es évek első felében Encs térségében az önkormányzatok többsége úgy döntött, hogy tovább működteti a már a nyolcvanas évek végén kialakított közoktatási–igazgatási társulást. Ebből a társulásból építkezve a Borsod-Abaúj-Zemplén megye Közoktatásáért Közalapítvány és a helyi önkormányzatok támogatásával 1997-ben megyei szinten 12 körzetben Közoktatási Ellátási Körzeteket (KEK) hoztak létre.²³ Az Encsi Közoktatási Ellátási Körzet nem a statisztikai kistérségekhez, hanem a korábbi járási/városkörnyéki beosztáshoz igazodott, lefedve az akkori Encsi és Szikszói

²² Virág 2009

²³ Lukács László (szerk.) 2004

statisztikai kistérséghez tartozó 79 települést.²⁴ Az encsi központtal működő KEK korábbi sikeres működésének köszönhetően a 2004-ben újonnan létrejött Abaúj–Hegyközi Többcélú Kistérségi Társulás úgy döntött, hogy a szakszolgálatok ellátását és a pedagógiai szakmai szolgáltatásokat az Encsi kistérségtől vásárolja meg.

Jelenleg tíz munkatársa van a szakszolgálatnak, három pszichológus, egy fejlesztő pedagógus és hat gyógypedagógus, akik közül kettő korai fejlesztő és kettő logopédus. Az előző tanévben ez a szakember gárda látta el 344 óvodás és 138 iskolás logopédiai ellátását, illetve 251 óvodás és 822 iskolás nevelési tanácsadását.

10. táblázat Pedagógia szakszolgálatok elérhetősége a térség településein

a település neve	korai fejlesztés				nevelési tanácsadás				logopédia			
			heti óra-szám	gyerekek száma			heti óra-szám	gyerekek száma			heti óra-szám	gyerekek száma
Encs		x	6	2		x		37		x	12,5	74
Csenyéte						x		12		x	2	17
Krasznokvajda										x	1,5	8
Novajdrány		x	2	1		x		7		x	1,5	10
Garadna						x		1		x	0,5	3
Hernádvécse						x		9		x	2,5	14
Baktakék		x	4	1		x		16		x	2,5	15
Méra						x		21		x	2	12
Fulókercs						x		3		x	1	6
Gibárt		x	2	1		x		1		x	1	6
Szalaszend						x		13		x	2	14
Szemere										x	2	14

²⁴ A KEK az aktuális finanszírozási lehetőségek szerint a szakszolgálatok és a szakmai szolgáltatások egy részét igyekezett ellátni. Koordinálta a pedagógusok szakmai továbbképzését, találkozót szervezett, amellyel nemcsak szakmai fórumot jelentett az intézményvezetőknek, hanem tényleges odafigyelést és tanácsadást, folyamatos, mindennapi kapcsolatot. Tanulmányi versenyeket, iskolalátogatásokat szerveztek az iskolák számára. Az önkormányzatok hozzájárulásának mértékétől függően a KEK időszakosan, különböző ellátási szinteken biztosította a szakszolgálati, elsősorban a logopédiai ellátást. Azt, hogy a közoktatás terén szükséges az ilyen típusú igazgatási és koordinációs tevékenység, s hogy az önkormányzatok és az általános iskolák vezetői ezt fontosnak és szükségesnek gondolják, jelzi, hogy 2003–2004-től, a közalapítványi támogatás visszaszorulásával – a kistérségi támogatások változásait követve – időről-időre az önkormányzatok a működés költségét saját normatívájukból kiegészítve biztosítják.

Csobád					×		2		×	1	6
Forró		×	2	1		×	1		×	6	34
Ináncs						×	28		×	3	18
Fügöd									×	3	17
Abaújvecser									×	1	6
Boldogkővára						×	11		×	2	12
Boldogkőújfalú						×	13		×	2	11
Göncruszka		×	2	2		×	1		×	1	6
Gönc		×	4	1		×	19		×	3,5	21
Telkibánya						×	5		×	1	5
Vilmány									×	2	13
Fony									×	1	5
Vízoly						×	1		×	2,5	15
Hidasnémeti						×	21		×	2,5	17
Tornyosnémeti						×	8		×	1	6
Abaújszántó		×	2	1		×	20		×	6	40
Abaújkér						×	4				
Fáj						×	1				
Pere						×	4				
Hejce						×	1				

Forrás: Pedagógiai szakszolgálat adatlap a két kistérség ellátási területére

A táblázat jól mutatja azt a sajnálatos tényt, hogy bár a kistérségben a logopédiai ellátás és a nevelési tanácsadás teljes körben elérhető, de a finanszírozás módja miatt, az ellátás mértéke a legtöbb esetben nem megfelelő. Ebben a kistérségben, de másutt is, ahol a hátrányos helyzetű gyerekek aránya az országos átlag többszöröse, jellemző probléma, hogy a szakszolgálatok nem tudják megfelelően kezelni a társadalmi helyzetből következő pedagógiai nehézségeket. Ebben a közegben sokkal súlyosabb problémákkal, sokkal nehezebb körülményekkel kell megküzdenie egy szakembernek. A normatíva-igénylés nem illeszkedik az ellátandó feladathoz. Egy tanuló részképességének fejlesztéséhez például csak hat alkalomra jár normatíva, miközben vannak iskolák, ahol a tanulók többsége folyamatos fejlesztésre szorulna. Az e feladatra igényelhető normatíva az ellátott gyerekek számához kötött, és nem a probléma megoldásához. Ebben a kistérségben a legszegényebb, legtöbb szociális hátránnyal induló gyerekek számára a korai fejlesztés nem elérhető szolgáltatás.

A támogatás nem számol a sajátos, elaprózott településszerkezettel sem. A kistérségben a dombos táji környezet miatt sokkal magasabbak az utazási költségek, mint a nagyobb településeken. Egy másik ellátásnál, a logopédiánál például – ahol az ellátás mennyisége nem korlátozott –, más körülményeket hagy figyelmen kívül a szabályozás. Ahhoz ugyanis, hogy egy gyerek után igényelni lehessen az ellátást, 37 héten keresztül folyamatosan kellene vele foglalkozni, tehát a törvény azt feltételezi, hogy a gyerek soha nem beteg, folyamatosan jár óvodába. A hiányzások, az elmaradt foglalkozások miatt viszont a normatívának csak kb. 70%-át tudják igénybe venni, miközben a logopédusnak ugyanúgy meg kell jelennie az óvodákban. Probléma még, hogy ezek a fejlesztési metodikák a szülők aktív közreműködését feltételezik, miközben ez nehezen várható el azokban a családokban, ahol a napi betevő előteremtése a cél. Szerencsés esetben az óvoda pedagógusai végzik el a gyerek fejlesztéséhez szükséges kiegészítő gyakorlatokat.

A szakemberek tapasztalatai szerint egy azonos korú halmozottan hátrányos helyzetű és egy középosztálybeli környezetből érkező gyerek iskola érettsége, fejlettsége között akár több évnyi különbség is lehet az iskolakezdés időszakában. Arról, hogy ezt a hatalmas különbséget hogyan, milyen eszközökkel lehetne lefaragni, milyen strukturális változtatásokra lenne szükség, mondja a szakszolgálat vezetője:

„Minden (...) óvodában és iskolában legalább egy pszichológus és egy fejlesztő pedagógus kellene, amihez én majd még kimegyek segíteni helyben. (...) Vannak bizonyos speciális területek, ahol vagy azonnal tudok lépni, vagy elvesztettem a játszmat. Ha nincs jogosítványa a pedagógusnak, hogy bizonyos területeken át tudjon nyúlni az én szakmámra, legyen rálátása és tudjon lépni, akkor mire én kiérek innen Krasznokvajdától Hidasnémetin át, Abaújszántó – Telkibánya szögben, az fizikai lehetetlenség. Óriási igény van a konzultációs lehetőségre, mert a pedagógusnak kell megoldani napi szinten a problémát a tanórákon, viszont azt érzi, hogy nincs mankója hozzá. Ha kimegy egy szakszolgálatos, azonnal kérdésekkel halmozzák el. Nem arról van szó, hogy a pedagógus nem kíván segíteni, csak az ő ideje is annyi, amennyi. Most tízen vagyunk a szakszolgálatban, ha ezt megháromszoroznánk, akkor sem tudnánk a különböző gyerekek közötti különbségeket két évre csökkenteni” (szakszolgálatok vezetője, Encs).²⁵

7.3 Közoktatási intézmények és szolgáltatások²⁶

Az elmúlt évtizedek társadalmi folyamatai tükröződnek a helyi oktatási rendszerben. A hatvanas-hetvenes évek migrációs folyamatának hatására e falvakban az oktatási intézmények tanulóinak társadalmi összetétele is homogenizálódott. A hetvenes-nyolcvanas években – az iskolakörzetek határainak többé-kevésbé szigorú betartása miatt, ami alól csak a települések legbefolyásosabb családjainak gyerekei mentesültek – az oktatási intézmények tanulóinak társadalmi összetétele tükrözte az iskolakörzeteket alkotó települések társadalmi összetételét. A körzethatárok miatt még az ekkorra kialakuló egy-két gettótelepülésről érkező cigány gyerekek is egy iskolában tanulhattak a körzet más településeiről érkező cigány és nem cigány gyerekekkel, találkozhattak a sajátjukon kívül

²⁵ 2010-ben készült interjú. Lásd Virág 2012.

²⁶ Ehhez a fejezethez lásd Virág 2012

más társadalmi mintákkal is. A nyolcvanas évek végéig a magasabb társadalmi státuszú családok elkülönülési törekvései a párhuzamos osztályok eltérő szociális és etnikai összetételében, „cigány osztályok” indításában, a cigány tanulók fogyatékkossá minősítésében mutatkoztak meg.

A hatvanas-hetvenes évek körzetesítésének, a megszüntetett falusi kisiskolák, valamint a kijelölt körzetközpontokban létrehozott nagyobb, több tantermes iskolák felépítésének a mai napig érezhető a hatása. Annak ellenére, hogy a kilencvenes évek elején számos kistelepülésen (pl. Csenyétén, Fájban, Fülökércsen, Csobádon) legalább 1-4 osztállyal újraindult helyben az oktatás, az aprófalvas területek oktatási rendszere napjainkban is az egykori iskolaközpontok infrastruktúráján alapul. A rendszerváltást követően ebben a térségben az aprófalvas településszerkezetből fakadóan a kistérség iskoláinak többsége a többcélú kistérségi társulás megalakulása, a társulásokat ösztönző normatívák bevezetése előtt is több település intézményfenntartó társulásában működött. Ezek a társulások – általában a földrajzi adottságok miatt – gyakran egybeestek a hetvenes években kialakított iskolakörzetekkel.

Az egyre növekvő ellátási feszültségek egyik legfontosabb oka, hogy az elmúlt évtizedekben az oktatási infrastruktúra nem reflektált kellőképpen a települések átalakuló társadalmi, demográfiai folyamataira. Ennek következtében az iskolák kapacitásának és kihasználtságának vizsgálatakor hiányokat és többleteket egyaránt találunk, akár egymás közelében levő iskolák esetében is. Tapasztalataink szerint az oktatási intézményekben található létszámhiányok és - többletek váltakozása hűen tükrözi a térség polarizált társadalomszerkezetét, vagyis azt, hogy egyes településeken a fiatalkorúak aránya eléri vagy megközelíti a lakónépesség harmadát, míg más településeken alig születnek gyerekek. A demográfiai változások legtöbbször ellentétesek a hetvenes évek infrastrukturális beruházásaival, azaz napjainkban ebben a térségben gyakran azokon a településeken születik nagyon sok gyerek, jellemezhető erősen fiatalodó társadalommal, ahol egyáltalán nincs vagy csak alsó tagozatos tagiskola van, míg az egykori körzetközpontok többségéből „elfogyott” a gyerek.

Az oktatási intézmények kihasználtságának vagy kihasználatlanságának másik oka a gyerekek „vándorlása”. A rendszerváltás egyik nagy „vívmánya”, a szabad iskolaválasztás, eltörölte a korábbi beiskolázási körzethatárokat, azaz a szülő abba az iskolába írathatja gyermekét, amelyiket a legjobbnak gondolja. Az aprófalvak világában a szabad iskolaválasztás jogával csak azok a családok tudtak élni, akiknek lehetőségük van arra, hogy autóba ültessék gyerekeiket. A szegényebb sorsú családok gyerekeinek továbbra is csak az egyetlen elérhető iskola maradt, a helyi vagy a körzeti.

Ebben a térségben az iskolák közötti szelekció, az, hogy melyik szülő melyik iskolát választja, nem egyszerűen a cigány gyerekek arányától függ. A szakmai diskurzusban megjelenő oktatási integráció, illetve szegregáció fogalmait itt nem alkalmazhatók. A települések jelentős része etnikailag szegregált, az itt élők többségének évek, évtizedek óta nincs állandó munkahelye, a család csak a szociális ellátásokra támaszkodhat, így a gyerekek többségét „nincs kihez integrálni”. Ebben a térségben a szegregált iskolák nem elszórt, egyedi és kirívó esetek, ahogy az országban máshol ezt tapasztalhatjuk, hanem ez a jellemző.

Ugyanakkor a csak roma gyerekek által látogatott iskolák között is komoly különbségeket lehet felfedezni. Ott, ahol a cigány családoknak formálisan vagy informálisan van még kapcsolata a munka világával, ott, ahol az iskola és a település vezetése fontosnak tartja az oktatást, ahol a helyi társadalomban még működik valamiféle kohézió, ott az iskola is sikeresebb. Mindezzel arra szeretnénk rávilágítani, hogy a szülők iskolaválasztását, egy-egy iskolatársulás átalakítását, azt, hogy

„milyen gyerekeket” engedünk be az iskolába, nem lehet a cigány-nem cigány különbségtételre egyszerűsíteni. Ebben a térségben, ahol a roma gyerekek számszerű jelenlétüknél fogva megkerülhetetlenek az iskolában, a szülők iskolaválasztásakor döntő szempont az, hogy mennyire vannak jelen a stigmatizált közösségek („csenyéteiek”, „fájiak” „fügődiek”), akikkel semmiképp sem szeretnék közös intézménybe járatni gyerekeiket, és mennyire azok, a „mi cigányaink”, akikkel nem kifogásolja senki a mindennapi érintkezést. Másrészt a térség számos iskolája bizonyítja, hogy etnikailag homogén környezetben is lehet minőségi oktatást végezni, ha annak feltételei adottak, így a térségben vannak olyan „cigányiskolák”, amelyek kifejezetten jó hírűek.

11. táblázat A kistérségi óvodák és iskolák néhány adata

Társulások és települések		Óvoda	Óvodába be nem íratott 3-5 éves óvodáskorú a településen	Általános iskola	HHH-s gyerekek aránya az iskolában (%)
Iskolafenntartó társulás	Encs	Encs- Abaújdevecser 30 fő	0	Zrínyi 1055 fő	15,1
		Encs –Gagarin 193 fő	35		
		Encs-Függőd 46 fő	11	tagiskola (1-7 oszt.) 114 fő	66,7
	Csobád	27 fő	0	tagiskola (1-4 oszt.) 19 fő	55,6
	Gibárt	20 fő	0	nincs	.
	Pere	18 fő	4	nincs	-
	Abaújkér	van	-	nincs	-
	Hejce (Abaúj-Hegyközi Kt.)	Na	na	Na	na
Iskolafenntartó társulás	Forró	117 fő	12	1-8 oszt. 233 fő	60,5
	Fancsal	15 fő	0	nincs	-
Önálló	Méra	80 fő	3	168	47,0
Iskolafenntartó társulás	Novajdrány	79 fő	7	203	66,0
	Garadna	nincs	-	Van (1-3 osztály)	-
Iskolafenntartó társulás	Abaújalpár	nincs	-	nincs	-
	Hernádbúd	nincs	0	nincs	-
	Hernádszentandrás	17 fő	2	nincs	-
	Ináncs	66 fő	5	1-8 oszt. 202 fő	33,3
Iskolafenntartó társulás	Alsógagy	nincs	-	nincs	-
	Baktakék	58 fő	20	1-8 osztály 192	83,9
	Beret	nincs	-	nincs	-
	Csenyéte	59 fő	2	tagiskola 1-4 osztály 54 fő	100
	Detek	nincs	-	nincs	-
	Gagyapáti	nincs	-	nincs	-
	Felsőgagy	nincs	-	nincs	-
Iskolafenntartó társulás	Büttös	nincs	-	nincs	-
	Kány	nincs	-	nincs	-
	Keresztéte	nincs	-	nincs	-
	Krasznokvajda	30	4	1-8 osztály 101 fő	65,3
	Pamlény	nincs	-	nincs	-
	Perecse	nincs	-	nincs	-
	Szászfa	nincs	-	nincs	-
Iskolafenntartó társulás	Hernádvécse	79	5	1-8 osztály 199 fő	99,9

	Pusztaradvány	nincs	-	nincs	-
	Hernádpetri	nincs	-	nincs	-
Iskolafenntartó társulás	Szemere	66	0	1-8 osztály 125 fő	79,2
	Fáj	nincs	-	tagiskola 1-4 osztály 36 fő	100
Iskolafenntartó társulás	Szalaszend	48	6	1-8 osztály 173 fő	52,6
	Fulókércs	31	0	tagiskola 1-4 osztály 25 fő	68,0
	Litka	nincs	-	nincs	-

Forrás: KIR, OM, jegyzői adatlapok

A kistérség legmagasabb gyerekszámú működő iskolája, az **encsi Zrínyi Ilona Általános Iskola**, több szempontból is különleges helyzetben van a kistérségen belül. 2009 szeptemberében az 1987-ben Kazinczy és Petőfi Általános Iskolára kettébontott városi intézmény Zrínyi Ilona Általános Iskola néven újra egyesült, amivel létrejött egy, a térség tanulóinak mintegy felét, jelenleg 1054 tanulót oktató mamutiskola. A Kazinczy Általános Iskola mindig is a térség és a város elitiskolájának számított, az iskola vezetése mindig is nagy hangsúlyt fektetett a tehetséges tanulókkal való foglalkozásra. Az iskolában bevett gyakorlat volt, hogy a negyedikes tanulókból kiválasztottak egy „tehetséges” osztályt, ahol azután felső tagozaton a párhuzamos osztályokhoz képest magasabb óraszámú tanították az idegen nyelvet, magyart, matematikát. Az iskola jó hírvének köszönhetően a kilencvenes évek közepétől a szabad iskolaválasztás jogán tódultak a jobb módú „vidéki” gyerekek is az iskolába. Ennek következtében az iskolában soha nem volt gyerekhány, a kihasználtsági mutató mindig meghaladta a 100%-ot. Az ezredfordulóra az itt tanuló 850 gyerek 40%-a már vidéki bejáró volt. A Kazinczy, és a Petőfi iskola is, azért válhattak a térség legnagyobb létszámú befogadó iskolájává, mert a szülők úgy gondolták, hogy ebben a két iskolában, elsősorban a Kazinczyban, a gyermekük továbbtanulásra esélyt adó oktatásban részesül.

A Petőfi iskolába alig több mint négyszáz tanuló járt, a fügyödi tagiskolával együtt sem érte a létszám az 500 főt. Ebben az iskolában jóval alacsonyabb volt a „vidéki” tanulók létszáma és aránya is, csak minden tizedik gyerek érkezett társuláson kívülről; ide általában csak azok a vidéki tanulók kerültek, akik a Kazinczyba már nem fértek be. Ebben az iskolában a hátrányos helyzetű tanulók aránya megközelítette a 30%-ot, sőt a fügyödi tagiskolában a 100%-ot. Fügyöd egy gettósodó településrésze a városnak, ahol a Petőfi iskola tagiskolájaként alsó tagozaton folyt oktatás.

A Petőfi iskola más módszerrel próbálta meghonosítani a tehetséggondozást: az egyik párhuzamos osztályban angol kéttannyelvű oktatást vezettek be. Ez az iskola három évig részt vett az integrációs programban is, de a fügyödi tagiskola miatt nem tudták teljesíteni az integrációs vállalásokat, így kiestek belőle. Az összevonás előtti utolsó két évben már csökkent a Petőfi iskolában a tanulók száma: az utolsó évben az első évfolyamra már csak egy, míg a Kazinczyba négyosztálynyi elsős gyerek jelentkezett.

A hátrányos helyzetű gyerekeknek az intézmények és a párhuzamos osztályok közötti egyenlőtlen eloszlása miatt a város nem tudta teljesíteni az esélyegyenlőségi tervét, ennek következtében évek óta nem tud sikeresen iskola-felújításra, infrastrukturális beruházásra pályázni. Az iskolák csak művészeti oktatásra, szakmai fejlesztésre tudtak pályázatokat beadni, amit meg is tettek, de ezek a

források elenyészők, évente csak pár millió forintot jelentenek. A város támogatásának köszönhetően az iskolák állagát sikerült megóvni, az egyik épületben még a nyílászárókat is kicserélték, de erre, és a vizesblokkok felújítására mindenhol szükség lenne.

Mindebből következően gondolhatnánk, hogy az iskola-összevonás egyik oka az esélyegyenlőség követelményeknek való megfelelés lett volna. A két iskola alsó tagozatosai jelenleg egy épületet használnak, így valamelyest csökkentek a költségek. A két iskola közötti esélykiegyenlítés sem lehetett az összevonás oka, jelenleg az encsi Zrínyi iskolában a HH-s gyerekek aránya 56,8%, és „csak” 15,1% HHH-s, ezen mutatók alapján ebben az iskolában a legalacsonyabb a szegény gyerekek aránya. Ezzel ellentétben a fűgödi tagintézményben, ahol az összevonás után az 1-4 osztályos oktatást 1-7 osztályra terjesztették ki, a 114 itt tanuló egy kivételével mindenki HH-s és kétharmaduk HHH-s. Hasonló különbségeket fedezhetünk fel, ha a cigány gyerekek becsült arányát nézzük: a Zrínyiiben a gyerekek 37%-át tartják cigánynak, ezzel a kistérség iskoláin belül ez a legalacsonyabb arány, míg a fűgödi tagintézménybe csak cigány gyerekek járnak. Sem az encsi iskolában, sem annak fűgödi tagintézményében nincs integrációs oktatás, az encsi iskolában szervezett művészeti, nyelvi és tehetséggondozó oktatásban a roma tanulók számarányukhoz képest alulreprezentáltak.

Az óvodai nevelés nagyon hasonló körülmények között működik Encsen: a városban, a Gagarin központi óvoda módszertani mintaintézmény, itt 193 kisgyerek van. Encs-Fűgödön 46 kisgyerek van az óvodában, 3 óvónővel és két dajkával, akik a technikai feladatokat is ellájtják. A fűgödi óvodából nemcsak a pedagógusok hiányoznak; mivel általános, hogy a nagyobb gyerekek hozzák a kisebbeket az óvodába, nagy szükség lenne egy gyerekkísérőre, illetve egy szociális munkásra, aki a szülőkkel tartja a kapcsolatot.

A Zrínyi iskolának Csobádon működik még tagiskolája, ahol 19 1-4 osztályos tanuló összevont csoportban tanul két pedagógussal. A csökkenő gyereklétszám miatt már évek óta napirenden van a tagiskola bezárása. Csobádon működik tanoda.

Az encsi Zrínyi iskola megtartotta befogadó iskola jellegét: jelenleg a tanulóinak 47,1%-a bejáró. A város intézményfenntartó társulási szerződést csak Abaújkér, Csobád, Gibárt, Pere és Hejce településekkel kötött, Ezek mindegyike olyan aprófalu, ahol csak néhány gyerek él, így nyugodtan megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a vidéki gyerekek döntő többsége a fenntartói társuláson kívülről, a szülő szabad iskolaválasztása miatt jár ebbe az iskolába. Ugyanakkor a nyolc és hat évfolyamos gimnáziumok elszívó hatása is érvényesül: az iskolai adatlap alapján számosan járnak az encsi, szikszói és miskolci gimnáziumok valamelyikébe.

A demográfiai eloszlásból következően a központi térség településein találhatunk még nagyobb általános iskolákat a térségben, azonban az ott tanuló gyerekek társadalmi összetétele már ennél eltérőbb képet mutat. A **mérai általános iskola** 168 tanulójának 86,3%-a HH-s, majd fele HHH-s, ezek az arányok jóval magasabbak, mint a településre jellemző arányok, aminek elsődleges oka, hogy a településről a szülők 60 gyereket hordanak a szomszédos Encs iskolájába. A **novajdrányi** 203 tanuló 71,9%-a HH-s, kétharmaduk HHH-s. Bár ez a település fogadja is a hernádvécsei gyerekeket, de a településről 30 gyereket szülei az encsi iskolába hordanak, azaz az iskola egyfajta átmenő szerepet játszik a gyerekek mozgásában. A **forrói** iskolában jelenleg 233 gyerek tanul, szinte mindenki HH-s és kétharmaduk HHH-s. Erről a településről a jegyzői adatlap szerint ötven, más források szerint kilencven általános iskolás korú gyerek nem a helybeli általános iskolában tanul. A forrói iskolába szinte csak cigány gyerekek járnak, a novajdrányi iskolában a gyerekek 75%, a mérai iskolában 47%-át tartják cigánynak. Összességében azt mondhatjuk, hogy az Encshez legközelebb eső központi

települések általános iskoláinak tanulói összetételét, a hátrányos helyzetű tanulók igen magas arányát jelentős mértékben befolyásolja az a tény, hogy tucatnyi szülő a kistérségi központ iskoláját választja gyermeke számára.

A központi települések közelében, azokkal némileg összefonódva helyezkedik el az **ináncsi mikrotérség**, ahol Ináncson működik 1-8 osztályos iskola, melyben 202 iskolás gyerek tanul. Az ináncsi általános iskola 1965-ben épült, 1983-ban és 1986-ban történtek rajta bővítések, majd hosszú szünet után 2010-ben teljesen felújították, így napjainkra az épület megfelel a mai kor elvárásainak. Az iskolában tanuló gyerekek hetven százaléka HH-s, harmada hhh-s. Ezek az arányok nagyon alacsonynak mondhatóak a kistérségen belül. Erről a településről már csak néhány szülő viszi gyermekeit az encsi iskolába. Ezt több tényező együtt járásával magyarázhatjuk: egyrészt ebben az iskolában a cigány gyerekek aránya a kistérségi átlagnál lényegesen alacsonyabb, az iskolában csak minden harmadik gyereket tartanak cigánynak. Az interjúk és a vonatkozó szakirodalom alapján a szülők iskolaválasztásának ez az egyik legfontosabb szempontja. Másrészt az iskola hat éve vesz részt az integrációs programban. Különböző, az oktatás minőségét, a pedagógiai innovációt támogató pályázaton is sikeresen vettek részt. Az iskolában délutáni napközit működtetnek, és az itt tanuló hernádszentandrásai gyerekeknek délutánonként a falu egykori tanítónője tanodai foglalkozásokat tart. Ennek is köszönhetően a továbbtanulók kétharmada érettségit adó középiskolában folytatja tanulmányait.

A mikrotérségen belül Ináncson, Hernádszentandrásan és Perén működik óvoda, ez utóbbi kettő nagyon alacsony létszámmal. A perei óvoda épülete nagyon rossz állapotban van, a tető életveszélyes.

A Kegyetlen térségben három iskolatársulás is működik, az Encstől távolabbi völgyben Hernádvécse, a közelebbi völgyben Szemere és Szalaszend központtal. **Hernádvécsein** 1-8 osztályos oktatás folyik, ide járnak gyerekek Pusztaradványból és Hernádpetriből. Az iskola és az óvoda is három település iskolafenntartó társulásában működik. A jegyzői adatlapok alapján mind a három településen nagyon magas a HH és a HHH-s gyerekek száma és aránya, az iskolában egy gyerek kivételével mindenki HHH-s, ezeken a településeken szinte már csak kizárólag cigány gyerekek élnek. Mindhárom településen közel 30% a 18 éven aluliak aránya. Az elmúlt évben közel félmilliárd forintért (435 millió) újították fel az iskolát, miközben az önkormányzat súlyos intézmény fenntartási gondokkal küzd, a villanyszámlát sem tudják fizetni. Az iskola évekként elvezette a kompetencia alapú oktatást, öt éve részt vesznek az integrációs programban, az első két évfolyam iskolaotthonos oktatásban tanul, harmadik osztálytól pedig délutáni napközit szerveznek, a gyerekeknek próbálnak minél több délutáni elfoglaltságot, programot szervezni. Mindezen erőfeszítések sikere, hogy a végzős nyolcadikosok kétharmada érettségit adó középiskolában tanult tovább. Az óvodába 79 gyerek jár, és bár 2010-ben bővítették az óvodát három csoportra, de ez is kevésnek bizonyul, az előző tanévben 5 gyereket kellett helyhiány miatt elutasítani. A településről néhány tanulót elvisznek szülei a novajidrányi és az encsi iskolába. A Kegyetlen térség másik völgyében a 3. számú főútvonalhoz legközelebbi település, **Szalaszend**, a szocializmus idején a völgy településeinek kijelölt körzeti központja volt. Ide tartozott a völgy összes többi települése, a hozzá legközelebb eső Fulókércs, az innen egy mellékúton elérhető Fáj és Litka, illetve a völgy legvégén elhelyezkedő Szemere. Bár Szemere nem nevezhető zsákfalunak, hiszen innen még két irányba is tovább lehet menni – a határral párhuzamosan futó úton, a (hol működő, hol nem, majd a schengeni határral értelmét veszítő) buzitai határátkelőhelyet érintve Kányon és Büttösön keresztül Krasznokvajda felé, vagy Pusztaradvány felé a párhuzamos völgybe –, de valójában ezek az utak elhagyottak, és egyébként is világvégi falvakba vezetnek. Ezen a négy

településen még a szocializmus centralizált időszakában is volt helyben legalább alsó tagozat, és bár az intézmények sorsa időről időre, különböző formációkban összekapcsolódott, a települések vezetői mindvégig arra törekedtek, hogy minden településen maradjon valamilyen szintű oktatási intézmény. Bár a 2007-es társulási²⁷ kényszerek kissé szétzilálták a településközi kapcsolatokat, de az iskolák létét – legyen az adott intézmény bármilyen kicsi is – a polgármesterek ambíciói eddig nem veszélyeztették.

Szemere már évtizedek óta küzd fennmaradásáért és intézményeiért. 1983-ig központi iskola működött a településen, Fájból, Fulókércsről és Litkáról is ide jártak a felső tagozatos gyerekek. A rendszerváltás után újraindult az iskola. Az ambiciózus iskolaigazgató a kilencvenes években számos újítást vezetett be, így például 1993 és 1999 között 9–10. évfolyam is működött az iskolában, a csellengő, tovább nem tanuló fiatalok nevelésére. 1999 és 2004 között az iskola teljesen szétzilálódott, 2004-ben a régi-új iskolaigazgatót egy olyan iskolába hívta vissza az új polgármester, ahova szinte már csak hátrányos helyzetű, problémás, többségében cigány gyerekek jártak, alig megtöltve egy-egy osztályt évfolyamonként. Hiszen aki tehette, az más településre hordta már a gyerekét. Az iskoláról vidék-szerte az a hír járta, hogy ott nem veszik komolyan a hiányzást, csak játszanak, nincs is igazi oktatás. Az igazgató néhány év alatt új tantestületet épített, új pedagógiai programot dolgoztak ki, bevezették az Integrált Pedagógiai Rendszert (IPR). Jelenleg a pedagógusok fele, többségében a tanítók, helybeliek, mert „az se mindegy, hogy a helybeli gyerekeknek helyben legyen a pedagógus, az is egy nevelő hatás”. Egy Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) által támogatott program eredményeképpen van két cigány származású pedagógus is a tantestületben, egyik az iskolában, másik az óvodában. Az iskola újjászületésében partner volt az önkormányzat is: Phare és ROP pályázatokból felújították, korszerűsítették és kibővítették az iskola épületét. A pályázatok önrészét – s ez jellemzi a kistélepülések költségvetésének kényszerpályáit – úgy tudta előteremteni az önkormányzat, hogy a nevelőtestület lemondott az évi túlóradíjáról és minden egyéb más pótlékáról. Mint az érintettek összegezték: „mindenki a munkahelyéért tette.”

„Ma már a szülők többsége olyan, ha nem jön a gyerek [iskolába], akkor felhív. Az is eredmény, hogy ha találkozunk, nem szidják az anyánkat, hanem tisztelettel beszélnek. Amikor visszajöttem, nem ugyanazt az iskolát kaptam vissza. Elmentünk hozzájuk, ha nem jött iskolába [a tanuló], beültem az autóba. Volt, hogy már harmadszor nem nyitottak ajtót. (...) Igazgatóválasztásnál a szülők is mondhatnak véleményt. Azt mondták, az a rossz, hogy túl családiasak vagyunk, és akkor, amikor innen elkerül a gyerek, nehezebb neki.” (iskolaigazgató, Szemere)²⁸

Valóban, az iskola nagyon nagy hangsúlyt fektet a családi légkörre: szakköröket, délutáni foglalkozásokat szerveznek, az alsó tagozatosoknak kötelező a napközi, rendszeresen viszik kirándulni a gyerekeket. Húsz éve – egy rövid megszakítással – bábognak, bábokat készítenek, előadásokat tartanak a térség iskoláiban. Az iskolában van könyvtár, számítógépek, amit a gyerekek használhatnak délutánonként. Az elmúlt évek pedagógiai erőfeszítéseit tükrözik az Országos kompetenciamérés eredményei is: bár a térségben a szemerei iskola még nagyon sok helyen „cigányiskolaként” van elkönyvelve, és való igaz, hogy az iskolába többségében hátrányos helyzetű,

²⁷ 2006. évi LXXI. Törvény a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény. Az előírt létszám-követelmények nem-teljesítése miatt Fáj és Fulókércs négy évfolyamos iskolája kényszerült társulni.

²⁸ Az interjú részleteket lásd Virág 2012. Azóta az iskolaigazgató halála miatt új igazgatót választottak.

cigány gyerekek tanulnak, mégis a kompetenciamérés eredményei a községi átlag körül szóródnak, sőt matematikából a községi átlag felett teljesítenek²⁹.

Napjainkban már csak 10–12 szülő viszi el a faluból máshova a gyereket iskolába és ide járnak a fíji felső tagozatosok teljes egészében, illetve a fulókércsi felsősök egy része is. Ennek ellenére az iskola folyamatos létszám gondokkal küzd. Fáj 2007-es tagintézménnyé válásával az alsó tagozaton optimális az átlagléttség, bár mindkét intézményben összevont tanuló csoportokban oktatnak, a felső tagozaton azonban már minden évben nagyon „rezeg a lécs”: egyre nehezebben tudják biztosítani a törvény által előírt létszámhatárokat. Jelenleg az iskolának 125 tanulója van.

A Szemerén működő óvodában már korántsem ennyire jó a helyzet. A faluban működő óvoda a mérai óvoda tagintézménye, a hivatalosan 50 férőhelyre 66 gyereket vettek fel, többségük hátrányos helyzetű. Az óvoda a régi kastélyépületben található, nem rendeltetésszerű épület. A kastélyban működik a konyha, ide járnak étkezni az általános iskolások is. Az óvoda bejáró gyerekeket fogad Fájból, Pusztaradványból és Hernádpetriből is. Az elmúlt évben 10 gyereket kellett elutasítani helyhiány miatt.

Fájt már a nyolcvanas években gettótelepülésként tartották számon – hasonlóan a domb túloldalán található Csenyétével –, ebben a faluban már évtizedek óta senkinek sincs munkája, a település lakóinak közel negyven százaléka 18 év alatti. Ennek ellenére a településen nincs óvoda, a gyerekek a szomszédos Szemerére, illetve Fulókércsre járnak. A rendszerváltás után Fájban újraindult az alsó tagozatos oktatás, 1991 és 1994 között Szemere tagintézményeként. 1994 és 1996 között szünetelt az oktatás, de 1996-ban már önálló intézményként működött az alsó tagozatos iskola a településen. Annak ellenére, hogy a fíji felső tagozatos gyerekek és az óvodások mindig is Szemerére jártak iskolába és óvodába, a 2007-es tagiskolává válást kényszerként, szükséges rosszként élte meg a falu és az iskola vezetése. Jelenleg 36 gyerek tanul az alsó tagozaton, két összevont osztályban. Az itt tanító pedagógusok közül senki sem lakik a településen. A családi ház jellegű iskolaépületben a melegítő konyha nem felel meg az ÁNTSZ szabályainak, így a gyerekek iskolai étkeztetése nem megoldott. A demográfiai és társadalomstatisztikai adatokból, illetve a jelenlegi hiányokból, - elsősorban az óvoda és az étkeztetés lehetőségének hiánya - kiindulva, ezen a településen mindenképpen nagyobb volumenű fejlesztésre lenne szükség.

A fulókércsi iskola a kistelepülési kisiskolák prototípusa: a templom melletti dombon található két tantermes iskolaépületben az évtizedek óta itt tanító pedagógus szolgálati lakása is elfér; a két összevont osztályban tanul a falu összes kisiskolása. Jelenleg két tanulócsoportban 25 gyerek tanul, összevont osztályokban. Közülük 17 halmozottan hátrányos helyzetű. A településen működik óvoda is, 31 fővel.

A szalaszendi felső tagozatra átkerült fulókércsi gyerekeknek számos változással kell szembenéznük, sok mindent kell megszokniuk: annak ellenére, hogy iskolabuszsal hordják a gyerekeket Szalaszendre, mégiscsak utazni kell, pontosan ott kell lenni a megállóban. Az addig családi környezetben tanuló kisiskolásnak hirtelen idegen tanároknak kell megfelelnie, több faluból érkező diákokkal kell kapcsolatot kiépítenie, ami kihatással lehet a tanuláshoz való viszonyára, akár tanulmányi eredményére is.

²⁹ A kisiskolák alacsony létszámú évfolyamai miatt a kompetencia mérések eredményeit nagyon nehéz értékelni; egy-egy gyengébb évfolyam, vagy a mérés időpontjában akár már néhány gyerek hiányzása erősen torzíthatja az eredményeket.

A szalaszendi iskolába Szemeréről, Fulókércsről és Litkáról³⁰ járnak gyerekek. A helybeli szülők elégedettek az iskola munkájával, az oktatás színvonalával, hiszen innen nem jellemző, hogy elvinnék a gyerekeket más iskolába, ebben fontos szerepe van annak is, hogy az iskola minden pedagógusa a településen lakik. Bár ez az egykori körzeti iskola, 173 tanulóval a Kegyetlen völgy legnagyobb oktatási intézménye, ez ebben a térségben csupán azt jelenti, hogy minden évfolyamon biztosan megvan egy osztálynyi gyerek. A továbbtanulási mutatók és a kompetenciamérések alapján az intézmény a községi iskolák átlagát hozza, annak ellenére, hogy a tanulók többsége itt is hátrányos helyzetű, a gyerekek közel fele cigány.

A Száraz-völgyben két iskolatársulás működik, a baktakéki és a krasznokvajdai. A szocializmus időszakában **Baktakék** „főfalu” volt, akkor is ugyanazok a települések alkották a tanácsi körzetet, mint ma a mikrotérséget. A település ennek köszönheti jelenlegi intézményi ellátottságát; ebben az időben épült fel az iskola, az óvoda az orvosi rendelő, kultúrház. Mind az óvoda, mind az általános iskola épülete megfelelő állapotban van, különböző pályázati forrásokból újjátották fel. Az óvodába 58 gyerek jár, nemcsak a településről, hanem Beretről, Detekről, Felsőgagyról és Alsógagyról is, de a településen további 20 olyan óvodáskorú gyerek él, aki nincs az óvodába beírva. A demográfiai adatokat figyelembe véve az óvodáskorúak száma tartósan magas. Az általános iskolában 192 gyerek tanul, 83,9% HHH-s. Az iskola azon kevesek egyike, ahol van délutáni napközi és iskolaotthonos oktatás is, mindennek oka elsősorban a HHH-s gyerekek és a bejáró gyerekek magas aránya. Délutánonként jelenleg is egy TÁMOP-os program keretében különböző kiegészítő tevékenységeket biztosítanak az itt tanulóknak. Az iskola 192 tanulójaiból 130 a mikrotérség településeiről jár be, a gyerekek szállításához egy kistérségi tulajdonban levő, használatba átadott buszt használnak. Fontos megemlíteni, hogy ezekről a településekről a magasabb társadalmi státuszú szülők, cigányok és nem cigányok egyaránt Encsre viszik a gyerekeiket tanulni, Baktakékről is 30 gyereket hordanak szülei a városi iskolába, amelynek oka elsősorban a felső tagozaton megjelenő csenyétei cigány gyerekek. Azaz a baktakéki iskola a mikrotérség hátrányos helyzetű, problémás gyerekeinek gyűjtőiskolája. Mindezt tükrözik a továbbtanulási adatok is: minden évben van két-három tanuló, aki családalapítás miatt nem fejezi be tanulmányait; a tavaly végzett nyolcadikosok mindegyike szakiskolában tanult tovább.³¹

Csenyéte a térség egyik stigmatizált gettófaluja, ahol az egész falu nyomorban él. A falu lakossága húsz év alatt majdnem megduplázódott, jelenleg a lakosság fele 18 év alatti. A rendszerváltás után Csenyéte a szociológusok kedvelt laboratóriuma volt: kezdeményezésükre egy fiatal pedagógus házaspár ideköltözésével településen újraindult az alsó tagozatos oktatás, az óvoda, de mindezek mellett számos megélhetési program elindult a faluban.³² Bár az óvoda és az általános iskola épületét az elmúlt években újjátották/bővítették jelenleg igen elhanyagolt állapotban vannak.

„[A]z óvodát [... n]em volt egyszerű megtalálni, már csak a kinézete miatt sem. Nincs kerítése, nincsenek az udvaron játékok, homokozó, hinta, semmi. Kint beszélgettek fehér köpenyesek, így

³⁰ Bár Litkának van társulási szerződése Szalaszenddel, mivel ebben a faluban csak 1–2 iskolás korú gyerek él, a tanulmány nem tárgyalja külön.

³¹ Mindennek ellentmondanak a kompetencia mérések adatai, ahol a baktakéki iskola a legsikeresebbek között, messze a kistérségi átlag felett szerepel. A kis létszámú évfolyamokban végzett kompetencia mérések egyenlenségei és esetlegességei miatt számos hasonló ellentmondás figyelhető meg a kistérségi iskolák kompetencia mérési adatai és a megfigyelt, illetve összegyűjtött információk adatok között. Éppen ezért ebben az elemzésben a kompetencia eredmények adatait nem használjuk.

³² Ladányi – Szelényi 2004 71-121

odamentem hozzájuk. Ez az óvoda, jó helyen járok. Elmesélték, hogy volt itt minden, kerítés, játékok, hinták, homokozók, de széthordtak mindent. Többször próbálkoztak újra és újra helyreállítani, de hiába. "Még a homokot is elhordták a homokozóból, és azzal tapasztották a házukat", mondta az egyik dada. Egyedül Ő lakik itt helyben, az óvónők és a tanárok is csak addig vannak itt, amíg a munkaidejük kötelezi őket. A másik dolgozó szerint a fehér ember menekül innen."

Az iskola hasonló állapotban van - az ablakokon rácsok, hogy ne törjenek be, az udvar teljesen üres. Az óvodába 59 gyerek van beíratva, mindannyian HHH-sok, nagyon sok a képességfejlesztésre, beszédfejlesztésre szoruló gyerek. Gyakoriak a hiányzások. Az általános iskolában alsó tagozaton folyik az oktatás, 54 tanulónak. A gyerekek fele beilleszkedési, magatartási zavarokkal küzd (BTM), szükség lenne fejlesztő pedagógusra, szociális munkásra. E helyett az iskolában négy pedagógus és két asszisztens dolgozik, közülük senki sem lakik a faluban. (Mellesleg a polgármester sem.) Az itt tanító tanárok általában nem bírják sokáig, ha lehetőségük adódik, máshol vállalnak munkát. A felsősök Volán busszal járnak át Baktatkékre, ettől kezdve a hiányzások száma megemelkedik.

A Száraz-völgy másik iskolatársulásában, a **Krasznokvajdai mikrokörzetben** teljesen más helyzettel találkozhatunk. Krasznokvajda és az évtizedek óta hozzá kapcsolódó települések földrajzi helyzete nagyon hasonlatos Szemeréhez: a kistérség legszélén, a szlovák határ közelében helyezkedik el. Mióta a két ország között gyakorlatilag megszűnt a határ, Kassa belvárosa a falutól 37 km-re, míg Miskolc belvárosa 50 km-re található. Az évtizedes szelektív migrációnak köszönhetően Krasznokvajda és a hozzá tartozó települések társadalma előregedett, melynek következtében jelentős mértékben csökkent a gyermekek száma: majd egy évtizede átlagosan csak 11 gyerek születik a hét faluban évente. Ugyanakkor Krasznokvajda – éppen periférikus helyzetéből és a szomszédos falvak társadalmi összetételéből adódóan – kénytelen fenntartani az iskoláját, sem társulni nem tud a környező iskolákkal, sem a szülők nem tudják máshova elvinni innen gyerekeiket. Encs, Szikszó a legközelebbi városok innen naponta megközelíthetetlenek, nemcsak a távolság, hanem az utak minősége miatt is. A szomszédos általános iskolákban, Baktakéken, a szomszédos Edelényi kistérséghez tartozó Rakacán, vagy a Szikszói kistérséghez tartozó Felsővadászon az általános iskolákba olyan cigány gyerekek járnak, akikkel a krasznokvajdai szülők, cigányok és nem cigányok egyaránt nem szeretnék együtt látni gyerekeiket. Rakaca, Csenyéte, Gadna a térség stigmatizált nyomortelepei.

Az iskola fenntarthatóságának és megmentésének érdekében, a társulás „alternatívájaként” az igazgató és a polgármester három éve intenzív toborzó munkába fogott a szomszédos településeken, hogy meggyőzze a szülőket arról, hogy Krasznokvajdán sokkal jobb helye lesz a gyerekeknek. A toborzás a kistérségi határokon is átnyúlik.

„Egy kicsit szégyelltem is magam, hogy ilyen lépésekhez kellett folyamodni, hogy nekünk menni kellett, és valamilyen módon meggyőzni a szülőket, hogy ide [hozzák a gyerekeiket], mert másnak ezzel kárt okoztunk. De én úgy gondoltam, hogy intézményvezetőként elsősorban az én iskolám fennmaradása és a dolgozóim fennmaradása a legfontosabb. Sajnos, mindent megpróbálunk elkövetni, de most már eljutottunk arra a szintre, hogy nincs tovább hova nyújtózni. Rakacaszend egy másik történet. (...) Összehoztak a polgármester asszonnyal, a polgármesterünkkel elmentünk, néhány szülővel ottan találkoztunk, egy teremben beszélgettünk egy kicsit. Megállapodtunk, hogy egy nap elhozzák a gyerekeket. És az összes felsős gyereket egy nap beültették a kocsiba, elhozták. Egyébként Nagyvendégiben,

Gagybátorban is úgy volt, hogy azt kérték először a szülők, hogy hadd hozhassák el, de majd ők döntsék el, hogy mikor, ne legyen ilyen preparált állapot meg egyebek. Egyszer reggel megjelentek, hogy itt vagyunk, és a gyerekek bementek abba a terembe, ahol ők éppen osztályban lennének, és azt a napot töltötték a többiekkel együtt. Semmi kuriózum, semmi különös, semmi felkészülés, ott voltak. És a rakacaszendiek szintén így voltak. 11 körül jött a falugondnok, hogy elvinné őket. Azt mondták, hogy ők még végigvárják a napot, meg is ebédeltek. Mindenki, 18-an jöttek át, a gyerekek úgy döntöttek, hogy ide fognak jönni. Némelyik a szülővel megharcolt.” (iskolaigazgató, Krasznokvajda).³³

2010-ben az iskolában tanuló 130 gyereknek a fele bejáró volt, közülük mintegy negyvenen társuláson kívülről érkeztek. Az iskolatársuláson kívülről érkező gyerekek létszáma nagyon változó, hiszen a fenntartói gondok miatt más iskolák is próbálják meggyőzni a szülőket az iskolaválasztásról. Jelenleg az iskola 101 tanulójának fele bejáró.

A krasznokvajdai iskolában az elmúlt években jelentős, elsősorban pedagógiai fejlesztések történtek. Az iskolaépület felújítására, éppen a fenntarthatósághoz köthető létszám-gondok, az összevont osztályok miatt sokáig nem tudtak pályázni. Az 1920-ban határőrlaktanyának épült épületet az önkormányzat közmunkásai néhány éve kifestették, pályázati pénzből kicserélték a linóleumot, új padokat vásároltak. Behozták az épületbe a WC-t, az udvarit megszüntették, az iskolaudvart leaszfaltozták. A bútorokat a HEFOP-os pályázatokból tudták megvásárolni, de a festéshez, burkoláshoz nem kaptak pályázati pénzeket. Ezeket a felújításokat, fejlesztéseket az önkormányzat közfoglalkoztatásban végeztette el, de a munka megszervezésében segített a kisebbségi önkormányzat is. Ezek az állagmegóvás szerű beavatkozások hosszú távon nem oldották meg a helyzetet, napjainkra az iskola épülete nagyon rossz állapotba került. A falról helyenként omlik a vakolat, az ablakok egy része kitörött, van ahol OSB lappal helyettesítették. Az ablakkeretekről már régen felpattogzott a festék, és télen nehezen vagy alig lehetett kifűteni az épület egyes részeit. Az iskola teljes felújítása ez év áprilisában kezdődött meg.

Miközben a pályázati fejlesztéseknek köszönhetően a tantermekben a legmagasabb színvonalú technikát használják és alkalmazzák, az informatika teremben milliós beruházások történtek, az iskola működtetése és fenntartása csak folyamatos átcsoportosításokkal, nagyon nagy nehézségek árán lehetséges.

Az abaújkéri Wesley János többcélú intézményt az Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség (MET) tartja fenn. Többcélú intézményként nemcsak általános iskolát, hanem szakiskolát, kollégiumot is működtetnek a településen, ennek megfelelően beiskolázási körzetük az egész térségre, egészen Miskolcig és Szerencsig terjed. Az általános iskolában külön SNI osztályok működnek, így nem véletlen, hogy az iskolában az SNI-s gyerekek aránya kiugróan magas.

³³ 2010 tavaszán készült interjú. Virág 2012.

12. táblázat A kistérség iskoláinak adatai

Az általános iskola megnevezése	Zrínyi Ilona Általános Iskola	Fügödi Tagiskola	Csobádi Tagiskola	Kölcsey Ferenc Általános Iskola Novajidrán	Dayka Gábor Általános Iskola Méra	Körzeti Általános Iskola Szalaszend	Fulókércsi Tagiskola	Béres Ferenc Általános Iskola Krasznokvajda	Általános Iskola Szemere	Fáji tagiskola	Baktakék	Tagiskola Csenyete	Wesley János Többcélú Intézmény 3882 Abatujkér,
összesen hány évfolyamon folyik az oktatás	8	7	3	8	8	8	4	8	8	4	8	4	8
osztályok száma	38	7	3	8	8	8	2	6	6	4	9	4	19
hány összevont osztály van	2	0	3	1	0	0	2	2	2	2	0	0	7
összesen hány gyerek jár az iskolába (fő)	1055	114	18	203	168	173	25	101	125	36	192	54	112
osztályok átlagos tanulói száma	27,7	16,2	6	25,3	21	21,6	12,5	16,83	20,8	18	21,3	13,5	5,8
sajátos nevelési igényű (SNI) aránya és száma	4,5% 48	1,8% 2	0,0% 0	1,5% 3	0,6% 1	8,7% 15	12,0% 3	2,0% 2	7,2% 9	2,8% 1	11,5% 22	22,2% 12	33,9% 38
ebből integrált nevelésben részesülők aránya és száma	43,8% 21	100,0% 2	0,0% 0	0,0% 0	0,0% 0	86,7% 13	100,0% 3	100,0% 2	100,0% 9	100,0% 1	100,0% 22	100,0% 12	0,0% 0
hátrányos helyzetű (HH) aránya és száma	56,8% 599	99,1% 113	55,6% 10	71,9% 146	86,3% 145	74,6% 129	100,0% 25	94,1% 95	92,8% 116	0,0% 0	13,0% 25	0,0% 0	60,7% 68
Ebből halmozottan hátrányos helyzetű (HHH) (fő)	15,1% 159	66,7% 76	55,6% 10	4,4% 9	47,0% 79	52,6% 91	68,0% 17	65,3% 66	79,2% 99	100,0% 36	83,9% 161	22,2% 12	28,6% 32

tanulási, magatartási, beilleszkedési nehézséggel küzdő (BTM) (fő)	5,1% 54	6,1% 7	0,0% 0	4,4% 9	0,0% 0	11,0% 19	0,0% 0	22,8% 23	0,0% 0	24,0% 46	50,0% 27	0,0% 0
--	------------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------------	-----------	-------------	-----------	-------------	-------------	-----------

(folyt.)	Zrínyi Ilona Általános iskola	Fügedi Tagiskola	Csobádi Tagiskola	Kölcsey Ferenc Általános iskola Novajjdrány	Dayka Gábor Általános iskola Méra	Körzeti Általános iskola Szalaszend	Fulókercsi Tagiskola	Béres Ferenc Általános iskola Krasznokvaj da	Általános iskola Szemere	Fáji tagiskola	Baktakék	Tagiskola Csenyété	Wesley János Többcélú Intézmény 3882 Abaujvár,
étkezésben részesező (fő)	85,2% 899	90,4% 103	100,0% 18	75,9% 154	89,9% 151	75,7% 131	100,0% 25	99,0% 100	92,8% 116	0,0% 0	96,4% 185	98,1% 53	87,5% 98
ebből térítésmentes étkezésben részesező (fő)	50,4% 532	90,4% 103	55,6% 10	69,0% 140	81,5% 137	67,1% 116	88,0% 22	95,0% 96	88,8% 111	0,0% 0	94,3% 181	98,1% 53	68,8% 77
napközti igénybe vevő (fő)	57,1% 602	90,4% 103	0,0% 0	15,3% 31	21,4% 36	11,6% 20	100,0% 25	0,0% 0	20,8% 26	0,0% 0	27,6% 53	38,9% 21	7,1% 8
bejáró tanuló (fő)	47,1% 497	0,0% 0	0,0% 0	12,3% 25	0,0% 0	15,0% 26	4,0% 1	50,5% 51	52,0% 65	0,0% 0	67,7% 130	0,0% 0	74,1% 83
Ön szerint a gyerekek megközelítőleg hány százaléka cigány? (%)	37	100	97	75	47	59	90	67	99	100	98	100	

Forrás: iskolai adatlapok

Középiskolák a kistérségben

A kistérségi központban, Encsen két középiskola működik. A Váci Mihály Gimnázium, Szakképző Iskola és Kollégium számít a magasabb státuszú középiskolának, ahol hat és négy évfolyamos, különböző nyelvi, humán és reál tagozatokon folyó gimnáziumi oktatás és 13. évfolyamon gazdasági szakképzés folyik. A tanulók között alig van lemorzsolódás, a végzősök kétharmada felsőoktatásban tanul tovább. A középiskolának 110 fős kollégiuma van, a 680 tanulóból 450 bejáró, azaz a középiskola alapvetően a térségben élő fiataloknak kínál továbbtanulási lehetőséget.

Ezzel ellentétben az Aba Sámuel Szakiskola tipikus „gyűjtőiskola”. Az itt tanuló 360 tanuló harmada rendszeresen hiányzik, háromnegyedük HHH-s, és negyedük évismétlő, legtöbbször bejáró. Ezzel szemben az iskolai adatlapban pozitívként emelik ki a személyi állomány felkészültségét, a jó szakma-struktúrát, a szakmai versenyeken való sikeres szereplést.

A diákok jelentős része, elsősorban a kötelező beiskolázás miatt az Aba Sámuel Szakiskolában tanul tovább, az általános iskolai adatok azt mutatják, hogy a szakiskolában továbbtanulók döntő többsége cigány. Az elmúlt években Abaújkéren létesült általános iskola és szakiskola nagyon hasonló funkciókat lát el. Ezekben az iskolákban nagyon-nagyon a lemorzsolódás, a hiányzók aránya – mindez arra utal, hogy az ide beiratkozók többsége még a – jelenlegi – 18 éves iskolakötelezettség előtt kihullik a középiskolából.

Mindennek ellenpontjaként, elsősorban az encsi általános iskolában több gyerek is már az encsi, a szikszói vagy a miskolci (Fráter György Gimnázium) hat és nyolc osztályos gimnáziumokban folytatja tanulmányait, amellyel nemcsak egy magas szintű középiskolai képzésbe kapcsolódik be viszonylag korán, de az általános iskola osztályokban a szelekciót is erősíti. A „vidéki” iskolák jó tanuló diákjainak, elsősorban a közlekedési lehetőségek és a kollégiumi férőhelyek miatt az encsi vagy miskolci középiskolák jelennek meg lehetőségként.

7.4 Egyéb szolgáltatások elérhetősége a kistérség településein

A mindennapi élethez, egy család, háztartás fenntartásához és működtetéséhez szükséges szolgáltatások elérhetőségét, ami nem jelent többet a mindennapi friss pékárú és tejtermék beszerzésénél, zöldség és gyümölcs a gyerek tízóraiához, friss hús a vasárnapi ebédhez, vagy lázcsillapító a gyerekeknek, a kistérség legtöbb településén a NINCS jellemzi. Mindezek, a legtöbb család számára természetesen elérhető szolgáltatások az Encsi kistérségben, de csak a kistérségi központban, Encsen és a körülötte elhelyezkedő nagyobb településeken. Encsen minden szolgáltatás megtalálható, a közeli nagyobb lélekszámú települések is viszonylag jól ellátottak különböző szolgáltatásokkal, és amennyiben nem megfelelő a helybeli kínálat, a kistérség más, közeli üzletei, szolgáltatásai is könnyen elérhetőek.

A kistérségi központtól távolabb, a Cserehát különböző völgyeiben elhelyezkedő településeken a legnagyobb a hiány. Az egykori tanácsi körzetközpontban (Baktakék, Krasznokvajda, Szalaszend, Szemere, Hernádvécse), a korábban kialakult infrastruktúra fenntartásával még viszonylag jobb a helyzet. Általában itt megmaradt a posta, működik gyógyszertár, és talán két vegyesboltot is fenn tud tartani egy-egy település. A legtöbb cserehátai kis faluban az egyetlen szolgáltatás a vegyesbolt, amely egyetlenként, versenytárs nélkül megszabhatja az egész faluban az árakat. A hivatalos vegyesbolt konkurenciái a házak hátsó szobáiban megjelenő lerakatok, „maszek” vegyesboltok, ahol a városban

Baktakék	8-16 2	nincs	nincs	nincs	8.30- 14 1	8-16 1	nincs	nincs	nincs	nincs	8-16 1	nincs
Beret	8-16 1	nincs	nincs	nincs	mozg ó	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Csenyéte	nincs	mozg ó	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Detek	8-16 1	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Gagyapáti	nincs	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Felsőgagy	8-16 1	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Büttös	mozg ó	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Kány	nincs	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Keresztéte	nincs	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Krasznokvajda	8-16 2	nincs	nincs	nincs	9-11 1	8-16 1	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	8-16 1
Pamlény	nincs	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Perecse	nincs	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Szászfa	nincs	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Fáj	8-16 1	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Fulókércs	8-16	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Hernádpetri	8-16 1	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Hernádvécse	8-16 2	nincs	nincs	nincs	8- 15.30 1	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Litka	nincs	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Pusztaradvány	7-15 1	nincs	nincs	nincs	mobil	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs
Szalaszend	7-16 1	nincs	nincs	nincs	8-14 1	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	8-16 1	nincs
Szemere	7-16 1	nincs	nincs	nincs	7.30- 11 1	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs	nincs

Forrás: jegyzői adatlapok

7.5 Szolgáltatások összekapcsolása

A kistérségi humán szolgáltatások koordinációja, szervezése, és főképp a finanszírozása a kistérség egészében kritikus, annak fényében, hogy milyen mértékű a helyi társadalom elszegényedettsége, perspektívtalansága, mennyire behatároltak a kitörési lehetőségek. A gyerekek esélyeinek szempontjából az oktatási intézmények köré szerveződő fejlesztő és segítő szakmák kapacitáshiánya a legmeghatározóbb nehézség. A pedagógiai szakszolgálat munkatársain kívül a kistérségben nincs más elérhető szakember, viszont a gyerekszám, és a tanulási-magatartászavarok miatti nehézségek és problémák kezelésére kevés ez a humán-erőforrás. Az oktatási intézmények nyitva tartása, a tanórákon kívüli idő szervezetlensége, szabadidős programok súlyos hiánya – a fenntartók általános szűkös pénzügyi forrásai miatt, de a szülők pénztelensége és tájékozatlansága miatt is – nem tudja biztosítani azt az inger gazdag, hasznos környezetet, amelyben a gyerekek a szociális helyzetükből fakadó, átörökített hátrányokat mérsékelni tudnák, kibontakozhatnának.

A kistérségben a gyermekvédelmi jelzőrendszert hatékonyan érzékelik a munkatársak – éppen csak az azonnali segítség, vagy az összehangolt, közösségfejlesztésre is irányuló beavatkozások hiányoznak – idő, kapacitás és forrás hiányában.

Az Encsi kistérségben szinte semmilyen oktatási mobilitási pálya nem épült ki a hátrányos helyzetű gyerekeknek. Az iskolák közötti informális kapcsolatoknak köszönhetően tudják követni a gyerekek pályáját az általános iskolát követő években, de a pályaválasztási tanácsadás sokaknak nem nyújt valós orientációt – a beszámolók szerint nagy a középiskolai lemorzsolódás. Az iskolai tevékenységek, a készségfejlesztés hatékonyságának növelését nem segíti tanoda, de tehetség gondozás sem.

8 Lakás, lakhatás

A kistérség lakásállományát meghatározza, hogy a szocializmus időszakában új házak csak a járási központban, Encsen, a főút mellett elhelyezkedő nagyobb, „fejleszhető” kategóriába sorolt településeken és a kijelölt tanácsi körzetközpontokban épültek. A kistérség többi településén, elsősorban az aprófalvakban nem épültek új házak, egyrészt mert gyakran építési engedélyt sem adtak, másrészt mert ezekről a településekről mindenki elköltözni szeretett volna, nem oda beruházni. A szelektív migráció, és az évtizedes menekülési stratégia következtében a Belső-Cserehát fogó népességű, előregedő falvainak házait többségében nem komfortosították.

A rendszerváltás után, különösen a kilencvenes évek végétől egy új építkezési hullám indult el a településeken: ebben az időszakban még azokon a településeken, ahol egyébként harminc-negyven éve nem épült új lakóház, megjelent egy-két szocpolos épület (p. Alsógagy), a nagyobb településeken pedig egész utcák nyíltak e házak számára, sokszor a hatvanas-hetvenes évek településszámlási akciója során épített CS-házak sorok alakultak az „szocpolos teleppé”. A „szocpolos” házak jellemző tulajdonsága a félkésztség, ebből következően állaguk nagyon gyorsan romlik.

14. táblázat A kistérségi lakásállomány

	Encs	Forró, Novajidrány, Garadna	Ináncsi mikrotérség	Százavölgy, Baktakék mikrotérség	Kegyetlen Szalaszend mikrotérség	Kegyetlen Hernádvecse mikrotérség	Krasznokvajda mikrotérség
A településen élő családok száma	2182	3713	Na	682	1456	493	478
a településen található lakások száma	2182	3540	Na	680	1443	395	481
Egy lakásra jutó családok száma	1	1,05	na	1,00	1,02	1,25	0,99
vezetékes vízzel ellátott lakások aránya (%)	90	68,3	85,8	60,7	60	60	83,6
csatornával ellátott lakások aránya (%)	90	13,3	66	0	Na	na	38,6

árammal ellátott lakások aránya (%)	100	92,7	100	85,7	100	100	99,7
vezetékes gázzal ellátott lakások aránya (%)	80	45	68,8	25,7	Na	na	0
életveszélyes lakások aránya (%)	0	0	0,7	3,7	Na	Na	3,1
nem életveszélyes, de egészségre káros (%)	1	13,3	2,8	0	Na	na	0
komfort nélküli lakások aránya (%)	8	36,6	20,1	24,3	48	43,3	36,4
önkormányzati bérlakások száma	49	10	4	0	9	6	0

Forrás: jegyzői adatlapok alapján saját számítás

Encsen, a kistérségi központban és az egyetlen városban lényegesen kedvezőbb a lakáshelyzet, mint a kistérség bármely más településén. Az itt levő lakások szinte mindegyikében van vezetékes víz, gáz, rá van kötve a csatornahálózatra; a komfort nélküli lakások aránya messze a legalacsonyabb, 8% a városban.

A központi térség más településein, bár térben igen közel helyezkednek el Encshez, a lakásállomány már sokkal rosszabb kondíciókkal bír. Csatornahálózat csak Forrón van, ott is csak a házak 40%-a van rákötve, Novajdrány és Garadna nincs bekötve a csatornahálózatba. Gázhálózat mind a három településen van. Garadnán, a legkisebb településen a legmagasabb, 60% a hálózatba bekötött házak száma. Novajdrányon és Forrón 20% a nem életveszélyes, de egészségre káros lakások aránya.

Bár az Ináncsi mikrotérség nem minden településéről érkezett teljes adatszolgáltatás, mégis, ez a mikrotérség is tükrözi a többire jellemző polarizáltságot. Abaújalpáron 0,88, Csobádon 0,73 Hernádbúdön 0,73 az egy lakásra jutó családok száma, azaz ezeken a településeken számos olyan ház van, amit nem laknak. A mikrotérség egésze, hasonlóan Encshez, be van kötve a csatorna-, víz- és gázhálózatba, minden településen szinte minden lakás rá van kötve ezekre a hálózatokra, egy kivétellel. A mikrotérségben Pere az egyetlen település, ahol a lakások állaga jelentősen eltér a mikrotérség többi településétől: csak a lakások felében van vezetékes víz, harmada van rákötve a csatornahálózatra és 42%-ban van vezetékes gáz, a lakások több, mint a fele komfort nélküli.

A Száraz-völgy települései lakásállományának infrastrukturális ellátottságát meghatározza, hogy ebben a völgyben csak Baktakéig vezették el a gázt, csatornahálózat pedig egyáltalán nincs kiépítve. Bereten, Deteken és Baktakéken, ahol elérhető a vezetékes gáz, a lakások 60%-a van rákötve. A mikrotérség hét települése közül a szocializmus időszakában csak Baktakéken épültek új házak. A hét település közül kettő az, amelyik lényegesen eltér jellemzőiben a térség egészétől. Csenyétén csak a lakások 15%-ban van vezetékes víz, a lakások 80%-a komfort nélküli, és csak a lakások 60%-ban van áram. Minden negyedik lakás életveszélyes. A falu túlsúfolt: egy lakásra 1,1 család jut. Ugyanakkor Gagypátiban csak 0,25 család jut egy lakásra, azaz minden negyedik házat nem laknak. Baktakéken, Bereten és Deteken minden harmadik lakás komfort nélküli.

Hasonlóan a Száraz-völgyhöz, a Kegyetlen térség két „bejáratáig” Szalaszendig és Hernádvécséig van lehetőség kapcsolódni a vezetékes gázhálózatra, Szalaszenden a lakások kétharmada, Hernádvécsén csak minden ötödik lakásba van bekötve a gáz. Ebben a térségben is kitűnik a gettófalú, Fáj jelentősen rosszabb helyzete: itt csak minden ötödik lakásban van víz, és a lakások 80%-a komfort nélküli. Hasonlóképpen Fulókércsen is nagyon magas: 70% a komfort nélküli lakások aránya. A

legrosszabb helyzetben levő települések ebben a térségben is túlsúlyosak: Fájon 1,12, Hernádpetriben 1,18, Hernádvécsén 1,23, Pusztaradványban 1,4 család jut egy lakásra.

Krasznokvajdáig már nem ér el a gázhálózat, csatorna is csak a központhoz, Krasznokvajdához közelebbi településeken van. Ebben a mikrotérségben a Kegyetlenhez képest ellentétes a lakások helyzete, itt Krasznokvajdán kívül az összes kicsi faluban nagyon magas az üres lakások száma, Pamlényban 0,52, Keresztétén 0,77, Perecsén és Kányban 0,65 család jut egy lakásra. Vezetékes víz Szászfa kivételével, ahol 80 család él, szinte minden településen van. Itt azonban csak a lakások 20%-ban, ebből következően a komfort nélküli lakások aránya is magas: 75%. Pamlényban 100% a komfort nélküli lakások száma, bár ez csak 13 családot (idős embert) érint.

9 Egészségügyi helyzet és ellátások elérhetősége

A kistérség egészségügyi helyzetét a KSH felé történő háziorvosi adatszolgáltatás és a védőnői adatlapok alapján jellemezzük. Ezek az adatok kiegészülnek a településeken zajlott interjúk során szerzett információkkal. (A felnőttek körében tapasztalt megbetegedésekkel itt külön nem foglalkozunk.) Fontos látni, hogy a kistérségben a várható élettartam alakulása követi az országos javuló trendet, de attól – a férfiak körében mintegy 5, a nők körében 3 évvel – elmarad – viszont sokkal kedvezőbb pl. a Bodrogi kistérségi adatoknál.

Az egészségügyi helyzet jellemzésekor fontos megkötés a statisztikai adatok felhasználhatóságát illetően, hogy a betegség-prevalencia a hátrányos helyzetű kistérségekben magasabb, mint az átlag. Ennek részben az az oka, hogy a háziorvosok felkeresése valószínűsíthetően nem minden esetben rendszeres, nem időben történik, és a javasolt terápiákon és szűréseken való részvétel sem magas szintű. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a statisztikákból csak hozzávetőleges képet kapunk a valós kihívásokról. A gyógyszerek is drágák, és a gyerekek egymástól elkapva a betegségeket egy családban egyszerre nagyobb összegekbe kerülő gyógyszereket kellene, hogy kapjanak.

Néhány helyi interjú tapasztalata – így pl. Hernádvécsén is szóba került –, hogy a nehéz helyzetben lévő családok nem váltják ki a gyógyszerek egy részét, és mivel ezekben a családokban gyakran egészségtelenül is táplálkoznak, és sokszor nincsenek meg a szükséges higiénés feltételek sem, a fertőző betegségek lefolyása intenzívebb. A legtöbb településen a gyakori betegségek körébe sorolták az asztmát, a felső légúti megbetegedéseket, a középfül-gyulladást, a hasmenést, de pl. mindennapos kihívás a tetvesség, sőt helyenként a rüh is.

Az egyik kulcsmomentum – ahogy a régió más kistérségeiben is – az, hogy hol érhető el az orvosi ellátás, gyógyszertár, mennyibe kerül oda eljutni (illetve mennyire lehet ehhez igénybe venni a falugondnoki szolgáltatást/falubuszt). Az elmúlt évek fejlesztései a kistérségben több orvosi rendelő korszerűsítését is eredményezték, de a főbb szakellátások csak a központban, Encsen érhetőek el. A kistérségben összesen 5 gyógyszertár van, ezek elérhetőségét az alábbi tábla foglalja össze (Forrás: helyi gyűjtés)

15. táblázat Gyógyszertárak nyitva tartása a térség településein

Gyógyszertár van-e és ha van, nyitva tartás és szám		Gyógyszertár van-e és ha van, nyitva tartás és szám	
Abaújalpár	nincs	Litka	nincs
Abaújkér	nincs	Méra	nincs

Alsógagy	nincs	Novajdrány	nincs
Baktakék	8.00-16.00	Pamlény	nincs
	H-P: 1	Pere	nincs
Beret	nincs	Perecse	nincs
Büttös	nincs	Pusztaradvány	nincs
Csenyéte	nincs	Szalaszend	nincs
Csobád	nincs	Szászfa	nincs
Detek	nincs	Szemere	nincs
Fáj	nincs	Forró	8.00-16.00
Ináncs	8.00-16.00		H-P: 1
	H-P: 1	Encs	8.00-16.00
Kány	nincs		H-P: 2
Keresztéte	nincs		
Krasznokvajda	8.00-16.00		
	H-P: 1		

Forrás: helyi adatgyűjtés

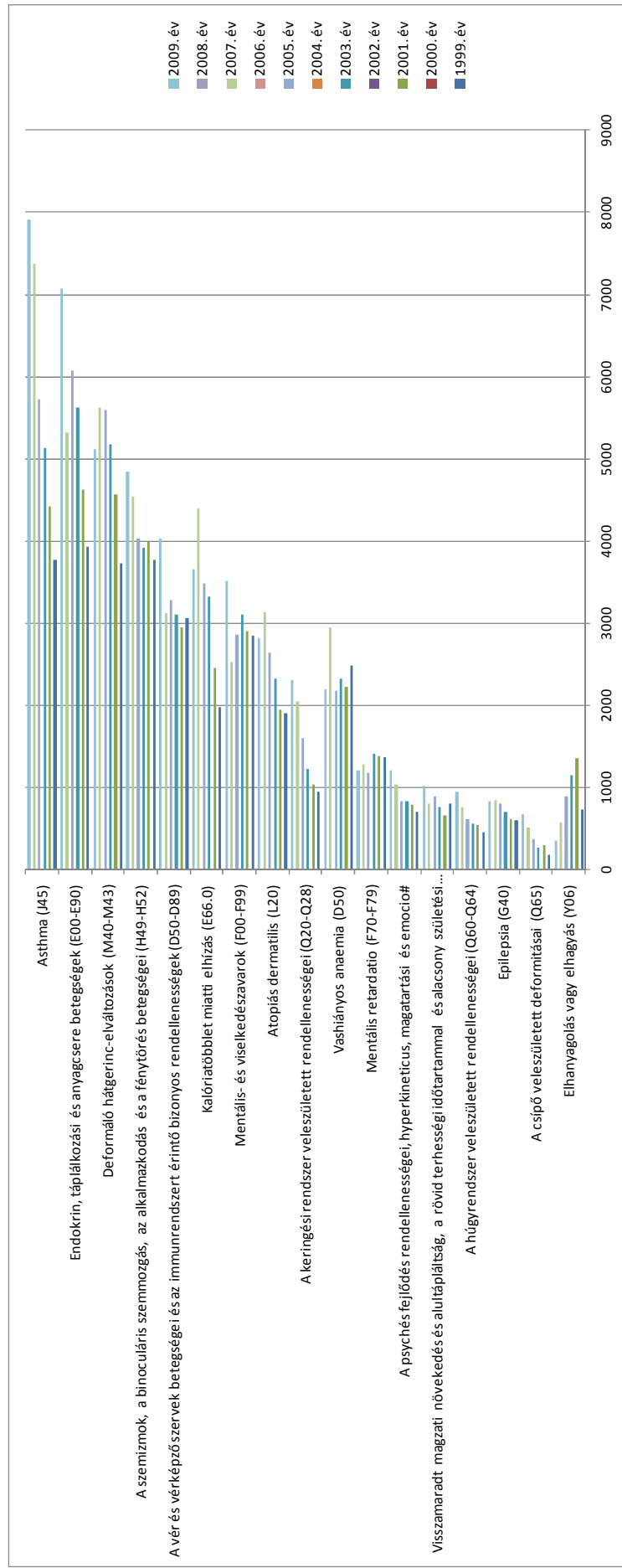
A kistérségben a települések nagy részén nem érhető el gyerekorvos: csak Baktakéken van teljes munkaidős rendelés, míg Encsen fél, Forróon negyed munkaidőben rendel gyermek házi orvos. Csenyétén, Gagypátiban, Alsógagyon, Felsőgagyon is csak heti 2-4 órában van gyermekorvosirendelés.

Encsen van járóbeteg szakellátás, itt működik a mentőszolgálat, és itt van telephelye a megyei ÁNTSZ-nek is. A szikszói férőhelyek lecsökkenésével már csak Miskolcon van elérhető fekvőbeteg-ellátás, ami mintegy háromnegyed óra autóval.

A gyerekek körében leggyakrabban előforduló egészségügyi problémákat – a KSH teljes, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatait közölve, az elmúlt évtizedben tapasztalt trendeket is feltüntetve – a következő ábra segítségével foglaljuk össze.

Látható, hogy rengeteg az asztmás és az anyagcsere-zavarral küszködő gyermek. Sok a szemészeti probléma is. Több ezer gyermek kapott kezelést immunrendszeri vagy vérszegénységre visszavezethető betegségek miatt. Az idegrendszeri és pszichés betegségek egy további fontos tipikus betegségcsoportot jelentenek. A kistérségi dokumentumok kifejezetten rossznak minősítik a helyi cigányság egészségügyi helyzetét: a szociális és infrastrukturális helyzetből fakadónak írják le, sokszor az ismerethiányra és az együttműködés hiányára is hivatkozva.

2. ábra Borsod-Abaúj-Zemplén megye gyerekek (0-18 évesek) főbb betegségei a háziorvosok adatai alapján (fő)

Forrás: KSH

A kis súllyal születő gyermekek aránya a védőnők adatai (9 körzet) szerint több mint 10% - ez egy magas arány. A Szalaszend-Fulókércs-Fáj-Litka-Szemere körzetben ez az arány 25% volt! A kissúlyú születés a későbbi életesélyekre, egészségügyi helyzetre is kihatással van. A tavaly 173 szülő nő közül 39 volt még kiskorú. Ez utóbbit komoly gondnak tartják: nem érhető el szűrés, tanácsadás, a nők „félnek” a fogamzásgátlástól. A Tükör írásakor 3 kiskorú terhesség van.

2011-ben a teljes kistérségben 205 gyerek töltötte be a 3. életévet, közülük 169 gyermeket szűrtek. A hároméves korosztály szűrési eredményei alapján sokaknak van fejlődésbeli visszamaradása, ahogy azt a következő táblázat is bemutatja:

16. táblázat Kisgyermekkorai szűrési eredmények az Encsi kistérségben

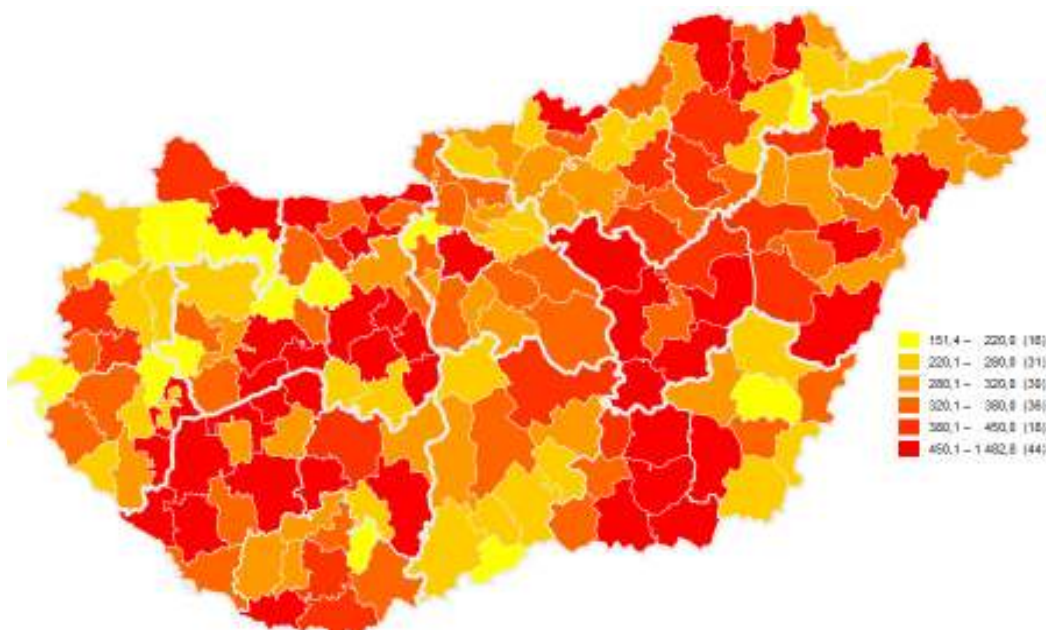
Teljes, a 2011-es évben a harmadik életévét betöltött korosztályból a szűrt gyermekek létszáma	169
közülük a normál mozgásfejlődéstől eltérő fejlődést mutatók száma (fő)	2
közülük a beszédfejlődés zavarait mutatók száma (fő)	8
közülük a szociális fejlődés zavarait mutatók száma (fő)	25
közülük a táplálkozási állapot problémáit mutatók száma (fő)	5

Forrás: védőnői adatlapok

10 Közbiztonság

A KSH 2010-es, az 10 ezer főre jutó regisztrált bűncselekménye száma alapján képzett mutató szerint az Encsi kistérség az Észak-magyarországi Régió egyik legrosszabb helyzetben levő területe.

1. térkép ezer főre jutó regisztrált bűncselekménye száma, 2010

Forrás: www.ksh.hu

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Rendőr-főkapitányság működési területén a regisztrált bűncselekmények száma az elmúlt évben mintegy tíz százalékkal csökkent, mely tapasztalható (2747-ről 1894-re) az Encsi Rendőrkapitányság működési területén is. Az Encsi Rendőrkapitánysághoz az Encsi, a Szikszói és az Abaúj-Hegyközi kistérséget szinte teljes egészében lefedő 80 település tartozik. Rendőrőrs működik Göncön, Szikszón és Krasznokvajdán, Hidasnémetin pedig Határrendészeti Alosztály működik. bűncselekmények területi szóródását figyelembe véve a kapitányság működési területén lévő települések közül a legtöbb bűncselekményt, a legmagasabb lakónépeségű településeken, a három városban, Encsen, Szikszón és Göncön követték el.

Az Encsi Kistérségben a központi rendőrőrsön kívül csak Krasznokvajdán van állandó rendőrőrs. A kistérség táji, földrajzi adottságai, az elaprózott településszerkezet, a kistérségi központoktól és a rendőrőrsöktől távol fekvő, eldugott kis falvak élete gyakran láthatatlan a hatóságok számára, az ott történt bűncselekményeket nem biztos, hogy jelentik. A 36 településén 2011. évben 825 bűncselekmény miatt került sor nyomozás elrendelésére. Ez az illetékességi terület összes bűncselekmény számának 43,5 %-át teszi ki. A bűncselekmények legnagyobb hányadát a vagyon elleni bűncselekmények, azon belül a lopások, betöréses lopások teszik ki. A kistérség települései közül kiugró értéket mutat Encs (100 bcs.), Méra (100 bcs.), Forró (68 bcs.) Novajdrány (58 bcs.), Szalaszend (54 bcs.).

A vizsgált időszakban az ismertté vált bűncselekmények főcsoportonkénti megoszlását és arányát az alábbi táblázat mutatja.

17. táblázat Ismertté vált bűncselekmények száma az Encsi Rendőrkapitányság területén

	2010	2011	Aránya az összes bűnözésben 2011 (%)
Összes ismertté vált bűncselekmény	2747	1894	100
I. Személy elleni bűncselekmény – összesen	234	202	10,6
ebből: emberölés	2	1	
szándékos testi sértés	110	88	
II. Közlekedési bűncselekmény	80	77	4,0%
- ittas vezetés	45	34	
III. Házasság, család, ifj., nemi erkölcs elleni bűncselekmény	29	56	2,9
IV. Államig., ig.szolg., közélet tisztasága elleni bűncselekmény	62	44	2,3
- hiv.személy elleni erőszak	7	3	
V. Közrend elleni bűncselekmény	1108	369	19,5
- garázdaság	118	135	
VI. Gazdasági bűncselekmény	16	30	1,6
- pénzhamisítás	4	2	

VII. Vagyon elleni bűncselekmény összesen	1217	1116	58,9
Ebből: - lopás	642	735	
- betöréses lopás	176	194	
- rablás	7	9	
- Stb.			

Forrás: helyi adatszolgáltatás

A legnagyobb szegénységben, a nyomorban még az a kevés vagyon és tulajdon is állandóan veszélyben van. Ezt mutatja, hogy a leggyakoribb bűncselekmény típus a lopás, 2011-ben elkövetett bűncselekmények 58,9% vagyon elleni bűncselekmény volt. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a falubeli beszámolók alapján a lopások többsége a mindennapi tüzelő előteremtéséhez szükséges falopást jelenti. Ami nem jelenik meg a rendőrségi statisztikában: a legszegényebb településeken a mindennapok része az uzsorás, aki egyszerre jelenik meg utolsó lehetőségként, hiszen ő az, akitől a legszűkebb időszakokban is lehet pénzt szerezni, és veszélyként, aki bármi áron behajtja pénzét. Az uzsorások ellen a hatóságok, a rendőrség tehetetlen.

11 A gyerekes családok szegénységi kockázata

A gyerekes családok szegénységi kockázatát kétféle megközelítésben mutatjuk be. Először egy több mutatón alapuló, az ország minden településére kiterjedő szegénységi kockázati index bemutatásával, majd a jegyzői adatlapok alapján a települések szegénységi helyzetére vonatkozó kérdésekre adott válaszok elemzésével.

A szegénységi kockázati index³⁴ kialakítása során figyelembe vett mutatók a következők voltak: fiatalodási index (kiskorúak aránya a legidősebbekhez képest), középfokú végzettségűek aránya a 18 évnél idősebbek körében, egy lakosra jutó havi jövedelem, foglalkoztatott nélküli háztartások aránya, munkanélküliségi arány, rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesítettek aránya, illetve a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjban részesülők aránya az összes nyugdíjazotthoz képest. Ezen mutatók alapján egy 1-10 között szóródó komplex indexet alakítottak ki, ahol az 1-es érték a nagyon kis kockázatot a 10-as pedig a nagyon nagy kockázatot jelenti (lásd még a módszertani fejezetet).

Az Encsi kistérség 36 településének majd fele, 17 település a 10-es indexbe tartozik, azaz ezek a települések a legmagasabb szegénységi kockázattal bírnak, további 7 település került a 9-es indexbe, nyolc a 8-asba, két település, a kistérségi központ Encs és Büttös a 7-es indexbe, valamint egyetlen település, a 30 lakosú Percse került a 6-os kategóriába. Az Encsi kistérség esetében ez a szegénységi kockázati index azt mutatja, hogy a települések legalább felének nagyon nagy a szegénységi kockázata, de a többi település sincs sokkal jobb helyzetben. Ez a mutató nem alkalmas arra, hogy rávilágítson a kistérségen belüli különbségekre, arra, hogy a 17 nagyon magas szegénységi kockázatú településen belül melyek azok, ahol a szegénység már a nyomorhoz közelít. A kistérségen belüli,

³⁴ MTA Regionális Kutatások Központja, Térségfejlesztési Kutatások Osztálya által kialakított és az MTA GYEP által kiszámolt szegénységi kockázati index.

magas kockázatú települések közötti különbségek bemutatásához a jegyzői adatlapokból nyert információk nyújtanak segítséget.

18. táblázat: A települések szegénységi kockázati indexe

Településnév	Állandó népesség (fő)	Szegénységi kockázati index
Abaújalpár	79	9
Abaújkér	682	8
Alsógagy	115	9
Baktakék	767	10
Beret	291	10
Büttös	229	7
Csenyéte	515	10
Csobád	713	8
Detek	295	10
Encs	6777	7
Fáj	358	10
Fancsal	368	8
Felsőagy	178	10
Forró	2601	10
Fulókércs	386	10
Gagyapáti	33	8
Garadna	461	8
Gibárt	373	
Hernádbúd	152	9
Hernádpetri	227	10
Hernádszentandrás	486	10
Hernádvécse	908	10
Ináncs	1282	8
Kány	68	8
Keresztéte	35	8
Krasznokvajda	574	10
Litka	66	9
Méra	1834	10
Novajdrány	1458	9
Pamlény	65	9
Pere	389	10
Perecse	30	6
Pusztaradvány	227	10
Szalaszend	1116	9
Szászfa	170	10
Szemere	393	10

Forrás: MTA RKK TKO

19. táblázat Települések szegénységi jellemzői

	Lakosság száma	A településen élő családok (háztartások) száma	háztartás nagyság	18 évesnél fiatalabb gyereket nevelő, foglalkoztatott nélküli háztartások aránya (%)	3 és több, 18 éven aluli gyereket nevelő családok aránya (%)	rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyerekek aránya (%) ³⁵	hátrányos helyzetű gyerekek (HH) aránya a 18 év alattiak körében (%)	halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek (HHH) aránya a 18 év alattiak körében (%)
Encs	6619	2182	3,0	11,5	6,9	53,9	53,9	23,6
Fancsal		Na	na	na	na	na	na	Na
Forró	2676	852	3,1	32,9	21,9	96,3	62,6	48,2
Garadna	430	172	2,5	7,0	4,7	32,7	46,7	14,0
Gibárt		Na	na	na	na	na	na	Na
Méra	1807	554	3,2	35,0	10,1	75,9	75,9	27,6
Novajdrány	1460	507	2,9	28,0	9,3	76,5	81,1	70,7
Abaújalpár	89	40	2,2	7,5	5,0	100,0	100,0	0,0
Abaújkér	689	290	2,4	8,6	5,2	71,4	54,9	4,9
Csobád	702	212	3,3	23,6	5,7	71,1	71,1	37,3
Hernádbúd	156	55	2,8	9,1	1,8	89,5	89,5	5,3
Hernádszentandrás	467	140	3,3	25,0	14,3	117,5	117,5	81,6
Ináncs		Na	na	na	na	na	na	Na
Pere	356	110	3,2	24,5	10,0	85,5	85,5	12,0
Hernád völgy összesen	2459	847	2,9	17,1	7,2	83,4	77,8	29,2
Alsógagy	118	45	2,6	20,0	4,4	113,6	0,0	0,0
Baktakék	765	255	3,0	4,7	15,3	78,6	78,6	45,2
Beret	283	100	2,8	10,0	10,0	102,7	102,7	81,1
Csenyéte	570	110	5,2	86,4	72,7	100,0	0,0	100,0
Detek	306	110	2,8	20,9	4,5	80,8	80,8	13,7
Gagyapáti	31	5	6,2	20,0	20,0	100,0	0,0	0,0
Felsőagy	220	57	3,9	42,1	15,8	0,0	0,0	0,0
Száraz völgy összesen	2293	682	3,4	25,5	21,4	84,6	42,1	61,7
Büttös	212	85	2,5	0,0	4,7	72,7	36,4	27,3
Kány	61	23	2,7	0,0	0,0	100,0	100,0	0,0
Keresztéte	73	24	3,0	0,0	0,0	80,0	80,0	0,0
Krasznokvajda	540	230	2,3	10,9	6,1			
Pamlény	55	13	4,2	15,4	0,0	41,2	23,5	17,6
Percse	61	23	2,7	0,0	0,0	100,0	100,0	0,0

³⁵ A gyermekvédelmi támogatás 0-24 éves kor között jár, ezért adódhat az, hogy a százalékos megoszlás meghaladja a 100%-ot.

Szászfa	144	80	1,8	10,0	3,8	58,8	70,6	29,4
Krasznokvajda térsége összesen	1146	478	2,4	7,3	4,4	64,8	56,8	21,6
Fáj	398	98	4,1	63,3	30,6	100,0	100,0	84,3
Fulókércs	397	110	3,6	46,4	17,3	100,0	100,0	62,0
Hernádpetri	249	83	3,0	34,9	18,1	88,0	88,0	88,0
Hernádvécse	940	320	2,9	36,6	16,6	103,7	103,7	103,7
Litka	51	20	2,6	0,0	5,0	50,0	50,0	0,0
Pusztaradvány	249	90	2,8	35,6	17,8	94,7	94,7	94,7
Szalaszend	1112	386	2,9	8,8	9,1	79,9	79,9	49,8
Szemere	394	160	2,5	26,3	6,9	79,1	59,1	20,0
Kegyetlen térség összesen	3790	1267	3,0	29,0	14,2	92,7	90,7	73,2
Kistérség összesen	20873	6987	3,0	19,6	11,4	83,0	67,0	49,4

Szürkével jelölve azok a települések, ahol a szegénységi kockázati index a legmagasabb, 10-es értékű.

Forrás: jegyzői adatlapok

A táblázatból jól látható, a magas szegénységi kockázattal (index=10, szürkével jelölve) jellemzett települések kistérségen belüli térbeli megoszlása: az Encs közvetlen közelében elhelyezkedő településeken kívül (Forró, Méra) kívül a Kegyetlen térség szinte egésze (Litka, ahol szinte csak nyugdíjasok élnek és Szalaszend, amely tanácsi körzetközpont volt és forgalmi helyzete is lényegesen kedvezőbb), és a Száraz-völgy településeinek többsége tartozik ebbe a kategóriába. Magas szegénységi kockázattal jellemezhető még két kistelepülés a Hernád-völgyében: Hernádszentandrásan számos jó gyakorlat (tanoda, önellátó biogazdaság – lásd a vonatkozó fejezetet) alakult ki, amely a statisztikákban nem jelenik meg, de a mindennapokban nagyon nagy mértékben enyhíti a szegénységet. Magas szegénységi kockázatú településként van megjelölve még Krasznokvajda és a mellette elhelyezkedő Szászfa, de ez a térség egyetlen mikrotérsége, ahol egyrészt a fiatal korúak aránya a kistérségi átlagnál jóval alacsonyabb, másrészt ahol van lehetőség – ha csupán alkalmilag és informálisan –, de a környező gyümölcsösökben munkavállalásra (lásd a foglalkoztatás fejezetet), ami nem jelenik meg tényleges foglalkoztatottságként a statisztikákban.

Ha a szegénységi kockázat egyik tényezőjének a nagy háztartásnagyságot, azaz a három vagy annál több gyerek, illetve több generáció együttélését vesszük, akkor láthatjuk, hogy egyrészt a települések demográfiaailag rendkívül polarizáltak: a kistérségben és a térségi központban három fő az átlagos háztartászám. Ennél lényegesen eltérő magas átlagos háztartászámú település a Száraz völgyben Csenyété 5,2 fővel, illetve Felsőgagy 3,9 fővel, illetve a Kegyetlen térségben Fáj 4,1 illetve Fulókércs 3,6 fővel.

Ha azt nézzük, hogy melyek azok a települések, ahol legmagasabb a foglalkoztatott nélküli gyereket nevelő háztartások aránya, a legmagasabb értékeket ugyanezen a településeken találjuk. Míg kistérségi szinten csak minden ötödik gyereket nevelő háztartásban nincs foglalkoztatott (19,6%), addig Csenyétén szinte alig van olyan gyereket nevelő család, ahol lenne foglalkoztatott, ezen a településen a legmagasabb a foglalkoztatott nélküli gyereket nevelő háztartások aránya, 86,4%, a családok háromnegyede háromnál több gyereket nevel. Ennél egy kicsit „jobb” a helyzet Fájban, itt csak a háztartások kétharmadában nincs foglalkoztatott, és „csak” a családok harmadában van háromnál több gyerek. A foglalkoztatottságban hasonlóan magas értékekkel találkozhatunk a legmagasabb háztartásnagyságban kiemelt településeken, Felsőgagyon és Fulókércsen is, itt a

gyermekes háztartások 42,1 illetve 46,4%-ban nincs foglalkoztatott. Azt mondhatjuk, e négy település a gyermekek szegénységi kockázatát tekintve krízishelyzetben van.

Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy vannak olyan alacsonyabb gyerekszámú/háztartás nagyságú települések, ahol a gyereket nevelő foglalkoztatott nélküli háztartások aránya lényegesen magasabb a kistérségi átlagnál. Ilyen település a Kegyetlen mikrotérségben Hernádpetri (34,9%), Hernádvécse (36,6) és Pusztaradvány (35,6), illetve a központi települések közül Forró (32%) és Novajdrány (28%).

A szegénység mélységét, a probléma súlyát és megoldatlanságát jelzi, hogy a gyerekek hátrányos helyzetére vonatkozó adatok közül (rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesülők, HH-s és HHH-s gyerekek aránya)³⁶ a két legkevésbé súlyos szinte értelmezhetetlen: a kistérségi arány is rendkívül magas és a települések közötti szórás is nagyon csekély, így a probléma elemzéséhez csak a 0-18 éve közötti HHH-s gyerekek településenkénti arányát használjuk. A kistérségben élő 18 éven aluliak fele (49,4%) halmozottan hátrányos helyzetű. Ennél kisebb területi szintet vizsgálva már érezhetőek a kistérségen belüli különbségek: a Kegyetlen térségben 73,2%, Szárazvölgyben 61,7% míg Krasznokvajda mikrotérségében csak 21,6% és Encs városában is csak 23,6%. Települési szinten vizsgálva, a kistérségi átlagnál lényegesen magasabb a HHH-s gyerekek aránya a központi települések közül Novajdrányban (70%), illetve a Hernád völgy településén Hernádszentandrás (81,6%). A Kegyetlen térség települései közül egyedül Szalaszend van a legjobb helyzetben (49,8%), a térség többi településén 62-100% között mozog a HHH-s gyerekek aránya. A Száraz-völgy települései közül csak Beretet és Csenyétét érinti ilyen mértékben a probléma.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a 18 nagyon magas szegénységi kockázatú településen belül krízishelyzetben van a Száraz-völgyben Csenyéte és Felsőgagy, a Kegyetlen térségben pedig Fáj és Fülökércs, és nagyon e felé közelít Hernádvécse, Pusztaradvány és Hernádpetri is. E három település helyzetét súlyosbítja, hogy nemcsak egy völgyben, de egy körjegyzőségben és iskolatársulásban is vannak, így a szegénységgel kapcsolatos problémák az intézményekben is koncentráltabban jelentkeznek. A központi településeken elhelyezkedő magas szegénységi kockázati indexszel rendelkező települések (Méra, Novajdrány, Forró) a jegyzői adatlapban azért nem szerepelnek az előbbiekhöz hasonló nagyon magas értékkel, mert a településen belüli különbségeket elfedi a magasabb lakosságszám; ezeken a településeken egy-egy szegregált utcában, településrészen a nyomor ugyanolyan mélységei lehetnek jelen, mint a fentiekben tárgyalt településeken (lásd ehhez a vonatkozó fejezet).

A gyermekesek hétköznapi túlélési stratégiájának értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy a gyermekek legnagyobb része olyan szegény családokban él ahol többen vannak testvérek, de rendszeresen foglalkoztatott nincs, vagy soha nem is volt a családban, ahol az egyik napról a másikra élés az egyik alapvető stratégia, ahol az idény-munka és a fekete munka is visszaszorulóban van. A

³⁶ Rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság állapítható meg annak a gyermeket nevelő családnak, ahol az egy főre eső jövedelem nem haladja meg a nyugdíjminimum legkisebb összegének 125%-át, gyermekét egyedül nevelő szülő, tartósan beteg gyermeket nevelő szülő, valamint nagykorú gyermek esetében pedig a nyugdíjminimum 135%-át. Hátrányos helyzetű gyermek, tanuló az, akit családi körülményei, szociális helyzete miatt a jegyző védelembe vett, illetve akiknek rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát a jegyző megállapította. E csoporton belül halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló, akinek a törvényes felügyeletét ellátó szülője óvodás gyermek esetén a gyermek három éves korában, tanuló esetében a tankötelezettség beállításának időpontjában legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen. Halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló is, akit tartós nevelésbe vettek.

településről már évekkel, évtizedekkel ezelőtt elmenekült értelmiség, esély sincs arra, hogy a gyerekek a hétköznapokban megtapasztaljanak egy más életformát, vállalkozói mintaként pedig a boltos, a kocsmáros és az uzsorás jelenik meg a gyerekek előtt.

A gyermekekkel foglalkozó szakemberek, elsősorban a pedagógusok beszámolóiban visszatérő momentum az éhesen iskolába érkező gyermek; sok helyen már az első óra előtt megkapják a gyerekek a reggelit/tízórait, különösen hétfői napokon, vannak, akik csak a meleg ebéd miatt maradnak a napköziben. Az óvodákban sok helyen az ingyenes étkeztetéssel lehet rendszeres óvodába járásra szoktatni a gyerekeket és szülőket. Fáj, Fulókércs, Hernádpetri, Hernádvécse, Pusztaradvány Csenyéte sok gyereke él így: az iskola után másnapig nem is biztos, hogy tud mit enni.

A délutáni szervezett időtöltés teljes hiánya – nem csak a fenntartók finanszírozási gondjai miatt –, de a lakosság általános szegénysége, forráshiányos háztartási költségvetése miatt is általános. Külön programokra a tisztességes ruha vagy táska nélkül nem megy el a kisgyerek sem, nem beszélve arról, hogy nincs, aki kifizesse az utazási költségeket.

A segítők – pedagógusok és családgondozók – egyik legnagyobb kudarcélménye, a korai családalapítás, amely a legszegényebb településeken megesik már 13-14 évesen is. Ez nem feltétlenül csak az iskolában kudarcos gyerekekre vonatkozik, de minden esetben igaz, hogy a tanulási folyamat, az oktatási intézményrendszerből való kiesés, minden esetben a szegénység újratermelődését eredményezi. A térségben nincs olyan, második esély típusú középiskola, amely lehetővé tenné fiatal családok számára a továbbtanulást. Általában is elmondható, hogy a gyerekek felső tagozatba kerülésével, illetve az általános iskola befejezésével a megélhetési gondok mellett életviteli problémák is megjelennek a fiatalok között: a csellengés, a lemorzsolódás, az iskolából való kimaradás, sorozatos hiányzások, a családi és intézményes segítség hiánya ahhoz vezet, hogy a fiatalok legtöbbször olyan végzettség nélkül fejezi be iskolai pályafutását, amivel eleve esélytelen lesz a munkaerőpiacon.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy kistérségben a gyerekes családok nagy része munkajövedelem nélküli, transzferektől függő, szegény család. Ezeket a családokat a kapacitásaik határán túl próbálják támogatni a segítő szolgálatok, de a működésük nem elégséges, nem jut el mindenkihez. A gyerekek egy része gyakorlatilag éheznek, az oktatási intézmények pedig a legalapvetőbb feladataik ellátásán túl nem tudnak sem fokozott figyelmet, sem megfelelő szolgáltatásokat nyújtani ezeknek a gyerekeknek. A szolgáltatások kiegészítése, összehangolása és együttműködése nem minden településen megoldott, megoldható a jelenlegi keretek között – mindennek eredményeképpen az általános iskola felső tagozatára a rendszer gyakorlatilag „lemond” a gyerekek jelentős részéről, ami a szegénység további felgyorsulását eredményezi családjaikban, településeiken.

12 Szegregátumok, gettósodott települések

A kistérség településszerkezetéből következően a központi, nagyobb lélekszámú településeken, elsősorban a szinte egy térré formálódó, összenövő Encsen, Forrón és Mérán található nagyobb szegregátumokat.

Ezek a településeken a cigány családok kiszorítása látványos, fizikailag is távol, vagy éppen a településen kívül helyezkednek el, gyakran stigmatizálódnak. Kisebb szegregátumokat jelölnek még a felmérések azokon a nagyobb településeken, amelyek többsége a szocializmus időszakában körzetközpont volt, így intézményi ellátottsága jobb, státusza még napjainkban is magasabb. Ugyanakkor épp a településszerkezet és a térség adottságai miatt vannak teljes falvak, amelyeket szegregátumként kell kezelnünk; mindegyik nemcsak a szakirodalomban megfogalmazott gettósodó aprófal, mint fogalom utal, hanem például az, hogy a jegyzői adatlapokban teljes falvak jelentek meg szegregátumként. Az alábbi táblázatban közöljük az NFÜ felmérésében szegregátumként megjelölt településrészeket, azok típusait, az építmények és az ott élők számát.

20. táblázat A kistérség szegregátumai

Település neve	Lakónépeség 2010	Építmények száma	Építmények típusa	Szegregátumban élők száma
Baktakék	710	70	Putrisor	200
Encs	6328	50	városi szegregátumok	150
		50	Szocpolos sor	150
		5-15	Egyéb, vegyes	45-75
		40	Putrisor	150
Forró	2472	40	Szocpolos sor	150
		15-25	Szocpolos sor	45-75
		50	Szocpolos sor	150
		70	Szocpolos sor	200
Hernádpetri	255	40	Egyéb, vegyes	150
Ináncs	1271	5-15	Szocpolos sor	45-75
Méra	1765	50	Egyéb, vegyes	150
Pere	356	5-15	Szocpolos sor	45-75
Szalaszend	1097	15-25	Szocpolos sor	45-75
Szemere	384	5-15	Cs-lakások	5-45

Forrás: NFÜ adatok

	Encs1 - Béke út	Encs 2 - Vágóhid	Encs 3- Dózsa György út	Encs 4- Bársonyos út	Encs 5 Dankó Pista	Encs 6 Nyárfa	Szalaszend	Krasznokvajda	Pusztaradvány	Hernádpetri	Hernádvécse
--	-----------------	------------------	-------------------------	----------------------	--------------------	---------------	------------	---------------	---------------	-------------	-------------

szegregátumban élő családok száma	60	10	46	16	15	16	22	13	90	83	320
szegregátumban élő személyek száma	420	30	180	60	220	220	120	39	249	249	940
szegregátumban élő 18 év alattiak száma	270	15	80	30	100	100	55	26	95	92	298
családnagyság	7,0	3,0	3,9	3,8	14,7	13,8	5,5	3,0	2,8	3,0	2,9
18 év alattiak aránya	64,3	50,0	44,4	50,0	45,5	45,5	45,8%	66,7	38,2	36,9	31,7

Forrás: jegyzői adatlap

A jegyzői adatlapok, az NFÜ felmérése és a helyi interjúk alapján jelentősebb szegregátumok találhatóak Encsen, Mérán, Forrón. Ezen kívül kisebb, az adatlapokban és a felmérésekben, illetve a terepmunka során különbözőképpen megítélt kisebb szegregátumokat találhatunk azokon a településeken, amelyek a szocializmusban mind tanácsi körzetközpontok voltak: Baktakéken, Szalaszenden, Szemerén, Ináncson.

Számszerűleg a legtöbb és legnépesebb szegregátumokat Encsen, a kistérség legnépesebb településén találjuk.

2. térkép Encs szegregátumai

Forrás: Jegyzői adatlapok alapján saját szerkesztés

Encsen a patak és a vasút egyik oldalán található a város szépen kiépített, felújított központja, ahol a közintézmények, köztük az oktatási intézmények is találhatóak, a vasút másik oldalán, Méra irányába, a város szerkezetétől teljesen elkülönülve pedig az egyik legrégebbi cigány telep, a **Béke út**.

Az egykori CS-házak telepet mára már szocpolos házak uralják, így az NFÜ felmérésében is a szocpolos sor besorolást kapta. Az utca, a házak rendezettek, a legtöbb ház kicsiny kertje rendben van, a házak körül szabályos kerítések. A jegyzői adatlap szerint a telepen 60 házban 420-an élnek, közülük 270, a lakók kétharmada 18 év alatti. Mindezek az adatok alapján az átlagos családnagyság 7 fő, ami a telep rendezettségéhez képest kissé túlzónak tűnik. Ehhez képest a helyi CKÖ-s elbeszélése még inkább túlzónak tűnik; szerinte a telepen 75 cigány család él, ebből 300 fő 14 éven aluli gyermek. A túlzónak tűnő adatszolgáltatást valószínűleg erősíti a várostól való távolság, ez a rész mind a helyiek, mind a városi hivatalok számára mindig a város cigánytelepe marad. A CKÖ közlése szerint a házak többségében nincs vezetékves víz, csatorna, vezetékves gáz nincs az utcában. Nagyon hiányzik

nekik egy közösségi tér, a gyerekeknek játszótér. Az utat csak évekkel ezelőtt aszfaltozták le, nem véletlenül éppen az önkormányzati választások előtt. Mindezek ellenére a telepre inkább a tisztességes szegénység, mint a nyomor a jellemző.

A vasút ugyanezen felén, de a város egykori „falusi” részében található a második szegregátum. Az NFÜ besorolása szerinti városi szegregátum valójában az egykori régi Encs falu egy része; a házak tükrözik az egykori szegénységet. A jegyzői adatlapban a 3-es és 4-es szegregátumként megjelölt terület tulajdonképpen egy egységet képez: a térképen is jól látható, hogy a Dózsa Görgy út és a Bársonyos út ugyanazt a területet jelöli. A jegyzői adatlap alapján ebben a két utcában 61 családban 240 fő él, itt csak a népesség alig fele 180 év alatti és a családnagyság sem éri el a négy főt. Az NFÜ felmérése ugyanazt a képet mutatja, e szerint itt 50 házban 150-en élnek. A városnak ez a területe szegregátum abban az értelemben, hogy nagy valószínűséggel többségében cigányok élnek itt, de teljesen konszolidált, „tisztességes” szegénységben.

A város harmadik szegregátuma a jegyzői adatlapban kettessel jelölt **Vágóhíd utca**, amely utcánév az encsi térképen már nincs is. A várost Gibárt irányában elhagyva, jobb kéz felől a mezőn néhány viskóra leszünk figyelmesek – ez a szegregátum. A jegyzői adatlap szerint itt tíz család él, mintegy harmincan. Egyetlen házba van bekötve a villany, a többiek onnan kötik le, a számlát együtt fizetik. A telepen levő épületek egyike sem nevezhető lakhatásra alkalmas épületnek, inkább amolyan önerőből összetákolt viskók ezek. Itt csak a legnyomorultabbak élnek. Inkább magányos idősök, gyerekes családok kevésbé.

A város negyedik szegregátuma **Fügödön** található, amely településrész csak a hetvenes években lett a városhoz csatolva, addig az aprófalvak világát élte. A falu szegregációs mintázata követi a gettósodó falvakét: a falu központjában, a főút mellett még él néhány nem cigány idős ember, a házak viszonylag rendezettek. A jegyzői adatlap is megjelöli az aprófalun belüli legszegényebb részt: a szegregátum a Dankó Pista és a Hársfa utcára korlátozódik, mely két utca az aprófaluközpontjától távolabb, mondhatnánk a falun kívül helyezkedik el, egymás mellett. A két utca egy szegregátumot takar, ahol a jegyzői adatlap szerint 31 családban mintegy 420 fő él, ami kissé túlzónak tűnik a tapintható nyomor ellenére is. Ezen a telepen ténylegesen a nyomor uralkodik, ehhez képest az encsi cigánytelep tényleg konszolidáltnak tűnik. A telepen tisztálkodási lehetőség nincs, a családok közutakról hordják a vizet. Némelyik közutat néha elzárják.

Forró Encs közvetlen közelében, a 3. számú főút két oldalán helyezkedik el. A jegyzői adatlap szerint a településen nincs szegregátum, ugyanakkor az NFÜ felmérésében négy különbözőt is megjelöl, illetve a helyi bejárások is erre utalnak. A jegyzői adatlap hiteles, hiszen Forrón ma már szinte mindenhol élnek cigány családok a településen belül, sőt a fiatalok körében a cigányok már többséget alkotnak, mégis a falun belül megkülönböztethetünk olyan területeket, ahol csak cigányok élnek, illetve olyanokat, ahol cigány családok a nyomor szélén élnek.

Forró „hagyományos” cigánytelepe a Temető utcában, a falu legszélén, ahogy neve is mutatja a falusi temető fölött egy partoldalban van. A hatvanas évek közepétől a falu közepéről, a csak Gödörként emlegetett putritelepről ide költöztették CS házakba azokat a családokat, akik nem tudtak a faluban házat vásárolni. A kilencvenes évek végétől a CS-házakat sorra váltották fel a szocpolos házak, így ma ez már szocpolos telepként van számon tartva. Bár ez a falu „hagyományos” cigánytelepe, de az egyáltalán nem mondható sem telepszerűnek, sem a legrosszabb helyzetben levőnek.

A kilencvenes években szocpolos utcák a település számos részén épültek, de ezek színvonala, rendezettsége nagyon eltérő. A legrosszabb állapotban a víztorony környékén épült szocpolos házak

vannak, leginkább a Nap utcabeliek: itt az utcák és a házak is rendezetlenek, a házak körül nincs kert, kerítés. A legtöbb ház befejezetlennek tűnik, és valóban, be sem fejezeték soha azokat, éppen ezért romlik rohamosan állaguk.

Mérán, hasonlóan a többi szegregátumhoz a település legszélső utcájában, a Bercsényi és a Malom utcában található szegregátum, vagy ahogy a helyiek nevezik a „Pacsaj”. A házak egy része romokban áll, részben a néhány évvel ezelőtti árvíznek köszönhetően. A házak egy részének nincs teteje, ablaka (a szélsőséges nyomor egyik első jele, amikor a házakat elkezdi lebontani, hogy abból eladott anyagokból szerezzenek részben pénzt, részben tüzelőt, a megbontott házak állaga rohamosan romlik). Az NFÜ felmérése alapján a szegregátumban 50 házban 150-en élnek. A jegyzői adatlap szerint a településen nincs szegregált településrész.

Az egykori tanácsi központok legtöbbszörében vagy az NFÜ felmérésben, vagy a jegyzői adatlapban jelezték, hogy a településen szegregátum található. Ilyen jelzés érkezett Szalaszendrőről, Szemeréről, Baktakékről, Krasznokvajdáról, Ináncsról – ezeken a településeken általában a falu végén, vagy a falu szélső utcájában található házakat jelölték meg, amelyek valóban kisebbek, elhanyagoltabbak, mint a falu egésze, de olyan nyomorral, amivel Fügödön vagy a mérai Pocsajban találkozhatunk, itt nincs szó.

A jegyzői adatlapban Hernádvécse, Pusztaradvány és Hernádpetri, az egész körjegyzőség szegregátumként lett megjelölve. Mindez arra utal, hogy (nemcsak) ebben a kistérségben a szegregáció, a kiszorítottság, a nyomor érzete rendkívül viszonylagos. Mondhatjuk, hogy e három település mindegyike szegregált, hiszen e településeken néhány idős emberen kívül szinte már csak cigány családok élnek. Hernádpetriben csak minden harmadik házban van víz, és Hernádvécse is csak a házak kétharmadában van bekötve vezetékes víz. Ezekben a falvakban a házak többségét még a századelőn építették, az akkor épült többnyire vályogházak szigetelése, komfortfokozat akkor is a szegényesebbek közé tartozott.

A hatvanas-hetvenes években a Belső-Cserehát településeiben a központi kormányzat sem támogatta az építkezéseket (körzetesítés), éppen ezért az itt élők sem investáltak házaikba, inkább, ha tehették, elköltöztek. A hetvenes évek végétől ezekben a falvakban egy folyamatos lakosságcsere zajlott le: a telepről, a faluszélről cigány családok vásárolták meg az elköltözők házeit. A vásárlás után legtöbbjüknek már nem volt annyi tőkéje, hogy házat modernizálja, fürdőszobát építsen.

Attól függetlenül, hogy a faluban csak cigányok élnek, hogy a házak komfortfokozata messze elmarad az országos, vagy a megyei átlagtól, hogy a településen belül vannak elszórva nagyon nagy nyomorban élő családok, nem tekinthetjük szegregátumnak a települést, ha annak megmaradt szervezettsége. A szervezettség térbeli jellemzői például, hogy a házak körül van-e kerítés, ez előfeltétele annak, hogy legalább minimális szinten rendben tudják tartani a ház környékét, tudják használni a kerteket, a köztereken, udvarokon megmaradtak-e a fák, hogy belebontanak-e a lakóházakba. A szervezettség azt is jelenti, hogy a településen belül még vannak minta adó családok, személyek, akikhez igazodni lehet. A szervezettség azt is jelenti, hogy még visszafordíthatóak a nyomor felé vezető folyamatok. A Belső-Cserehát völgyeiben két település található, amelyre azt lehet mondani, hogy már minimális szervezettség sem jellemző rá. Fájban és Csenyétén – és még e két falu körül is Csenyété sokkal szervezetlenebb – már a nyolcvanas évek közepén csak cigány családok éltek, nem voltak intézmények, a rendszerváltás után újrainduló intézményekben sem helybeliek dolgoznak. A két és fél évtizedes szegénységben felőrlődött a település szervezettsége, nyomorrá alakult, ahol csak a pillanatnyi túlélés számít, aminek érdekében, ha kell, a tetőt tüzelik el a

házról, ha úgy adódik az éppen termés előtt álló gyümölcsfát vágják ki. E két település képe a nyomor két évtizedes pusztítását mutatja: a házak körül nincs kerítés, az udvarokban csak a gaz nő, még a közintézmények udvarairól is kivágták a fát (a templomtoronyból is elvitték a harangot). A házak többségébe már egyszer-kétszer belebontottak, majd egy jobb időszakban próbálták helyrehozni. Csenyétén csak a házak 15%-ban víz, 60%-ban áram, Fájban a házak 20%-ban van víz.

13 Fejlesztési szükségletek és igények

A településeken élő gyerekek száma és aránya, szegénységi kockázata, a térbeli kirekesztettség, a gettószódás, a nyomor térbeli sűrűsödése, az oktatási és szociális intézmények és szolgáltatások jelenléte, elérhetősége, illetve a helyben levő szakemberek kapacitása alapján a települési és kistérségi szintű fejlesztési szükségletek különböző csoportjait alakítottuk ki.

- Azok a települések, ahol komplex oktatási, lakhatási, szociális szolgáltatás-bővítésre és intézményfejlesztésre van szükség külső szakemberek bevonásával.
- Azok települések, településrészek, ahol egy-egy területen kell beavatkozni, vagy a lakhatási-közösségi, vagy az oktatási szolgáltatásokat kell bővíteni, a különböző, a településen már meglévő szolgáltatásokat összekapcsolni, külső szakemberek bevonásával.
- Azok a települések, ahol a helyi intézményekkel, az ott dolgozó szakemberekkel együttműködve lehet a szolgáltatásokat bővíteni.
- Azok az előregedő települések tartoznak, ahol a gyerekszegénység nincs jelen, beavatkozás nem szükséges.
- A települési szintű fejlesztések mellett szükséges a kistérség egészére kiterjedő szociális és pedagógiai szakmai és szakszolgáltatások bővítésének biztosítása, a program szakmai koordinációja.

A kistérség 36 településéből számos előregedő település van, ahol a gyerekek esély kiegyenlítésére koncentrált programok nem relevánsak. A kistérség 36 településének harmadában, 12 településen vagy nincs 20 fő 18 év alatti lakos, és/vagy a településen élő 18 év alattiak aránya nem éri el a 20%-ot. Úgy gondoljuk, hogy ezeken a településeken a gyerekszegénység elleni program keretében nincs szükség beavatkozásra. Ezek a települések: Abaújalpár, Hernádbúd, Fancsal, Gibárt, Gagyapáti, Kány, Keresztéte, Pamlény, Percse. Büttös, Alsógagy, Litka.

A fejlesztésre szoruló 24 települést a következőképpen lehet csoportosítani:

- 1) A kistérségen belül vannak olyan települések, településrészek, ahol a települések lakónépességének közel harmada 14 év alatti, nagyon magas a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya, a szegénység, a mindennapi nélkülözés szinte minden családra jellemző. Ugyanakkor ezeken a településeken a szociális és oktatási intézményrendszer nem, vagy csak nagyon hiányosan van jelen. Ezekben a településeken azonnali és mélyreható beavatkozásra van szükség, mind az intézményfejlesztés, a szolgáltatások elérhetősége és kiterjesztése, mind a humán kapacitás növelésének érdekében. Különösen nehéz a helyzet akkor, amikor az intézményekben dolgozó szakemberek nem a településen élnek, bejárók. Három olyan település/rész, településcsoport van a kistérségben, ahol a legfontosabb fejlesztéseknek kell megvalósulniuk.
 - a) **Fáj** közel négyszáz fős zsáktelepülés, ahol csak 1-4 osztályos tagiskolai oktatás működik, a pedagógusok bejárók. A településen mindenképpen helyben meg kell oldani az óvodáztatást,

az étkeztetést, ebből következően szükséges egy Biztos Kezdet gyerekház és egy étkező-konyha fejlesztése, illetve telepi szociális munkás, fejlesztő pedagógus, védőnő mindennapi jelenléte. Az általános iskolások oktatási sikereinek biztosításához fejlesztő pedagógusok és délutáni tanoda jellegű szolgáltatás.

- b) **Csenyétén a** szegénység súlya, illetve a gyerekek száma és aránya a fájhoz hasonlatos, de ezen a településen van egy működő óvoda, általános iskola alsó tagozat, ahol a legtöbb, de nem minden dolgozó bejáró, így annak kapacitását kell csak bővíteni. Ebben az esetben egy közösségi szolgáltatóház kiépítése és működtetése, a telepi szociális munka, a gyerekek magas számára való tekintettel védőnő és szociális munkás biztosítása lenne szükséges. Az általános iskolai oktatás kiegészítésére tanoda biztosítása. A csenyétei fejlesztéseket ki lehet terjeszteni/meg lehet osztani a szomszédos, hasonló helyzetben levő **Felsőgaggyal**. Hasonló fejlesztések szükségesek **Hernádvécsén** is, amelyek kiterjednek/közösen valósulnak meg az egy körjegyzőségbe-iskolatársulásba tartozó **Hernádpetrivel** és **Pusztaradvánnyal**.
- c) **Encs Fügöd** településrészén él mintegy 350-400 fő legalább fele gyermek, akiknek csak a városrészben működő szegregált óvoda, és az 1-7 osztályos tagiskola jelenti az intézményi ellátottságot. Ebben a városrészben mindenképpen szükség van egy közösségi szolgáltatóház kialakítására, telepi szociális munkára, a tagiskolában folyamatosan jelen levő fejlesztő pedagógusra, az iskola mellett működő kiegészítő szolgáltatásokra tanodára.
- 2) A települések második csoportjába azok a települések tartoznak, ahol többségében szegény gyerekek élnek, de nemcsak azok, és ahol az intézményi ellátottság, elsősorban az oktatási intézmények lényegesen kedvezőbbek, az intézményeken keresztül a hátrányos helyzetű gyerekek integrációja részlegesen valósul meg. Ezeken a településeken a meglévő oktatási és szociális intézményekre építve, azt különböző szolgáltatásokkal kiegészítve történne a fejlesztés, megfelelő humán kapacitás (szakemberek bevonása) bővítése mellett.
- a) Encs városi szegregátumában, illetve Mérán elsősorban a telep közösségi fejlesztésére, egy közösségi szolgáltatóház kialakítására van szükség, illetve a telep „konszolidálásra”, szociális munkás folyamatos jelenlétére, a meglévő és működő oktatási intézményekkel való kapcsolat kialakítására, az együttműködés megteremtésére.
- b) Szemerén, Beret-Detek-Baktakéken, Fulókércsen és Forrón pedig elsősorban az intézmények, elsősorban az általános iskola megerősítésére, tanoda program, nyári napközis kialakítására szükséges, humán kapacitás bővítés mellett.
- 3) A települések harmadik csoportjában, a gyerekszegénység kevésbé kiterjedt és mély, mint az előző település csoportokban, az intézmények megfelelő szakember ellátottsággal, jól működnek, vannak helybeli kezdeményezések a szegénység enyhítésére, a hátrányos helyzetű gyerekek iskolai sikereinek elérésére. Ezeken a településeken a jó gyakorlatokra és a helyi intézményekre, az ott dolgozó szakemberekre építve lehet megvalósítani a fejlesztéseket. Itt a helyi intézmények szolgáltatásainak kínálatát kell bővíteni, mindezek megvalósítására általában helyben van elegendő humán kapacitás. Egy tanoda program beindítása, vagy tovább működtetése, nyári napközis, közösségi programok szervezése szükséges a településeken. (Krasznokvajda, Szászfa, Novajdrány-Garadna, Szalaszend, Abaujkér, Ináncs, Pere, Csobád, Hernádszentandrás)
- 4) A fejlesztések negyedik köre kistérségi szinten valósulna meg, és két nagy területre irányulna: egyrészt a gyerekesély program tervezésére és működtetésére, (1.) illetve a kistérségi szintű képzések és szolgáltatás fejlesztések bővítésére (2.)
1. Gyerekesély Bizottság felállítása, Gyerekesély stratégia kidolgozása és a cselekvési program kialakítása, Gyerekesély iroda létrehozása
 2. Kistérség minden településére kiterjedő szolgáltatás bővítése és működtetése a következő területeken:

- a. Szakmai műhelyek és szakmaközi hálózatok kialakítása, elsősorban a helyi kapacitásokra építve
- b. Adósságkezelés kialakítása, ehhez kapcsolódóan háztartási képzések
- c. Pszichológiai szolgáltatás kialakítása, megfelelő gyermekjóléti és családsegítő szolgáltatások eljuttatása minden településre
- d. Pedagógiai szak és szakmai szolgálatok bővítése, elsősorban a korai fejlesztésre koncentrálva.

Az alábbi táblában bemutatjuk a kistérségi munkacsoportokban kialakított és megfogalmazott fejlesztési igényeket. Látható, hogy az általunk, a települések társadalomstatistikai adatai és az intézményi ellátottság alapján megfogalmazott fejlesztési szükségletek és a helyben megfogalmazódó igények között vannak eltérések. Ezek elsősorban a szegénység, a szolgáltatások és az ahhoz kapcsolódó igények szubjektív érzékeléséből fakadnak. Azaz, ebben a nagyon hátrányos helyzetű kistérségben még a relatíve jobb helyzetben levő településeken élők is úgy érzik, hogy a családok egy részének szegénysége, kirekesztettsége fokozódó feszültségekhez vezethet. Az intézményekben dolgozók egyre nehezebben tudnak megbirkózni a gyerekek szociális helyzetéből fakadó, de az intézményekben magatartási, tanulási problémaként jelentkező mindennapos problémákkal, és ezért a településen több/más és magasabb/más színvonalú szociális és oktatási ellátásra lenne szükség ahhoz, hogy az itt élő gyerekek mobilitási esélyi növekedjenek, vagy legalábbis ne romoljanak. Kétségtelen, hogy ezek az igények jogosak, ugyanakkor a fentiekben bemutatott adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy a hátrányos helyzetű kistérségen belül jelentős különbségek vannak települések között. A kistérségben vannak olyan települések, ahol a nyomor már szétzilálta a családok és más társas támogató rendszerek hálóját, ahol a szegénységből és a szociális helyzetből fakadó konfliktusok már mindennaposak, ahol a gyerekeknek már születésük pillanatában eldőlt sorsa: ugyanitt, ugyanilyen szegénységben fog ő is családot alapítani. Míg az előbbi, relatíve jobb helyzetben levő településeken a gyerekesély program célja a prevenció, a társadalmi kapcsolatokat pusztító nyomor megjelenésének megelőzése lenne, addig ez utóbbi esetben a gyerekesély program válságkezelés, célja pedig a nyomor megállítása, vagy visszaszorítása, a családok helyzetének konszolidálása. Azt is látnunk kell, hogy a relatíve jobb helyzetben levő településeken még vannak olyan, érdekeiket megfogalmazni és érvényesíteni képes lakosok, akik ebben a programban felismerik a lehetőségeket, megfogalmazzák igényeiket. Ugyanakkor a legrosszabb helyzetben levő településeken, ahol a családok legfontosabb célja a máról-holnapra való túlélés biztosítása, a hosszú távú, stratégiai gondolkodás nem elképzelhető. A helyi igények megfogalmazásának értékelésekor mindezeket figyelembe kell venni.

21. táblázat Megnevezett fejlesztési igények a kistérség településein

Település	Megnevezett igény	Kötelező/kötelezően választható tevékenység
Abaújalpár	Abaújkérrel együtt	
Abaújkér	vizesblokk felújítása	30. Hiányzó, elégtelen szolgáltatások fejlesztése
	Hátrányos helyzetű fiatalok kultúrált szórakozásának megteremtése	34. Fiatalok programjai
Alsógagy	Csenyétével együtt	
Baktakék	közösségi szolgáltató ház	12. Közösségi szolgáltatóház
Beret	Szabadidős tevékenységek: zenei oktatás, hagyományörzés, , kézműves és színházi szakkör, könyvklub, táncház	34. Fiatalok programjai
	Szülő, gyermek kapcsolat,	15. Programok szülőknek
	Bűnmegelőzés	10. Prevenációs tevékenységek
Büttös	Krasznokvajdával együtt	
Csenyéte	Szülő-gyermek kapcsolat, iskola utáni elfoglaltság, fejlesztés	12. Közösségi szolgáltatóház
		28. Bölcsődei, óvodai, iskolai, telepi szociális munka
Csobád	Tanoda szolgáltatásának bővítése	11. Iskolai felzárkózást segítő programok
Detek	közösségi szolgáltató ház	12. Közösségi szolgáltatóház
Encs	0-3 éves gyermekek felzárkóztatása, szülői szerep	13. Biztos kezdet Gyerekház, szolgáltatás
	gyermekek szabadidejének hasznos eltöltése, foglalkoztatások, programok	12. Közösségi szolgáltatóház
Encs-Fügöd	Fügöd-Szegregátum felzárkóztatása	12. Közösségi szolgáltatóház
		29. Szülők felkészítése a szülői szerepre
		27. Biztos kezdet szemlélet elősegítése
Fáj	Gyermekek étkeztetése, melegítő konyha, ebédlő kialakítása	33. Gyerekétkeztetés szakmai fejlesztése
	Gyermekek és szülők felzárkóztatása az gettósodott településen	12. Közösségi szolgáltatóház
		28. Bölcsődei, óvodai, iskolai, telepi szociális munka
Fancsal	Forróval együtt	
Felsőgagy	Csenyétével együtt	
Forró	A gyermekek részére hagyományörző foglalkozások, kirándulások, vetítések	31. Nyári napközi, tábor
	Könyvtári szolgáltatás bővítése	11. Iskolai felzárkózást segítő programok
Fulókércs	Gyermekek étkeztetése a szünidőben	33. Gyerekétkeztetés szakmai fejlesztése
	közösségi szolgáltató ház	12. Közösségi szolgáltatóház

Gagyapáti	Csenyétével együtt	
Garadna	Közösségi tér, programokkal	10. Prevenációs tevékenységek
Gibárt	nem igényel semmit	
Hernádbúd	Abaújkérrel együtt	
Hernádpetri	Barkács klub, mobil programok Hernádvécséről	37. Önkéntesek bevonása
Hernádszentandrás	Információs és tudás bázis,	36. Információs társadalom fejlesztése
	Gyermeksziget, életpont, Diák sziget,	11. Iskolai felzárkózást segítő programok
	0-5 éves gyerekek felzárkóztatása	13. Biztos kezdet Gyerekház
Hernádvécse	Szülő-gyermek kapcsolat fejlesztése, szabadidős tevékenységek, felzárkóztatás, tisztálkodás, mosás	12. Közösségi szolgáltatóház
		20. Előítélet- és konfliktus kezelés
		27. Biztos kezdet szemlélet elősegítése
		28. Bölcsődei, óvodai, iskolai, telepi szociális munka
		29. Szülők felkészítése a szülői szerepre
Ináncs	Családok háza, közösség formálás, egészségre nevelés, játszóház	13. Biztos kezdet Gyerekház, szolgáltatás
Kány	Krasznokvajdával együtt	
Keresztéte	Krasznokvajdával együtt	
Krasznokvajda	Könyvtárba kiegészítő szolgáltatásokat, eszközöket, közösségi tér	12. Közösségi szolgáltatóház
	Szűrő vizsgálatok	9. Szűrővizsgálatok
		27. Biztos kezdet szemlélet elősegítése
	Nyári táboroztatás helyben	31. Nyári napközi, tábor
	Képzések (a 8 általánost be nem fejezőknek)	35. Szakmaválasztás elősegítése
Litka	Szemerével együtt	
Méra	Játszóház, foglalkozások délutánonként	27. Biztos kezdet szemlélet elősegítése
	sportudvar létesítése, programok szervezése	38. Sport és játszóudvarok
	nyári táboroztatás étkeztetéssel	31. Nyári napközi, tábor
Novajdrány	Játszóház, foglalkozások délutánonként	11. Iskolai felzárkózást segítő programok
	Prevenációs előadások, vetítések	10. Prevenációs tevékenységek
Pamlény	Krasznokvajdával együtt	
Pere	Közösségi vizesblokk, mosási, fürdési lehetőségek	30. Hiányzó, elégtelen szolgáltatások fejlesztése
Percse	Krasznokvajdával együtt	
Pusztaradvány	Barkács klub, mobil programok Hernádvécséről	37. Önkéntesek bevonása
Szalaszend	Közösségi tér, programokkal, tisztálkodási, mosási lehetőséggel	12. Közösségi szolgáltatóház
	Egészségnevelési programok	9. Szűrővizsgálatok

	Logopédus, pszichológus a mikrotérségbe	30. Hiányzó, elégtelen szolgáltatások fejlesztése
	Nyári táboroztatás, étkeztetés	31. Nyári napközi, tábor
Szászfa	Krasznokvajdával együtt	
Szemere	Sportudvar létesítése, programok szervezése	38. Sport és játszóudvarok
Kistérségi		2. Gyerekesély Bizottság
		3. Gyerekesély stratégia
		4. Gyerekesély cselekvési program
		5. Gyerekesély Iroda
		6. Szakmai műhelyek, szakmaközi hálózatok
		7. Szolgáltatás hozzáféréseinek javítása
		8. Szolgáltatások összehangolása
		9. Szűrővizsgálatok
		14. Kiemelt program képzéseinek részvétel
		16. Gyermekjólét és családsegítés fejlesztése
		17. Kommunikációs terv
		18. Gyermek és diákönkormányzatok1
		19. Együttműködés, párbeszéd elősegítése
		21. Kistérségi gyerekesély honlap
		22. Civilek segítése
	24. Szakemberek képzése	
	25. Tapasztalatcsere	
	30. Hiányzó, elégtelen szolgáltatások fejlesztése	
	32. Gyerekétkeztetéshez kapcsolódó programok	

14 Helyi jó gyakorlatok

A helyi, térségi jó gyakorlatoknak négy nagy csoportját különböztethetjük meg.

1. Kistérségi szervezet keretein belül szervezett szolgáltatások és programok
2. Közösségépítés és tehetséggondozás
3. Önellátó gazdálkodás különböző formáinak kialakítása a településeken.

1. Kistérségi szervezet keretein belül szervezett szolgáltatások és programok

A térségben már a kilencvenes évek végén működött az önkormányzatok hozzájárulásából fenntartott közoktatási igazgatási társulás, amiből építkezve a Borsod-Abaúj-Zemplén megye Közoktatásáért Közalapítvány és a helyi önkormányzatok támogatásával 1997-ben megyei szinten 12 körzetben Közoktatási Ellátási Körzeteket (KEK) hoztak létre. Az Encsi Közoktatási Ellátási Körzet nem a statisztikai kistérségekhez, hanem a korábbi járási/városkörnyéki beosztáshoz igazodott, lefedve az akkori Encsi és Szikszói statisztikai kistérséghez tartozó 79 települést. A kistérségi társulások megalakulásakor egyértelmű volt, hogy a KEK feladatait is átveszik. A kötelező feladatellátáson túl a kistérség munkatársai egyrészt a közoktatási intézmények szakmai munkaközösségeinek találkozóit,

másrészt iskolák közötti kistérségi versenyeket szerveznek. Az encsi intézmények kivételével a térségben csak és kizárólag alacsonyabb létszámú, általában egy, egyes évfolyamokon néha két párhuzamos osztállyal működő általános iskolákat találunk, ebből következően a tanári létszám is nagyon alacsony, így a szakmai napok szervezésének célja nemcsak az egymástól tanulás, a problémák megbeszélése, a tapasztalatcsere és az óralátogatás, hanem a szakmai elszigetelődés megakadályozása. A szakmai napokat általában forgószínpadszerűen, mindig más iskolában tartják meg, abból a tapasztalatból kiindulva, hogy a pedagógusok sokszor még a szomszédos intézményt sem biztos, hogy ismerik. A kistérség nemcsak a szokványos, felmenő rendszerben működő szaktárgyi versenyeket szervezi, hanem már évekkal ezelőtt kitalálták és megszervezték a „közepesek versenyét”. Eleve probléma, hogy a szaktárgyi versenyeken az encsi iskolák előnyben vannak, egyszerűen azért, mert itt évfolyamonként 80–100, míg a térség többi iskolájában csak 20–30 gyerekből lehet a legjobbat kiválasztani. A „közepesek versenyének” elsősorban az a célja, hogy sikerélményhez jutassák, motiválják azokat a tehetséges gyerekeket, akik társadalmi hátrányuk miatt esetleg nem annyira sikeresek ebben az oktatási rendszerben, de ezen az alkalmon átélhetik versenyzés és a győzelem élményét.

A kistérségen belül kialakult másik jó gyakorlat, a 11 roma mentort foglalkoztatása. Feladatuk, hogy az iskolákban és az óvodákban egyfajta mediátori szerepben napi szinten jelen legyenek, a pedagógusok, gyerekek és a szülők között kialakuló feszültségeket, konfliktusokat kezeljék. További feladatuk még a családoknak a szociális ügyeik intézésében való segítség, tanácsadás, azaz *telepi szociális munkát végeznek*. Ez kiváló kezdeményezés, de tapasztalatunk szerint ott működik hatékonyan, ahol a roma mentor roma származású. Jelenleg a 11 mentorból csupán 4 fiatal roma.

2. Közösségépítés és tehetséggondozás

Azokon a településeken, ahol a polgármester, a pedagógusok és más szakemberek helybeliek, ezáltal érdekeltek és motiváltak abban, hogy a falu lakói közösségként működjenek együtt, hogy a faluban élő családok egyeztessenek egymás között a falubeli normákról, a családok és a település intézményeiben dolgozó szakemberek, a település vezetése különböző együttműködési gyakorlatot alakított ki.

Szemerén, ahol a nemcsak a polgármester és a jegyző, de a pedagógusok többsége is helybeli, mert *„az se mindegy, hogy a helybeli gyerekeknek helyben legyen a pedagógus, az is egy nevelő hatás”,* az iskola nagyon fontos közösségi, integrációs szerepet tölt be a gyerekek és ezen keresztül a családok életében. Az iskola nagyon nagy hangsúlyt fektet a családi légkörre: szakköröket, délutáni foglalkozásokat szerveznek, az alsó tagozatosoknak kötelező a napközi, rendszeresen viszik kirándulni a gyerekeket. Húsz éve – egy rövid megszakítással – báboznak, bábokat készítenek, előadásokat tartanak a térség iskoláiban. A kilencvenes évek közepén még nemzetközi fesztiválra is jártak előadásaikkal. Az iskolában van könyvtár, számítógépek, amit a gyerekek használhatnak délutánonként. Mindez a családokra is hatással van: a faluban élő emberek, romák és nem romák, együtt végzik negyedévenként az úgynevezett "falutakarítást", falurendezést. Ebben kivétel nélkül, mindenki kiveszi a részét. A közösségi cselekvéseknek más formája jelen van a településen: a polgármester minden őszi felszántatja a házak mögötti földterületet, és minden család annyit művel a területből, amennyin elegendő zöldséget, krumplit, hagymát meg tud termelni a családjának.

A faluban/faluért való közös munka formálja **Beret** lakosainak közösségét is. A kis falut az ott élők együtt szépítik, minden tavasszal közösen ültetnek virágokat. A hatalmas foci pályát rendszeresen

karbantartják, nyírják a fűvet, így a fiatalok rendszeresen tudnak focizni. A legtöbb család megműveli a háza mögötti kertjét, ez nemcsak a polgármester, hanem a szomszédok, a helyi közösség elvárása is. A polgármester húsz évig élt és dolgozott Budapesten, mielőtt visszaköltözött falujába, a térség egyetlen roma polgármestere. A polgármester maga is zenész, zenekarának tagjaival felvállalták, hogy foglalkoznak a zene iránt érdeklődő és tehetséges cigánygyerekekkel.

Krasznokvajdán egy befejezetlen épületben működik a könyvtár, ahol önkéntesek is dolgoznak. Egyik önkéntesük, nyugdíjasként évek óta foglalkozik azokkal a gyerekekkel, akik iskola után nyugodt, tiszta körülmények között akarják megírni a házi feladatukat, tanulni, vagy gyakorolni szeretnének. Számos gyermek jár ide rendszeresen, és veszi igénybe ennek a hölgynek a segítségét. Internetet is használhatnak. Kicsit napközi, kicsit tanoda jelleggel működnek. A napjainkban is működő, jó kezdeményezést tovább lehetne fejleszteni.

Keresztéte egy kicsiny falu a szlovák határ mentén, gyönyörű környezetben, tucatnyi állandó lakossal. A fiatalok elvándoroltak, az öregek kihaltak. A régi és elhagyott tornácos parasztházakat folyamatosan felújítják, és hazai és külföldi természetimádóknak, vadászoknak kiadják, ezzel próbálják a falusi turizmus lehetőségeit megteremteni.

3. Önellátó gazdálkodás különböző formáinak kialakítása a településeken

A térség néhány ambiciózus polgármestere fontosnak tartja, hogy a településen élők legalább a ház körüli kerteket megműveljék, és ehhez különböző segítséget is nyújtanak. A fentiekben erről írtunk a szemerei példában is, de a Hernád völgyében található településeken, **Abaújkéren**, **Hernádszentandrás**on és **Ináncson** ezt nagyobb léptékben valósítják meg. Abaújkéren, Start program keretében létrehoztak egy gazdaságot, ahol növénytermesztéssel és állattartással is foglalkoznak. E mellett működik egy kis térszaüzem is. A gazdaságban és a térszaüzemben is közhasznúakat alkalmaznak. Hasonló program működik a közeli Ináncson is, ahol a falu adottságait kihasználva, a településhez tartozó nagyobb megművelhető földterületekre építve próbálnak önellátó faluvá válni, a helybeli születésű polgármester vezetésével. A cél, hogy minél több embernek tudjanak munkát adni, és a megtermelt zöldségekből az asszonyok főzni tudjanak a helyi óvodának, iskolának és a szociálisan rászorultaknak. Jelenleg 120 közhasznút foglalkoztatnak a gazdaságban. Hernádszentandrásnak egy biogazdasága van, ahol zöldséget, paprikát, paradicsomot, káposztaféléket, hagymát, krumplit termelnek bio körülmények között. Ebben a gazdaságban önkéntes alapon dolgoznak az emberek, és az elvégzett munkájuk arányában részesülnek minden terményből. Évről évre egyre többen vesznek részt a munkában, az idei évben megduplázták a megművelt földterületet, és levendula termesztésbe és feldolgozásba is belevágtak, ahol már állandó foglalkoztatásban alkalmaznak embereket. E mellett üzemel a varroda, ahol asszonyok varrják a zsákokat a levendulának. Abaújkér, Ináncs és Hernádszentandrás, ahol az önellátás és a gazdálkodás jó gyakorlati sűrűsödnek nemcsak egy földrajzi térben helyezkednek el, hanem a kistérségnek azon részén, ahol jóval kedvezőbbek a foglalkoztatottsági és szegénységi mutatók.

15 Forrástérkép

A kistérségbe az EU csatlakozás óta összesen 138 leszerződött projekt mintegy 10 mrd Ft-nyi fejlesztést hozott – ezekből mára 109 projekt fejeződött be, és eddig 5,22 mrd Ft az ezekre a támogatói oldalról kifizetett összeg.

A fejlesztéspolitika eddigi összes típusú forrásából jutott ide – a közigazgatás-fejlesztéstől a közlekedés-fejlesztésig, az árvíz- és belvízhelyzet javítására, és természetesen a humán-szféra is részesült támogatásokban. Tekintettel arra, hogy a Tükör elsősorban a gyerekesély-program igényfeltárását szolgálja, így ebben a fejezetben azokat a fejlesztéseket emeljük ki, amelyek közvetve vagy közvetlenül, de hozzájárulhattak eddig is a gyerekek közötti esélyek kiegyenlítéséhez, az intézményrendszer ezirányú fejlesztéséhez. A fejezetben táblázatos formában felsoroljuk azokat a fejlesztéseket is, amelyek a legnagyobb forrásokat hozták a kistérségbe, mind az NFT1, mind pedig az NSRF-s időszakban.

Az összes fejlesztéspolitikai forráson belül a régiós operatív program kiírásaiban a kistérség, illetve a települések 56 projektje nyert. Ezek közül 18 irányult közoktatási intézmények fejlesztésére, szociális fejlesztésekre és egészségügyi ellátás-fejlesztésre. A célterületek Encs, Ináncs, Baktakék, Krasznokvajda, Hernádvécse, Szemere, Novajdrány, Szalaszend, Csenyéte, Méra és Fulókercs voltak: ezeken a településeken óvodák épültek, korszerűsödtek, bővültek, iskolaépületeket hoztak rendbe és szereltek fel korszerű eszközökkel, illetve a kistérség encsi székhelyű középiskolai oktatási intézményét is fejlesztették – összességében mintegy 2,12 mrd Ft értékű beruházással. Abaújkéren, Hernádvécson és Novajdrányban korszerűsítették a járóbeteg szakellátást – 88 millió Ft-os nagyságrendben. Baktakék vezetésével a belső Cserehát mikrotérség pályázott sikeresen a szociális alapszolgáltatások fejlesztésére – 122,5 millió Ft értékben, és Novajdrány és Garadna is nyert támogatást, összesen mintegy 71 millió Ft-ot, ugyanezre a célra.

Az Észak Magyarországi Operatív Program a humán-fejlesztések infrastrukturális elemére koncentráltak, és ezeket néhány akadálymentesítési projekt egészítette ki (ezek tipikusan TIOP források voltak), 177 millió Ft-nyi fejlesztést hozva. Ennek tetemes (négyötöde) része digitális táblák beszerzését és egyéb segédeszközök fejlesztését szolgálta a kistérség minden mikrotérségében.

A közoktatási intézményrendszer EU-s forrásból történő szolgáltatás-fejlesztését még a HEFOP program indította el – ebbe a folyamatba az encsi kistérség is bekapcsolódott. Az egész életen át tartó tanulásra, a halmozottan hátrányos helyzetű diákok esélyegyenlőségének biztosítására, illetve a humán ellátásban dolgozó szakemberek képzésének támogatására összesen mintegy 130 millió Ft forrást szerzett a kistérség – ezen belül is Forró, Baktakék, Krasznokvajda, Csenyéte, Hernádvécse és Encs.

A Társadalmi Megújulás Operatív Program 630 milliós fejlesztési forrást – a kistérségbe folyó összes fejlesztési forrásnak csak 6%-át kitevő összeget - hozott a kistérségbe. A projekteknek csak elenyésző része szólt foglalkoztatásról vagy a foglalkoztathatóság javításáról, a forrás nagy része tanoda, oktatási módszertan, és minőségi oktatási programok megvalósítását célozta. Néhány település, illetve a Wesley János egyházi fenntartói pályázatai mellett a kistérség is nyert el forrást – mintegy 315 milliót, a tematikusan kapcsolódó forrás felét. A következő táblázat ezeket a TÁMOP projekteket sorolja fel.

A fejezet többi részében a két tervezési időszakban felhasznált források fő mutatói szerepelnek.

22. táblázat Felhasznált fejlesztési források az Encsi kistérségben

Felhívás száma	Kedvezményezett neve	Projekt címe
TÁMOP-3.1.4-08/2	Ináncs Község Önkormányzata	A kompetencia alapú oktatás feltételeinek megteremtése az Ináncs község önkormányzata általa fenntartott közoktatási
TÁMOP-5.5.1.B-11/2	Magyarországi Evangélikumi Testvérközösség	A Magyarországi Evangélikumi Testvérközösség családi közösségi kezdeményezései és programjai Abaújkéren
TÁMOP-5.1.1-09/6	Hernádszentandrás Község Önkormányzata	Biogazdálkodási oktatási és foglalkoztatási program alacsony életesélyű emberek számára
TÁMOP-6.1.2/A-09/1	Gibárt Község Önkormányzata	Egészséget Gibárton!
TÁMOP-3.1.7-11/2	Óvoda Egységes Pedagógiai Szakmai és Szakszolgálat Bölcsőde	"Egy fecske is csinálhat nyarat"- avagy Encs Óvoda referencia intézményé válása
TÁMOP-3.3.5/A-08/1	Magyarországi Evangélikumi Testvérközösség	Együtt egymásért!
TÁMOP-5.3.1-C-09/2	Regionális Civil Központ Alapítvány	"Első lépés" program a Hernádvécse térségében élők foglalkoztatási esélyeinek javításáért
TÁMOP-3.3.5/A-08/1	Összefogás Hernádszentandrásért Alapítvány	"HERNÁD-VÖLGYI TANODA"
TÁMOP-3.1.4-08/2	Hernádvécse Község Önkormányzata	Készségfejlesztés és kompetenciaalapú oktatás elősegítése Hernádvécse
TÁMOP-3.2.1/B-09/4	Wesley János Többcélű Intézmény	"Minden nehéz utat legyőz az akarat"
TÁMOP-3.1.7-11/2	ARANY JÁNOS ÁLTALÁNOS ISKOLA	Referencia-intézményi pedagógiai kultúra és eszköztárszer kialakítása az Arany János Általános Iskolában Ináncson
TÁMOP-2.4.3/B-2-11/1	Együtt Egymásért Kegyetlen Térségi Szociális Szövetkezet	Szociális szövetkezet segítése Fulókercsen
TÁMOP-3.3.7-09/1	Encsi Többcélű Kistérségi Társulás	TÁMOP 3.3.7-09/1 Minőségi oktatás támogatása, valamint az egész életen át tartó tanulás elősegítése a kultúra eszköze

forrás: www.terkepter.hu, 2012. május 15-i állapot

23. táblázat Beérkezett és támogatott NFT pályázatok (2011. szeptember 30-i lekérdezés)

	Encsi kistérség	Országos (kistérség) átlag
Beérkezett pályázatok száma	132	242
Igényelt támogatási összeg (Ft)	5 953 514 245	9 057 331 541
Támogatott pályázatok száma	44	108
Megítélt támogatási összeg (Ft)	1 370 557 916	3 950 635 158
Leszerződött pályázatok száma	44	107
Szerződéssel lekötött összeg (Ft)	1 369 105 615	3 922 636 329
Megkezdett kifizetések száma (pályázat)	43	106
Kifizetett támogatási összeg (Ft)	1 346 661 110	3 809 600 841

24. táblázat Pályázatok számának megoszlása operatív programként (db) (2011. szeptember 30-i lekérdezés)

Operatív program	Beérkezett pályázatok Encsi kistérség	Beérkezett pályázatok Országos (kistérség) átlag	Támogatott pályázatok Encsi kistérség	Támogatott pályázatok Országos (kistérség) átlag
AVOP	54	63	18	37
GVOP	27	122	7	47
HEFOP	21	43	9	19
ROP	30	12	10	3
Összesen:	132	240	44	106

25. táblázat Igényelt és megítélt támogatási összeg megoszlása operatív programként (Ft) (2011. szeptember 30-i lekérdezés)

Operatív program	Beérkezett pályázatok Encsi kistérség	Beérkezett pályázatok Országos (kistérség) átlag	Támogatott pályázatok Encsi kistérség	Támogatott pályázatok Országos (kistérség) átlag
AVOP	1 153 814 133 Ft	1 130 786 783 Ft	231 563 020 Ft	642 269 148 Ft
GVOP	678 837 414 Ft	1 973 593 827 Ft	43 431 733 Ft	837 122 450 Ft
HEFOP	414 393 886 Ft	2 404 971 920 Ft	129 051 909 Ft	1 100 904 820 Ft
ROP	3 706 468 812 Ft	1 992 321 147 Ft	966 511 254 Ft	676 321 107 Ft
Összesen:	5 953 514 245 Ft	7 501 673 677 Ft	1 370 557 916 Ft	3 256 617 525 Ft

26. táblázat 10 legnagyobb támogatott projekt (2011. szeptember 30-i lekérdezés)

Alintézkedés / Település Pályázó neve / Projekt megnevezése:	Megítélt támogatás (Ft):
ROP 2.3 Az óvodai és az alapfokú oktatási nevelési intézmények infrastruktúrájának fejlesztése Encs Encs Város Önkormányzata Abaúji térség alapfokú oktatási intézmény (iskola, óvoda) fejlesztési program	229 180 965,00
ROP 2.3 Az óvodai és az alapfokú oktatási nevelési intézmények infrastruktúrájának fejlesztése	206 464 387,00

Encs Encs Város Önkormányzata Encs város óvodájának felújítása, bővítése a XXI. sz. elvárható követelményeinek megfelelően	
ROP 2.3 Az óvodai és az alapfokú oktatási nevelési intézmények infrastruktúrájának fejlesztése Szalaszend Szalaszend Község Önkormányzata Iskolaépület felújítása és óvodai férőhely bővítése Szalaszenden	103 473 041,00
ROP 2.3 Az óvodai és az alapfokú oktatási nevelési intézmények infrastruktúrájának fejlesztése Novajdrány Novajdrány Község Önkormányzata Az óvoda épületének átalakítása és bővítése Novajdrányban	91 640 140,00
AVOP 1.1 Mezőgazdasági beruházások támogatása Encs Agrárcenter Rt. Új terménytároló létesítése	89 945 460,00
ROP 2.3 Az óvodai és az alapfokú oktatási nevelési intézmények infrastruktúrájának fejlesztése Novajdrány Novajdrány Község Önkormányzata Az iskola épületének felújítása, átalakítása és eszközök vásárlása Novajdrányban	84 780 444,00
ROP 2.3 Az óvodai és az alapfokú oktatási nevelési intézmények infrastruktúrájának fejlesztése Méra Méra Község Önkormányzata Méra Napköziotthonos Óvoda Bővítése	83 112 585,00
ROP 2.3 Az óvodai és az alapfokú oktatási nevelési intézmények infrastruktúrájának fejlesztése Szemere Szemere Község Önkormányzata Általános Iskola bővítése-korszerűsítése Szemerén	63 061 104,00
ROP 2.3 Az óvodai és az alapfokú oktatási nevelési intézmények infrastruktúrájának fejlesztése Csenyéte Csenyéte Községi Önkormányzat Iskola felújítása és bővítése Csenyétén	47 195 668,00
ROP 2.3 Az óvodai és az alapfokú oktatási nevelési intézmények infrastruktúrájának fejlesztése Fulókércs Községi Önkormányzat Fulókércs Óvoda létesítése Fulókércsen	43 721 996,00

27. táblázat Beérkezett és támogatott ÚMFT/NSRK pályázatok (2011. szeptember 30-i lekérdezés)

	Encsi kistérség	Országos (kistérség) átlag
Beérkezett pályázatok száma	242	377
Igényelt támogatási összeg (Ft)	18 871 533 488	48 562 748 071
Támogatott pályázatok száma	101	190

Megítélt támogatási összeg (Ft)	7 675 697 552	26 355 995 643
Leszerződött pályázatok száma	92	173
Szerződéssel lekötött összeg (Ft)	6 775 377 808	23 812 675 075
Megkezdett kifizetések száma (pályázat)	86	143
Kifizetett támogatási összeg (Ft)	2 996 089 043	10 253 423 089

28. táblázat Pályázatok számának megoszlása operatív programonként (db) (2011. szeptember 30-i lekérdezés)

Operatív program	Beérkezett pályázatok Encsi kistérség	Beérkezett pályázatok Országos (kistérség) átlag	Támogatott pályázatok Encsi kistérség	Támogatott pályázatok Országos (kistérség) átlag
ÁROP	2	3	2	2
ÉMOP	125	20	44	9
GOP	53	121	34	72
KEOP	16	34	5	15
TÁMOP	41	70	13	28
TIOP	5	15	3	10
Összesen:	242	263	101	136

29. táblázat Igényelt és megítélt támogatási összeg megoszlása operatív programonként (Ft) (2011. szeptember 30-i lekérdezés)

Operatív program	Beérkezett pályázatok Encsi kistérség	Beérkezett pályázatok Országos (kistérség) átlag	Támogatott pályázatok Encsi kistérség	Támogatott pályázatok Országos (kistérség) átlag
ÁROP	36 819 100 Ft	129 516 148 Ft	36 819 100 Ft	92 783 077 Ft
ÉMOP	7 847 393 777 Ft	1 682 821 740 Ft	3 734 313 981 Ft	932 047 852 Ft
GOP	997 886 060 Ft	4 097 627 242 Ft	572 724 353 Ft	2 128 234 761 Ft
KEOP	7 756 812 111 Ft	8 457 898 931 Ft	2 474 212 265 Ft	4 272 161 381 Ft
TÁMOP	1 936 485 275 Ft	4 133 692 220 Ft	680 620 818 Ft	2 410 320 041 Ft
TIOP	296 137 165 Ft	3 148 307 634 Ft	177 007 035 Ft	2 231 531 142 Ft
Összesen:	18 871 533 488 Ft	21 649 863 915 Ft	7 675 697 552 Ft	12 067 078 254 Ft

30. táblázat 10 legnagyobb támogatott projekt (2011. szeptember 30-i lekérdezés)

Alintézkedés / Település Pályázó neve / Projekt megnevezése:	Megítélt támogatás (Ft):
KEOP 2.3.0/2F/09 Települési szilárdhulladék-lerakók rekultivációit érintő projektek Encs Hernád Völgye és Térsége Szilárdhulladékkezelési Önkormányzati Társulás Hernád Völgye Települési Szilárd Hulladék Rekultivációs Projekt	2 272 610 475,00
ÉMOP 4.3.1/2F-2f Közoktatás térségi sajátosságokhoz igazodó szervezése és infrastruktúrájának fejlesztése Hernádvécse Hernádvécse Község Önkormányzata "Esély a halmozottan hátrányos helyzetben élő gyermekek számára Hernádvécsein"	451 942 466,00
TÁMOP 3.3.7-09/1 Minőségi oktatás támogatása, valamint az egész életen át tartó	314 741 143,00

<p>tanulás elősegítése a kultúra eszközeivel az LHH kistérségek esélyegyenlősége érdekében</p> <p>Encs</p> <p>Encsi Többcélú Kistérségi Társulás</p> <p>TÁMOP 3.3.7-09/1 Minőségi oktatás támogatása, valamint az egész életen át tartó tanulás elősegítése a kultúra eszközeivel az LHH kistérségek esélyegyenlősége érdekében.</p>	
<p>ÉMOP 3.2.1/A-09 2000 LE alatti települések szennyvízkezelése (LHH)</p> <p>Baktakék</p> <p>Baktakék-Beret-Detek Települések Önkormányzatainak Közműépítő Társulása</p> <p>Baktakék-Beret-Detek települések szennyvízelvezetése és kezelése</p>	300 000 000,00
<p>ÉMOP 3.1.2/D-09 Településfejlesztés a komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű kistérségekben</p> <p>Encs</p> <p>Encs Város Önkormányzata</p> <p>Encs város közigazgatási- és kereskedelmi központjának funkcionális rehabilitációja</p>	296 450 000,00
<p>ÉMOP 4.3.1/2/2F-2f Közoktatás térségi sajátosságokhoz igazodó szervezése és infrastruktúrájának fejlesztése</p> <p>Encs</p> <p>Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat Hivatala</p> <p>64Encsért és Abaújért, együtt a megyéért! Az encsi Váci Mihály Gimnázium, Szakközépiskola és Kollégium közoktatási térségi sajátosságokhoz igazodó szervezése és infrastruktúra- fejlesztése</p>	255 496 349,00
<p>ÉMOP 3.2.1/A-09 2000 LE alatti települések szennyvízkezelése (LHH)</p> <p>Novajdrány</p> <p>Novajdrány Község Önkormányzata</p> <p>Novajdrány község szennyvízhálózatának kiépítése</p>	240 198 000,00
<p>ÉMOP 3.2.1/F-10 Helyi és térségi jelentőségű vízvédelmi rendszerek rekonstrukciója</p> <p>Alsógagy</p> <p>ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI KÖRNYEZETVÉDELMI ÉS VÍZÜGYI IGAZGATÓSÁG</p> <p>Alsógagyai záportározó építése a Vasonca-patakon</p>	235 900 806,00
<p>ÉMOP 4.3.1/B-09 Közoktatás térségi sajátosságokhoz igazodó szervezése és infrastrukturális fejlesztése</p> <p>Ináncs</p> <p>Községi Önkormányzat Ináncs</p> <p>Az óvodai nevelés és alapfokú oktatás feltételeinek korszerűsítése Ináncon</p>	233 257 330,00
<p>ÉMOP 3.2.1/A 2000 LE alatti települések szennyvízkezelése</p> <p>Krasznokvajda</p> <p>Krasznokvajda Községi Önkormányzat</p> <p>Krasznokvajda község szennyvízelvezetés és szennyvíztisztítás kiépítése</p>	214 979 000,00

16 Módszertan

A kistérségi tükrök elkészítésének módszertani alapjait az Magyar Tudományos Akadémia Gyerekszegénység Elleni Programirodája (MTA GYEP) dolgozta ki. Az Iroda megszűnésével a harmadik körös kistérségek felmérésének módszertani felelőse az MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport lett, mely a Magyar Máltai Szeretetszolgálattal (MMSZ) néhány módosítást vezetett be. 2011 végén és 2012 elején a kiemelt gyerekesély programban³⁷ az MMSZ által segített 8 kistérség adatgyűjtési és elemzési keretét is - nagy vonalakban – ez a módszertan adta. A lényegi eltérésekre külön kitérünk.

A kistérségi tükrök megállapításai kvantitatív, kvalitatív és dokumentum-elemzéssel gyűjtött adatokon alapszanak.

A **kvantitatív adatok** fő forrása a **KSH különböző adatgyűjtései** és az ezekből született publikációk, illetve ezek másodelemzései. Olyan településsoros és kistérségi adatsorokat használtunk fel, amelyek bemutatják az egyes területek demográfiai folyamatait, lakáshelyzetét, intézményekkel való ellátottságát, a lakosság képzettségét, egészségügyi helyzetét, illetve gettósodási és szegregálódási folyamatait.

Ezen túlmenően pedig a kistérségekben működő intézmények (szociális, egészségügyi, oktatási intézmények, szakszolgáltatások, valamint a jegyzők) körében kiosztott, két időpontban szerkesztett, ezért néhány eltérést mutató **adatlapok** szolgáltak az adatgyűjtés kereteként. Az ezeken az adatlapokon szolgáltatott adatok néhány esetben ellentmondtak pl. a KSH adatainak, és helyi interjúkhoz képest is előfordult, hogy eltéréseket tükröztek, vagy belső logikai ellentmondásokat tartalmaztak – ezekben az esetekben egyéni mérlegelés alapján döntötték el a tükrök készítői és véleményezői, hogy mely adatot emelik be az elemzésbe.³⁸ Az effajta pontosításokat és az

³⁷ Gyerekesély Program országos kiterjesztésének szakmai - módszertani megalapozása és a program kísérése TÁMOP-5.2.1-11/1-2011-0001

³⁸ Előfordult például, hogy a jegyzői adatlapokon megadott 18 éven aluli népesség száma nem egyezett a korosztályos bontás összegével, vagy hogy a településen élő, rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő kiskorúak száma nagyobb volt, mint a hátrányos helyzetűeké, a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek száma nagyobb volt, mint a hátrányos helyzetűeké – holott ezeket a számokat a törvényi szabályozás miatt egymás részalmazaként kell, hogy megállapítsák. Ezeknek az inkongruenciának több forrása is lehetett: a törvényi szabályozástól eltérő korosztálybontás, az adatgyűjtés időpontja, vagy csak egyszerű félreértelmezés is. (A jelenleg hatályos, 1993. évi LXXIX. közoktatási törvény szerint hátrányos helyzetű gyermek, tanuló az, akinek családi körülményei, szociális helyzete miatt rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát a jegyző megállapította, e csoporton belül halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló, akinek a törvényes felügyeletét ellátó szülője - a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényben szabályozott eljárásban tett önkéntes nyilatkozata szerint - óvodás gyermek esetén a gyermek három éves korában, tanuló esetében a tankötelezettség beállításának időpontjában legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen; halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló is, akit tartós nevelésbe vettek. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény megállapítására vonatkozó szabályozást ld. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 19. §-át.)

Hasonló bizonytalanságokkal talákoztunk például a veszélyeztetett és védelembe vett gyermekekre vonatkozó adatközlés esetében is. (A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény szerint a veszélyeztetettség olyan - a gyermek vagy más személy által tanúsított - magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza. Ha a szülő vagy más törvényes képviselő a gyermek veszélyeztetettségét az

adathiányokat, ellentmondásokat mindenhol feltüntettük. Az adatok begyűjtését 2012 áprilisával zártuk le. Az így gyűjtött adatok a helyi lakosság korszerkezetére, részletes foglalkoztatottsági helyzetére, helyi gazdasági szereplők meglétére, alap- és szakszolgáltatások elérhetőségére, főbb problémákra és intézmény-fejlesztési igényekre, valamint elsősorban a gyerekek és a gyermekesek családjaira fókuszálva a szociális szolgáltatásokban részesülők összetételére és a főbb esetfajtákra, az oktatási intézményekbe járó gyerekek összetételére, nevelési-fejlesztési igényeire, valamint a koragyermekkor és a terhesség időszakában leggyakrabban felkeresett védőnői hálózaton keresztül megtudható, a gyerekek egészségügyi állapotára vonatkozó információkra vonatkoztak. A munkaügyi ellátó és a pedagógiai szakszolgálat adatszolgáltatása is az MTA GYEP által kialakított és továbbszerkesztett adatgyűjtő lapok segítségével történt.

Az **adatok további forrása** a Magyar Állami Kincstár (helyi költségvetési adatok), az Oktatási Hivatal (kompetencia-mérési adatok), illetve a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (fejlesztéspolitikai források felhasználása) volt. A közlekedési elérhetőség vizsgálatához felhasználtuk a Volán és az MÁV menetrendi adatait is. A lakosság foglalkoztatási helyzetére vonatkozó adatokat részben a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat (NFSZ) adatsoraiból nyertük ki. A Tükrökben az MTA Regionális Kutatások Központja, Térségfejlesztési Kutatások Osztálya által kialakított és az MTA GYEP által kiszámolt szegénységi kockázati indexet használtuk az egyes kistérségeken belüli átfogó, települési szintű (lényegében „fejlettségi”) egyenlőtlenségek vizsgálatához. A kvantitatív adatok megjelenítése az egyes tükrökben – részben terjedelmi okokból, részben pedig azok változó relevanciájának köszönhetően – eltérő.

A **kvalitatív adatok** forrásai helyi interjúk, fókuszcsoportok, bejárások, illetve „helyi játszások”.

Az **interjúkat** a Magyar Máltai Szeretetszolgálat kistérségi munkatársai részben strukturált vagy szabad interjúk formájában vették fel, elsősorban az adott településeken tapasztalható életkörülményekre, fő kihívásokra fókuszálva. Ezeket az interjúkat a munkatársak a jegyzeteik alapján vázlatosan rögzítették (hangfelvételeket nem készítettünk), összefoglalva a megfogalmazott állításokat. Több száz ilyen interjú készült, néhány szereplőt többször is felkerestek a munkatársak.

A **fókuszcsoportos megbeszélések** a kistérségekben irányított találkozók voltak – ezeken elsősorban a gyerekeséssel kapcsolatos helyi vagy szakmai igényeket térképezték fel az adatgyűjtők, ún. munkacsoportos formában. Ezeknek a munkacsoport megbeszéléseknek az összefoglalása is írásos formában készült el, előzetesen kijelölt formátumban (a szakmai megbeszélések vezérfonalát is egy előzetesen megadott „napirendi pont” felsorolás adta). Az egyes kistérségekben eltérő számú fókuszcsoportos megbeszélés zajlott – igazodva a kistérségek településszerkezetéhez, topográfiájához, mikrotérségi dinamikájához.

A kvalitatív információk harmadik forrása a **„bejárások”**, amikor a Magyar Máltai Szeretetszolgálat munkatársai a kistérségben utazva, véletlenszerűen a terepen sétálva kiválasztott helyi lakosokkal (vagy éppen postással, kocsmárossal) elbeszélgetve figyelték meg az egyes települések, családok helyzetét, és ezekről a bejárásokról rövid összefoglalókat, fényképes vagy videós beszámolókat

alapellátások önkéntes igénybevételével megszüntetni nem tudja, vagy nem akarja, de alaposan feltételezhető, hogy segítséggel a gyermek fejlődése a családi környezetben mégis biztosítható, a települési önkormányzat jegyzője a gyermeket védelembe veszi.)

készítettek. A bejárások során tárták fel a munkatársak az ellátások és a szolgáltatások elérhetőségét. A bejárások 2011 ősze és 2012 tavasza között zajlottak.

A kvalitatív adatok negyedik forrása – az addigi módszertanhoz képest **új elemként** - a „**játszás**” volt, amelyek során egy játékokkal és szakképzett animátorokkal „ellátott” játszóbusz érkezett egy előre megszervezett helyszínre (pl. falu, vagy oktatási intézmény, közösségi tér, szabadter), és ott a Mobil Játszóter program a gyerekeknek nyújtott néhány órás játékos, kreatív foglalkozásokat. Ezeknek a játszásoknak ugyanakkor nemcsak a gyerekek általános fejlettségi és egészségügyi állapotának résztvevői megfigyelése, hanem a bevont szülők és pedagógusok, egyéb felnőttek kötetlen interjúhelyzetben való véleményének begyűjtése is a célja volt pl. épp a szolgáltatókkal, a helyi viszonyokkal, a helyi társadalom működési mechanizmusaival vagy akár a helyi közeleti és közösségi szereplőkkel kapcsolatban. A „játszásokról” szintén összefoglalót írtak a helyi munkatársak – általában a résztvevő munkatársak közül többen is, ezzel finomhangolva a megállapításokat.

A **dokumentumelemzés** minden kistérségben más és más volumenű és minőségű anyagokra épített. Azokban a kistérségekben, ahol akadémiai szakirodalom is rendelkezésre állt a helyi fejlesztési stratégiák és dokumentumok mellett, ott ezekre is támaszkodtunk (ld. egyes település-típológiák, a helyi szükségletek és a helyi kapacitások viszonya, a közoktatási helyzet, térségi folyamatok). Másutt a helyi stratégiák és a kistérségi dokumentumok nyújtottak átfogó betekintést a területek kihívásairól – ezeknek a dokumentumoknak a megállapításai részben kiindulópontként szolgáltak az interjúk és a fókuszcsoporthoz vezető beszélgetések kialakításakor, illetve ezek segítségével tudtunk pótolni hiányzó adatokat is.

A tükrökben feltárt fejlesztési szükségleteknek csak egy részére vonatkoznak a kistérségi gyerekesély program keretében megvalósítható tevékenységek, mivel azok – a fejlesztéspolitikai és társadalomismereti tapasztalatokhoz illeszkedően - más, strukturális és szociális feszültségek vizsgálatára is kitértek.

A tükrökben leírtak a Magyar Máltai Szeretetszolgálat kistérségi munkatársai Réti Ildikó és Tóth-Simon Kata, Városkutatás Kft. (Teller Nóra), Virág Tünde véleményét tükrözik.

A felhasznált KSH adatsorok összeállításában a Pannon.Elemző Kft. munkatársai voltak segítségünkre.

17 Táblázatok, ábrák és térképek jegyzéke

1. táblázat A települések lakosság száma és a mikrotérségek a kistérségben	6
1. ábra Autóbusz és vonat közlekedési kapcsolatok Encsi kistérségben (Forrás: google Térkép, Városkutatás Kft. szerkesztés)	7
2. táblázat Lakónépesség változása az Encsi kistérségben 1970-2010	12
3. táblázat A lakónépesség változásának egyes tényezői, 1970-2010	12
4. táblázat Népeség szám alakulása az egyes mikrotérségekben	14
5. táblázat Népeség szám alakulása, korösszetétele és etnikai képe az egyes mikrotérségekben	16
6. táblázat A lakosság iskolai végzettsége az egyes mikrotérségekben	18
7. táblázat A kistérség néhány foglalkoztatási mutatója	21
8. táblázat: Néhány település foglalkoztatási és a munkanélküliséggel összefüggő segélyezési adatai	Hiba! A könyvjelző nem létezik.
9. táblázat A kistérség településeinek a foglalkoztatás és a munkanélküliséggel kapcsolatos segélyezés néhány adata	23
10. táblázat Humán szolgáltatások a kistérség településein	28
11. táblázat Pedagógia szakszolgálatok elérhetősége a térség településein	32
12. táblázat A kistérségi óvodák és iskolák néhány adata	37
13. táblázat A kistérség iskoláinak adatai	46
14. táblázat Szolgáltatások a kistérség településein	50
15. táblázat A kistérségi lakásállomány	52
16. táblázat Gyógyszertárak nyitva tartása a térség településein	54
17. táblázat Kisgyermekkori szűrés eredmények az Encsi kistérségben	57
1. térkép ezer főre jutó regisztrált bűncselekmények száma, 2010	57
18. táblázat Ismertté vált bűncselekmények száma az Encsi Rendőrkapitányság területén	58
19. táblázat A települések szegénységi kockázati indexe	60
20. táblázat Települések szegénységi jellemzői	61
21. táblázat A kistérség szegregátumai	65
2. térkép Encs szegregátumai	67
22. táblázat Megnevezett fejlesztési igények a kistérség településein	73
23. táblázat Felhasznált fejlesztési források az Encsi kistérségben	79
24. táblázat Beérkezett és támogatott NFT pályázatok (2011. szeptember 30-i lekérdezés)	80
25. táblázat Pályázatok számának megoszlása operatív programonként (db) (2011. szeptember 30-i lekérdezés)	80
26. táblázat Igényelt és megítélt támogatási összeg megoszlása operatív programonként (Ft) (2011. szeptember 30-i lekérdezés)	80
27. táblázat 10 legnagyobb támogatott projekt (2011. szeptember 30-i lekérdezés)	80
28. táblázat Beérkezett és támogatott ÚMFT/NSRF pályázatok (2011. szeptember 30-i lekérdezés)	81
29. táblázat Pályázatok számának megoszlása operatív programonként (db) (2011. szeptember 30-i lekérdezés)	82
30. táblázat Igényelt és megítélt támogatási összeg megoszlása operatív programonként (Ft) (2011. szeptember 30-i lekérdezés)	82
31. táblázat 10 legnagyobb támogatott projekt (2011. szeptember 30-i lekérdezés)	82

18 Irodalomjegyzék

Barta Györgyi – Beluszky Pál – Berényi István 1975 A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Földrajzi Értesítő*, 3. 299-390.

Beluszky Pál 1977 Krasznokvajda – egy alsófokú központ (?) gondjai a Csereháton. – *Földrajzi Értesítő*, 26. évf. 3–4. szám: 349–386.

Durst Judit 2005 "Csak a pénzre hajtik mind"? Az antropológiai megközelítés haszna a demográfiában *Tabula* 2. 283-310.

Encs Többcélú Kistérségi Társulás Közoktatási Intézkedési terve

G. Fekete Éva 1991 Cigányok a Csereháton Tájegységi elemzés. Kézirat, Miskolc,

G. Fekete Éva 2004 Munkanélküliség és foglalkoztatási viszonyok az aprófalvas térségekben. Van-e esély a megmaradásra? In: Pritz Pál et al. (összeáll.): A tudomány a gyakorlat szolgálatában. A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest: 55–85.

Kertesi Gábor – Kézdi Gábor 1998 A cigány népesség Magyarországon. Socio-Typo,

Kis János Péter – Vidra Zsuzsa – Virág Tünde 2008: Önkormányzati feladatellátás és fejlesztés a Csereháton Komplex kutatások a kistelepülések fenntartható finanszírozásáért MTA RKK Kézirat.

Ladányi János – Szelényi Iván 2004 A kirekesztettség változó formái *Napvilág* 71.-121.

Lukács László (szerk.) 2004 Kistérségi közoktatási feladatellátó társulások. Oktatási Minisztérium – Encs Város Önkormányzata.

Virág Tünde – Zolnay János 2010 Csapdába került önkormányzatok, csapdában tartott szegények – közfoglalkoztatás a Csereháton *Esély* 1. 127-139

Virág Tünde 2006 A gettósodó térség *Szociológiai Szemle* 1. 60-76

Virág Tünde 2009 Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. *Esély*, 4. 38–57.

Virág Tünde 2010 Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén Akadémiai Kiadó

Virág Tünde 2012 „A sötét Abaújtól – most leghátrányosabb – ennyi az előrelépésünk...” Közoktatás-szervezés az Encsi kistérségben In: Balázs Éva – Kovács Katalin (szerk.): Többcélú küzdelem Helyzetképek a kistérségi közoktatásról OFI 243-270.

[T311_konyv11_Tobbcelukuzdelem_bel_LR\(1\).pdf](http://tamop311.ofi.hu/download.php?docID=4068)
<http://tamop311.ofi.hu/download.php?docID=4068>